

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

III

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник
Видає
Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine
Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

No. 3 (205), March, 1965, Vol. XVIII.

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N.1., Tel.: NORth 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1964 Р.

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	3 ф. 10 ш.	2 фунти	1 фунт	7 ш.
Австрія	150 ш.	80 ш.	45 ш.	15 ш.
Аргентина	450 пезів	250 пезів	125 пезів	45 пезів
Бельгія	300 б. фр.	160 б. фр.	90 б. фр.	30 б. фр.
В. Брітанія	2 ф. 10 ш.	1 ф. 5 ш.	15 ш.	5 ш.
Канада	9 дол.	4 дол. 50 ц.	2 дол. 70 ц.	90 цент.
США	9 дол.	4 дол. 50 ц.	2 дол. 70 ц.	90 цент.
Німеччина	25 н. м.	15 н. м.	7,50 н. м.	2,50 н. м.
Франція	30 фр.	16 фр.	9 ф. фр.	3 ф. фр.
Швеція	30 кор.	16 кор.	9 кор.	3 кор.

В інших країнах — у переліченні на валюту даної держави
Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф Р. Лісовського

Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd., 200, Liverpool Rd., London N. 1

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 3 (205)

БЕРЕЗЕНЬ, 1965

Річник XVIII (XII)

З М І С Т І І І-ої К Н И Ж К И

— БЕЗСМЕРТНИЙ ГЕРОЙ (У 15-ту річницю з дня смерти Романа Шухевича)	245
Степан Бандера: КОМАНДИР-ПРОВІДНИК (Слідами сл. пам. Романа Шухевича)	247
Володимир: БАЛЯДА ПРО СВЯТОСЛАВА (фрагменти)	262
Проф. д-р Вадим Щербаківський: ФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ (продовження, 3)	269
Проф. Григорій Ващенко: ОСНОВНІ ЛІНІЇ РОЗВИТКУ СОВЕТСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ І ШКОЛИ (продовження, 2)	283
Проф. Микола Величківський: СУМНІ ЧАСИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ У 1941-1944 РОКАХ (продовження, 3)	295
В. Т., Д.: УКРАЇНСЬКИЙ УЧЕНИЙ МАНДРІВНИК (Василь Григорович-Барський)	307
Р. Драган: ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ (закінчення, 2)	313
Проф. Сергій Жук: З ДАВНОМИНУЛОГО	325

П о е з і ї :

Марко Боеслав: 14. X. 1942 — 244. * Петро Кізко: ЧУПРИНКА — 244. * Левко Ромен: КАРМА (уривок з поеми) — 268. * Андрій Легіт: КОРСУНЬ — 312. * Федір Балицький: ДО ВЕСНИ — 324. * Ганна Черинь: ДІЙСНІСТЬ І МРІЇ — 330.

С. М. Мечник: ПЛЯНОВИЙ, ПОСЛІДОВНИЙ НАСТУП ВОРОГА НА ПОЛІТИЧНУ ЕМІГРАЦІЮ	331
Проф. Володимир Шапк: ЧИ ПОТУРАТИ ЯНИЧАРСТВУ?	337

Критичні відгук:

Д-р Дмитро Куликовський: СОЦІОЛОГІЧНА СТУДІЯ НА ОСНОВІ ОДНІЄЇ ПОВІСТІ	345
— З УКРАЇНСЬКОГО ЖИТТЯ У ДІЯСПОРІ: Хроніка, Заява ЛВУ, Архів полк. Андрія Мельника	354

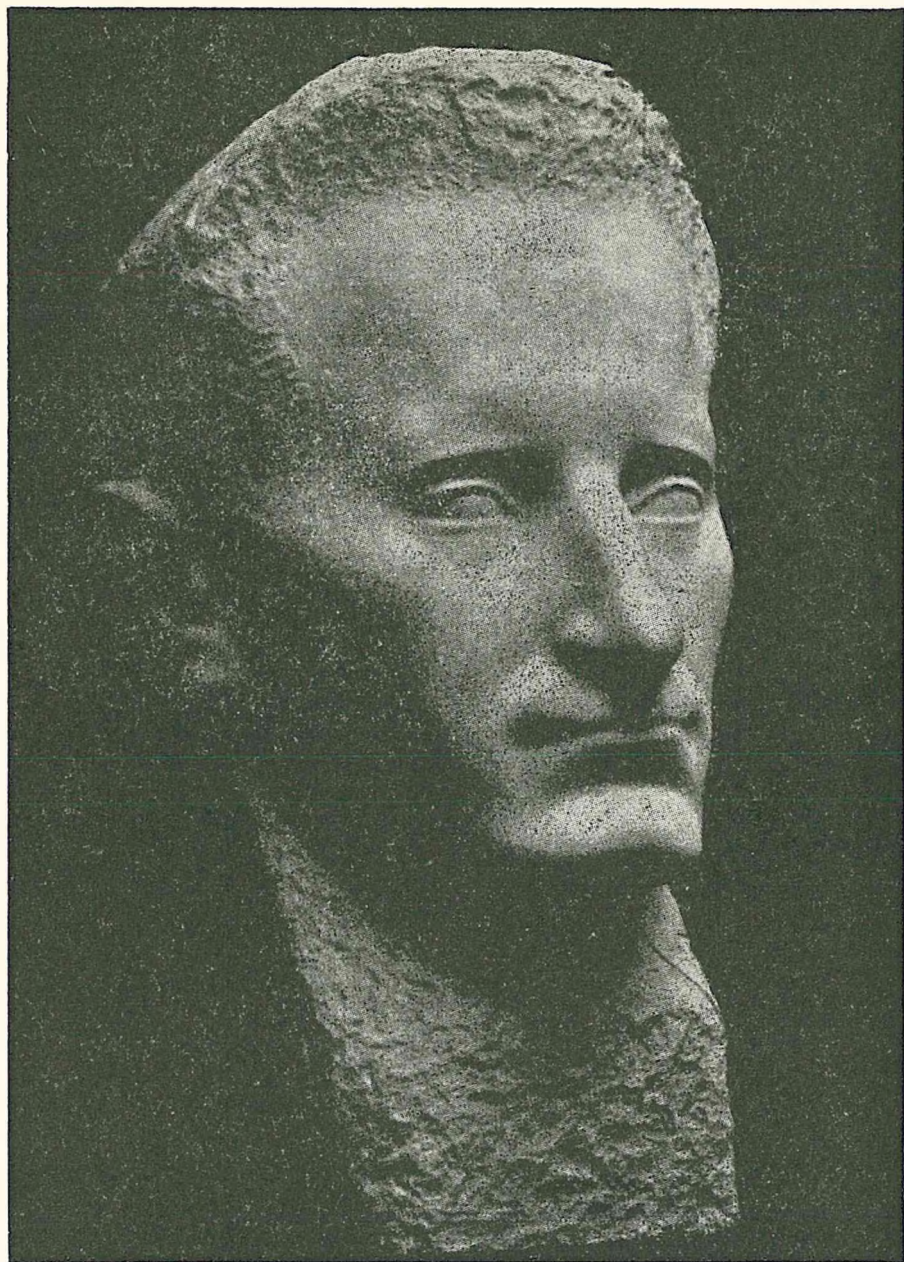
В калейдоскопі світу:

— КРАЇНА МОРО-НАБА; МАЛЬОВНИЧІ ВЕРШИНИ ПІВДЕННОЇ ДАКОТИ	357
— ПОЖЕРТВИ НА ПРЕСОВИЙ ФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»	360

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»

ЛОНДОН

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТИТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА ВСЮДИ РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ ЕМІГРАЦІЄЮ!

ГЕН. РОМАН ШУХЕВИЧ — ТАРАС ЧУПРИНКА
(* 17. 7. 1907 — † 5. 3. 1950)

Голова Проводу ОУН на Українських Землях,
Головний Командир УПА, Голова Генерального
Секретаріату УГВР. Згинув у бою з московсько-
більшевицькими окупантами смертю Героя.

Марко БОЄСЛАВ

14. X. 1942

Присвячую Головному Коман-
дирові УПА, ген. Т. Чупринці.

Був наказ: — До походу! До зброї —
Україна розп'ята в вогнях!
Кожна хата родина героїв,
Месник руку могутню підняв.

Був наказ, як гаряче залізо —
І слова стали чином живим!
Боротьба — стала честі девізом —
Мість горіла завзяттям грізним!

Залунав у просторах так гордо
Віщий гомін хоробрих боїв —
Рознеслися стогромним акордом
По світах ідеали Твої!

Ще мент і Твій голос владарно,
Загримить на руїнах Кремля,
І напише колонам ударним
Пісню слави розкута земля!

Петро КІЗКО

Ч У П Р И Н К А

Не померкне в віках сторінка
Та, що на ній ім'я —
Генерал Тарас Чупринка —
Цвітом сузір'я.
Не затихне могутня пісня
Та, що надхненна ним,
Та, що під зорями висне,
Прапором золотим.
Не погасне в народі слава
Та, що про нього йде,
Та, що повстанські лави
В бій крізь вогні веде.
Не замовкне ніколи мова
Та, у якій всяк час
Виростають, живуть два слова —
Ч у п р и н к а Т а р а с !

БЕЗСМЕРТНИЙ ГЕРОЙ

(У 15-ту річницю з дня смерти Романа Шухевича)

Вже 15-ть років минуло з того часу, як згинув у бою з московсько-більшевицькими окупантами ген. Роман Шухевич. У Білгородці, недалеко Львова, спочив навіки легендарний герой і провідник Української Визвольної Революції.

Роман Шухевич — ідеаліст, революціонер, військовий стратег, політичний провідник і державний муж — своїми чинами записав своє ім'я в історії України золотими буквами і залишився для української нації легендарною постаттю, як символ найновішої героїчної епохи визвольних змагань українського народу за волю і державність. Протиокупантська боротьба УПА і ОУН під керівництвом Романа Шухевича — ген. Тараса Чупринки — належить до найбільш героїчних періодів нашої історії. Ще й досі не маємо повної, всебічної характеристики широкорозгорненої революційно-визвольної боротьби ОУН-УПА, особливо в останні роки другої світової війни і в післявоєнному періоді, надхненником і провідником якої був Роман Шухевич. Лише на тлі цієї боротьби можна повністю відтворити небуденну постать великого сина України.

Вже багато є спогадів про особисте, пластове, організаційне і бойове життя Романа Чупринки, але постійно відчувається, що це лише маленькі епізоди життя і праці великого вояка-командира, стратега і політика. Палкий націоналіст-революціонер у своїй гарячій любові до України та безмежній відданості Українській Визвольній Революції виріс на легендарного Провідника Воюючої України. Цю саму глибоку, безмежну любов до українського народу і сильну віру в перемогу ідеї Української Визвольної Революції Він передав своїм бойовим друзям, підпільникам-революціонерам і всім українським патріотам, які поклялися не скласти зброї доти, доки ворог не буде прогнаний з України, доки не сповняться заповітні мрії українського народу, його найвищі ідеали, що за них склав своє життя Роман Шухевич.

»Його великий, сильний Дух — писав з приводу смерти Р. Шухевича Провідник ОУН сл. п. Степан Бандера — назавжди залишиться між нами, і кличе нас до дальшої ще більше завзятої боротьби. Ніхто з нас не зупиниться ні перед якою жертвою, як не зупинився Він, віддаючи своє життя за волю Батьківщини. Він дав нам найкращий приклад, що в найважчих обставинах, здавалося б, у найбільш безвиглядній ситуації, можна і треба боротися за велику Правду. З Його ім'ям нерозривно зв'язаний найбільший героїчний етап революційно-визвольної боротьби України, який буде найтривкішою основою для дальшого, все ширшого розгортання, аж до величної перемоги, Української Національної Револ-

люцій. Здійснення великої ідеї, що на її жертovníку українська нація склала вже стільки своїх найкращих синів і дочок і все більше й більше їх приносить — буде колись нагородою Божої справедливості. А великий легіон найдосконаліших зразків героїзму й самопожертви для ідеї — западе глибоко в душі нації і буде її провадити в дальшому розвитку довгі століття. В тому легіоні героїв стоять поруч себе всі, що віддали своє життя за волю України, відомі й невідомі лицарі святої справи. Пам'ять Провідника Тура, Головного Командира Чупринки — буде навіки символізувати пам'ять усіх полеглих героїв Його етапу».

«Чупринка згинув, — пише З. Карбович, — але народ залишився; народ перевихований, народ у поході, що Він його провадив.

І немає сили, що потрапила б здержати народ у поході. Як лаявіна змігатиме він усе, що на шляху. Ще будуть падати тисячі, сотні тисяч, а може й мільйони, але народу, що в поході, вже ніхто не спинить. Він ітиме нестримно до своєї мети, яку показали йому його найкращі...»

Ми не знаємо з історії нашої ні одного факту, де українська армія капітулювала б. Ми знаємо Святослава Хороброго, що казав: «Не посоромимо землі Руської, а ляжемо головами тут, бо мертві сорому не знають». Цю світлу традицію перейняв Чупринка. Так, «мертві сорому не знають».

В Білогоріччя стоятиме колись пам'ятник найбільшій українській Слави!».

Кривава героїчна боротьба українського народу з московськими найзниками окупантами продовжується. На жертovníку української визвольної боротьби склали своє життя найкращі з найкращих, найхоробріші з найхоробріших — отаман Симон Петлюра, Провідник ОУН полк. Євген Коновалець, Головний Командир УПА і Керівник Української Визвольної Революції Роман Шухевич-Тарас Чупринка, Провідник ОУН Степан Бандера і багато-багато інших визначних борців Української Визвольної Революції. Але всі вони залишилися безсмертними в серцях українського народу, як духові провідники української нації.

І в п'ятнадцяту річницю героїчної смерті Романа Чупринки, що впав на полі бою з московськими окупантами, можемо з непохитною вірою у недалеку перемогу України над Москвою сказати словами поета:

«Хто там сказав — нема Чупринки,
Хто похилив на щоглі стяг,
Коли іще пишуться сторінки
Його безприкладних звитяг.

Коли Москва фанфар не грає
Про перемогу над УПА,
То знай — на горло їй ступає
Грізна Чупринківська стопа!»

Степан БАНДЕРА

КОМАНДИР — ПРОВІДНИК

(Слідами сл. пам. Романа Шухевича)

I

Постать сл. пам. Романа Шухевича — одна з найвизначніших у всій історії націоналістичного революційно-визвольного руху, а в переломових етапах останнього двадцятиріччя — її символ і договорказ. Роман Шухевич відіграв важливу роль у розвитку визвольного руху в попередніх його періодах, а у найважливіший період — від початку останньої війни до сьогодні — надав йому напрям і безпосередньо ним керував.

В тридцятих роках, від I-го Конгресу ОУН до 1933 року, в революційно-визвольному підпіллі на західноукраїнських землях ішла внутрішня боротьба за зміст, форму й організацію дальшої визвольної боротьби. Після майже десятирічного періоду бойової діяльності УВО (Української Військової Організації) вступила в дію Організація Українських Націоналістів. Почалися змагання між двома тенденціями і суперечки, не раз гострі, між їх речниками і прихильниками. Серед членства була вже утвердилась загальна свідомість, що обмежувати далі революційну дію лише бойовими формами недоцільно, як недоцільно залишати політичну ділянку боротьби існуючим легальним партіям опортуністичного напрямку, — натомість необхідно розгорнути широку революційно-політичну акцію і творити підпільну ідеологічно-політичну організацію з націоналістичною ідеологією і революційно-визвольною політичною концепцією. У тому відношенні щодо потреби творити на західноукраїнських землях Організацію Українських Націоналістів не було ні сумнівів, ні суперечок.

Питання стояло інакше. Одна течія заступала організаційний і дійовий паралелізм УВО-ОУН. Обидві організації мали б існувати окремо, з розмежованим полем діяльності, окремими формами і методами дії, тільки в самих проводах мала б бути координація.

ОУН, що вела б ідеологічно-виховну, політичну й пропагандивну працю в дусі самостійництва й революційного націоналізму, але не пов'язану організаційно з революційно-бойовою УВО та її актами, незважаючи на її нелегальні, підпільні методи дії і форми праці, — повинна б мати в умовах польської окупації вільніше становище і ширші можливості розвитку.

Друга течія заступала концепцію послідовного уодностайнення революційно-визвольного руху під кожним оглядом. Уся боротьба мала б мати, як основну, одну ідеологію, програму, одну визвольну політичну концепцію. Всі форми боротьби, в ідеологічній, національно-політичній, пропагандивній, виховній, мілітарній та бойовій ділянках — повинні проходити за одно-

цілим пляном, одна одну скріплювати, доповнювати. Це забезпечувалося одностайною революційною організацією — ОУН, а УВО, як один із секторів боротьби, що набирає повного значення і вартости щойно через ідеологічно-політичну підбудову і надбудову, — повинна б стати військово-бойовим відділом ОУН.

У змаганні цих двох течій перемогла концепція удностайнення. Особливе значення в тому мало становище Романа Шухевича. Він, один із найвизначніших активних бойовиків, членів УВО, мав великий моральний вплив на ряди увіствів. Прихильники окремішності й паралелізму УВО-ОУН намагались приєднати на свій бік Романа Шухевича та висунути його, як свого головного представника. Але в нього більше заважало розуміння потреби дальшого розвитку визвольного руху, ніж особисті приятельські взаємини. Він, український націоналіст із глибини власних переконань, маючи лицарську вдачу дивитися далеко вперед і питання поточної діяльності розглядав в аспекті плянів на далеку мету. Роман Шухевич, бойовик УВО, вже тоді передбачав шляхи широкого розгорнення революційно-визвольного руху Організації Українських Націоналістів, яка мала статись, і сталась, дальшим вивершенням УВО, взявши на себе її саму і її традицію, боротьбу, надбання і кадри.

Переломовий етап у розвитку революційно-визвольного руху на західноукраїнських землях закінчився добрим наслідком — повним організаційним, дійовим і ідейним удностайненням УВО-ОУН. Головні ділянки тогочасної діяльності УВО — бойові акції і військова виховно-вишкільна праця — стали референтурами ОУН. Сталося це в 1933 році. В Крайовій ексекутиві ОУН на західноукраїнських землях військовим референтом призначено сл. п. Михайла Колодзінського, а після його виїзду за кордон — сл. п. Дмитра Грицяя (ген. Перебийніс). Бойовим референтом був сл. п. Роман Шухевич-Дзвін.

Дальший розвиток подій підтвердив правильність напрямку тієї течії, яку обстоював Роман Шухевич. Таке закінчення цього процесу дало націоналістичному рухові на західноукраїнських землях велику розгінну силу, допомогло розлитись широким річищем від визначних бойових актів до політично-революційних акцій, у яких брали активну участь широкі народні маси, а одночасно поглибити ідейно-політичний зміст та зміцнити організаційно-дійову спаяність.

II

В останні роки перед початком другої світової війни ОУН на західноукраїнських землях переживала нову кризу. Націоналістичний рух здобув великий вплив серед українського народу, активізував народні маси до чинної боротьби з окупантами революційними методами. Організація, загал її ділових кадрів, набули великої розгінної сили до розгортання щораз ширшої революційної боротьби. Але тодішній провідник Крайової ексекутиви ОУН на західноукраїнських землях протиставився тому, ведучи роботу по лінії припинення революційних акцій, не тільки бойового, а й масового політично-революційного і пропагандивного характеру. У зв'язку з цим та з деякими іншими явищами, постала поважна криза — обурення

і недовір'я в рядах Організації на західноукраїнських землях до Крайового проводу, наслідком чого виникла необхідність персональних змін.

Тоді провідний актив ОУН на західноукраїнських землях однодушно виявив бажання, щоб Крайову ексекутиву ОУН очолив Роман Шухевич, бойовий референт попередньої Крайової ексекутиви, що недовго перед тим вийшов із в'язниці, після засудження на львівському процесі. Всією своєю попередньою діяльністю в УВО й ОУН, своїми виявленими прикметами непохитного й рішучого провідника-націоналіста, дуже здібного й меткого організатора, рішучого бойовика, — сл. п. Роман Шухевич здобув собі повне довір'я, авторитет і відданість йому з боку кадрів Організації і українського суспільства, що ставилося прихильно до боротьби ОУН. Тому ОУН на західноукраїнських землях з вірою і упевненням чекала, що Роман Шухевич-Дзвін поведе її твердим, але правильним шляхом посиленої революційної боротьби на всіх ділянках, як цього вимагала сучасна політична світова ситуація і, зокрема, ситуація, яка витворилась на західноукраїнських землях. Зрештою, цього прагнули Організація і народ. Так само вождь ОУН, сл. п. полк. Євген Коновалець, гаряче бажав, щоб провідником ОУН на західноукраїнських землях став Роман Шухевич, якого він цінив дуже високо, мав до нього повне довір'я і симпатію.

Роман Шухевич підкорився цьому загальному бажанню Організації і погодився взяти відповідальний важкий пост, хоч йому це було значно важче, ніж комусь іншому. Він уже повністю був розконспірований, добре відомий ворогові. Після виходу з тюрми, за ним безупинно слідували органи ворожої поліції. Отже, він мусів шукати і застосовувати цілком нові, вдосконалені методи підпільного життя і дії, щоб його дальша революційна діяльність, зокрема керівна, не була відразу розкрита ворогом. Саме це він і запланував і готував. Але плани ці не здійснились. Роман Шухевич не перебрав керівництва ОУН на західноукраїнських землях тому, що дотогочасний провідник Крайової ексекутиви ОУН на західноукраїнських землях не погодився передати функцій таким способом, який забезпечував би законспірованість дальшої персональної обсади на цьому пості.

Все ж таки саме рішення про те, що Роман Шухевич мав стати провідником Крайової ексекутиви, мало вирішальний позитивний вплив на дальший розвиток Організації і її діяльності на західноукраїнських землях. Злам був доконаний. Разом із вирішенням про необхідну персональну зміну на пості Крайового провідника, були перерішені також план, напрям і стиль дальшої діяльності. Замість кволости, застою, внутрішнього замкнення і неактивності назовні мусів прийти новий курс, який заступав і уособнював Роман Шухевич: рішуча, динамічна активність, бойовий широкий розмах у революційній діяльності, безкомпромісовість і прямолінійність у самостійницькій політиці, ідеологічна чистота і чіткість, а передусім — правда, себто, однозначність діла зі словом, виметення фразеологічного баламутства. Того зламу, якого прагнули, але не могли добитись інші численні провідні діячі ОУН на західноукраїнських землях, довершив Роман Шухевич самим своїм рішенням — згодою перебрати пост Крайового провідника.

На це керівне становище прийшли провідники того самого духу, того самого напрямку й стилю в революційно-визвольній боротьбі, що й Роман Шухевич. Насамперед сл. п. Тураш, а після його, й досі невиясненої, загибелі в поворотній дорозі до краю з конференції із Проводом ОУН за кордоном, — Крайовим провідником ОУН став його заступник сл. п. Володимир Тимчій-Лопатинський. За короткий час вони спрямували розвиток і боротьбу ОУН на західноукраїнських землях на такий шлях, яким мав її повести Роман Шухевич. Завдяки тому Організація на західноукраїнських землях увійшла в період другої світової війни зміцнена, динамічна, підготована до широкої збройно-політичної революційної боротьби. Її провід — Крайова ексекютива — енергійно схопив у руки ініціативу й кермо. Крайовий провідник Тимчій-Лопатинський, його військовий референт сл. п. Кремінський та інші провідники з Крайової ексекютиви на початку війни підготували й повели ОУН до широких революційно-партизанських дій, до сильного піднесення і вияву національно-державницьких прагнень широких народних мас у переходовому етапі зміни окупацій на західноукраїнських землях, а потім — до покладення міцних основ під безпосередню революційну боротьбу з головним ворогом України — большевицькою Москвою.

III

За той час Роман Шухевич виринає в іншому вогнищі визвольно-державницьких змагань української нації — її найдальшій західній галузці, на Закарпатті. Будівання самостійного національно-державного життя Карпатської України, боротьба за його вдержання — не може бути предметом розгляду в цій статті. Це має своє окреме історичне висвітлення, і в тому поважне місце повинно припасти ролі, праці й боротьбі також тих членів ОУН, які поспішили з інших теренів, зокрема з західноукраїнських земель, щоб разом із друзями-закарпатцями працювати й боротись. У перших їх рядах бачимо трьох найвизначніших провідників, членів ОУН, — сл. п. Зенона Косака, сл. п. Михайла Колодзінського і сл. п. Романа Шухевича. Всі троє, разом з іншими друзями, всією душею віддаються будіванню самостійного державного життя Карпатської України, а передусім його внутрішньому зміцненню шляхом організування відданих націоналістичних кадрів і творення військової сили молодой держави — Карпатської Січі. Коли ж у висліді гітлерівського торгування Карпатською Україною прийшов ворожий збройний напад на неї, три названі провідники націоналістів, разом із усіма друзями-борцями, стали до нерівної збройної боротьби. Серед багатьох героїчних оборонців державної самостійности Карпатської України полягли на полі бою сл. п. Косак і Колодзінський. Романові Шухевичеві доля судила ще далі продовжувати змагання за волю всієї України та довершити ще багато великих чинів у цій боротьбі.

До праці й боротьби за державу Карпатської України, так само, як перед тим і після того, до боротьби на інших територіях української землі, Роман Шухевич став як перший із перших. Керувала ним свідомість, що боротьба українського народу за свою волю, за державну незалежність і за собор-

ність — є одна й неподільна. Однаково, який би це не був фронт, якої галузки народу і якого покоління, проти якого ворога і в якій політичній констеляції ця боротьба проходить, але якщо вона має одну, єдину мету — Самостійну Соборну Українську Державу, — то це є відтинок одноцілого змагання української нації за свої права, за волю і за правду. Роман Шухевич знав, що це змагання доведе до перемоги тоді, коли народ його вестиме безупинно й непохитно, коли на всіх фронтах, на всіх територіях і часових відтинках — боротьба буде вестися з найбільшою напругою.

Роман Шухевич був із крові й кости борець визвольної справи, тому бачимо його в перших лавах там, де ця боротьба горіла полум'ям. Він — з природного обдарування і покликання — провідник. Тому він цілком природно мобілізував, організував лави численних борців, насажував їх вірою, завзяттям, жертвистістю, ведучи до організованого змагання.

IV

В перші роки другої світової війни припадає важливий період в історії ОУН і, зокрема, діяльності однієї з найвизначніших її постатей — сл. п. Романа Шухевича. В час між німецько-польською і німецько-советською війнами, від осені 1939-го до весни 1941-го року, проведено основну підготовку до широкого розгорнення визвольно-революційної боротьби. Це розгорнення досягло вершка наприкінці війни та в двох перших повоєнних роках.

З хвилиною окупації більшовиками західноукраїнських земель, ОУН на цій частині України з найбільшою енергією і поспіхом реорганізувала свою діяльність, відповідно до нової ситуації. Організація повністю і безпосередньо стала на головному фронті визвольної боротьби — проти більшовицької Москви. Поруч із політичним змістом, треба було також змінювати форми революційної боротьби і методи підпільної діяльності. Разом із першими відділами советської армії більшовики кинули на західноукраїнські землі велику кількість енкаведистів, заздалегідь підготованих до нищівного поборювання ОУН. Вивчення більшовицької системи, методів дії НКВД, зокрема методів найбільш рафінованої провокації, розпланованої на далеку мету — коштувало Організації багато жертв і провалів. Але ОУН витримала змагання. Більшовикам не вдалось розбити її, позбавити бази розвитку й дії, поки вона випрацювала нову стратегію і тактику підпільної боротьби й існування. Хоч які були великі й дуже важкі втрати в членських кадрах, зокрема в провідних, ОУН під проводом Крайового провідника сл. п. Лєгенди-Климова не тільки витрималась і закріпилась на західноукраїнських землях до початку німецько-советської війни, а й провела поважну підготовку до військово-революційних дій у дальшому розвитку війни та поширила свою діяльність на частину Центральних і Східних Українських Земель.

Безперервність і успішність діяльності ОУН під більшовицькою окупацією значною мірою була підтримувана й зміцнювана запальною базою Організації на тих окраїнних західно-українських землях, що — згідно з

московсько-більшевицькою умовою — опинилися під німецькою окупацією. ОУН приділила багато уваги створенню і розбудові такої бази поза засягом більшевицької окупації, від самого початку більшевицької окупації західноукраїнських земель, враховуючи різні можливості дальшого розвитку подій.

Вже під час пересування фронтів, восени 1939 року, Крайовий провід ОУН на західноукраїнських землях спрямував частину своїх членських кадрів на західній бік демаркаційної німецько-советської лінії та доручив організувати там працю. Одночасно туди ж попливла хвиля утікачів від більшевицького переслідування. Організуючи українське національне життя на західних окраїнах українських земель поза більшевицькою окупацією, формуючи там кадри своїх членів і симпатиків, розбудовуючи підпільну мережу ОУН на Закарпатті та серед робітничої еміграції в Німеччині, ОУН створила впродовж одного року сильну власну запільну базу.

В цій праці брав дуже активну, керівну участь сл. п. Роман Шухевич.

Від початку 1940 року він був членом Револьюційного Проводу ОУН і в тому ж році став Крайовим провідником на західних окраїнних землях, перебравши це становище після сл. п. Мирона-Орлика, який відійшов на українські землі під більшевицькою окупацією. Керуючи діяльністю ОУН на ЗОУЗ (Західно-Окраїнні Українські Землі), Роман Шухевич ставив її у двох головних напрямках: поперше — щоб розбудовою і піднесенням усіх ділянок національного життя дати тривкий вклад у розвиток тієї частини українського народу, яка впродовж цілої історії захищала український стан посідання на західних кордонах і від віків була висунена на найсильніше пригнічування українського національного елементу в усіх ділянках; подруге — створити на західних рубежах української землі довгим поясом уздовж кордону більшевицької окупації міцну кадрово-організаційну і матеріально-технічну базу, як допоміжне запілля для боротьби ОУН на матірних землях і для підготовки кадрів до широкого розгорнення визвольної боротьби в усій Україні в дальшому розвитку, зокрема у зв'язку з воєнними подіями.

Праця на обидвох цих ділянках була повністю успішна і за півтора року дала поважні наслідки, що виявились потім у двофронтовій боротьбі ОУН під час німецько-більшевицької війни та в пізнішій боротьбі Закерзонської України в 1945-48 роках.

У своїй праці серед корінного українського населення на західних окраїнних землях, ОУН запровадила нові методи прискішеного національно-політичного піднесення. Вони відзначалися тим, що замість поступовости, розрахованої на десятки років, ставлено — одночасно і в одному пляні — підставову національно-освітню працю, починаючи від навчання неписьмених, розбудовувано культурне, господарське, молодіжно-виховне життя і націоналістично-політичне виховання, а рівночасно організувались нові кадри націоналістів-революціонерів із найкращого елементу, що одержував ідеологічний, політичний і військовий вишкіл.

Увесь плян праці спирався на тому, що душа українського населення на західніх кордонах залишилась українська, навіть там, де національно-політична свідомість була приспана, і де, проте, вікова боротьба з денаціоналізаційним наступом вирізьбила твердий, неподатливий характер. Цей плян праці ОУН виправдався. З першого погляду темні, національно малосвідомі Лемківщина, Холмщина і Підляшша за короткий час дали кадри добрих націоналістів-революціонерів, а потім перетворились на bastioni кількарічної найзавзятішої боротьби з більшевизмом, боротьби за український національний характер тих прикордонних земель. У тій боротьбі брало активну участь ціле українське населення, і ворог не міг її зламати інакше, як тільки масовим, примусовим виселенням і розпорошенням.

Під національно-політичним оглядом, праця ОУН на західніх окраїнних землях була дуже ускладнена. У змаганні багатьох генерацій там витворились однобічні національно-оборонні інстинкти і сили проти постійного польського натиску. Але при цьому запустили коріння московські впливи, прищеплювані й підживлювані Москвою також впродовж багатьох генерацій. Ці впливи проявлялися давніше у формі москвофільської, а потім комуністичної роботи. Використовуючи безупинні протипольські змагання, на тих землях вони підшивались під національні настрої і намагались надати їм промосковський зміст. Большевики, зайнявши західноукраїнські землі, повели на захід від демаркаційної лінії дуже сильну акцію, щоб зміцнити ті впливи не тільки комуністичною пропагандою, а й брехнею про українську державність в УССР. Додаткові труднощі створювала німецька окупаційна політика, що пробувала запрягти відроджене українське життя і український елемент до свого воза, на службу гітлерівським імперіалістичним плянам.

Кадри націоналістів зуміли перебороти всі ті труднощі, високо піднести патріотичні настрої загалу українського населення тих земель, очистити їх від підступних ворожих впливів і скерувати у властиве річище. Націоналістична праця на тих землях поширила й утвердила свідомість, що національно-визвольна боротьба цілого українського народу на всіх фронтах одна й неподільна, що головним ворогом України є московсько-більшевицький імперіялізм у всіх його відмінах, та що боротьба проти нього є однаково важлива й актуальна також для тих частин народу, які тримають інші fronti національних змагань.

Основним рушієм перемоги націоналістичних впливів на тих землях була внутрішня сила і правда самої ідеї українського націоналізму. Але немало важливою в тому була й ідейність самих кадрів ОУН, правда і послідовність у їхніх ділах, однозвучних з ідеями, безкомпромісовість супроти всіх ворогів України і супроти неприяних чужинецьких підступів. Це з'єднало кадрам ОУН довір'я серед народних мас.

Те, що ОУН потрапила за короткий час (1939-41 роки) поміж двома зривами воєнної хуртовини, пляново й успішно проробити на західніх окраїнних українських землях таку поважну працю — вона завдячує великою мірою тому, що провідниками на тих теренах були сл. п. Мирон-Орлик і Роман Шухевич.

V

Півторарічний міжвоєнний період (від осені 1939-го до весни 1941-го року) в діяльності Романа Шухевича був виповнений працею у двох головних напрямках. Його організаційно-політична діяльність на становищі Крайового провідника на тих окраїнних українських землях була, в загальних рисах, накреслена в попередньому розділі. Доповнюючи, треба згадати, що в тому ж періоді Роман Шухевич деякий час керував референтурою зв'язку між Революційним Проводом ОУН і Організацією на українських землях під большевицькою окупацією.

Другий відтинок діяльності Романа Шухевича в той час був присвячений військово-вишкільній праці, якій він віддався цілою душею і вона принесла найкращі успіхи.

ОУН завжди провадила військову виховно-вишкільну роботу серед своїх членів і прихильників, приділяючи їй велику вагу. Це випливало з її визвольної концепції, яка накреслює шлях до державної самостійності України через революційну, збройно-політичну боротьбу, що повинна завершитись переможним збройним повстанням цілого народу. Військовій виховно-вишкільній роботі ОУН сприяло й те, що вона виросла з Української Військової Організації і продовжувала її діяльність.

У воєнні ситуації визвольна боротьба особливо зосереджується в мілітарних діях. З самого початку другої світової війни були позначки, що в тій війні візьме участь і СРСР, отже воєнні дії пересунуться на підбольшевицькі території. Воєнний розвиток приховував у собі різні можливості й міг витворити особливі обставини для наших визвольних змагань. ОУН мусіла бути приготована до повного розгорнення збройної боротьби. Тому в її тогочасній діяльності на всіх теренах перше місце займала військово-вишкільна підготовка кадрів.

Військова підготовка ОУН поза большевицькою окупацією зосередилась на західних окраїнних землях і в Польщі (в Кракові), так само, як і інші ділянки праці. Першим організатором військової праці був сл. п. Кремінський, військовий референт в Крайовій ексекутиві ОУН на західноукраїнських землях, який під час німецько-польської війни організував партизанські відділи, а коли большевики зайняли західноукраїнські землі, почав організувати військовий штаб і вишкільний осередок при Революційному Проводі ОУН. (Сл. п. Кремінський пішов в Україну на початку 1940 року і загинув, попавши в засідку НКВД). Формування військового осередку-штабу завершено. Військову роботу Революційного Проводу ОУН очолили: Роман Шухевич, Дмитро Грицай-Перебийніс і Олекса Гасин-Лицар. Брали в ній участь, між іншими, такі визначні військові діячі Організації: Василь Сидор-Шелест, Осип Карачевський, поручник Восий, Степан Новицький та інші.

Душею і головним організатором військового осередку, його штабово-планувальної, кадрово-організаційної і вишкільної роботи був Роман Шухевич. У цій праці він проявив свій неабиякий талант і найкращі прикмети військового організатора-командира. Обставини не давали можливості розгорнути працю на всю широчінь. Але те, що під керуванням Шухевича пророблено у військовому осередку ОУН в Кракові, на старшин-

ських, підстаршинських і стрілецьких вишкільних курсах та таборах, як у Кракові, так і на всіх західних окраїнних землях, якість і виследи цілої праці — давали найкращі успіхи, яких не можна було й сподіватись, розцінюючи умовини і засоби роботи.

В тій статті неможливо подати всю діяльність Військового осередку Революційного Проводу ОУН, доводиться тільки порушити деякі найважливіші її моменти.

Проведено облік і організаційно охоплено всіх військових між членством і прихильниками. Розплановано працю з готовими вже фаховими силами, як теж військово-вишкільну роботу з кадрами, які не мали жодного військового знання. Усім військовикам з армійським (регулярним) старшинським і підстаршинським вишколами визначено їхні функції і завдання в актуальній роботі, як теж намічено їх мобілізаційні призначення в планах на майбутнє. Організовано вищі військові курси, курси старшин і спеціалістів, для доповнення, відсвіження і поширення військового знання старшин і підстаршин. Опрацьовано пляни, систему й методику, як використати військове знання, набуте в регулярних арміях для військової роботи в даних умовах. Розпрацьовано пляни й методику організації та дії революційних військових формацій, партизанського і повстанського руху. Ініційовано й організовано студійні праці військовиків. Складено списки і комплекти військової літератури. Започатковано опрацьовувати військові підручники. Виготовлено програми й пляни військових вишкільних різного типу. Зорганізовано кілька команд інструкторів-вишкільників. Проведено ряд вишкільних курсів, організовано вишкільні табори, в яких велика кількість членів одержала підставовий стрілецький вишкіл. Здобілих випускників тих курсів висилали на далші, підстаршинські і старшинські вишколи, доповнюючи таким чином кадри членів з військовою, бодай теоретичною підготовкою.

З рядів тогочасних курсантів вийшло чимало здібних старшин УПА... Мобілізаційні плянування Військового осередку щодо розміщення військовиків у випадку советсько-німецької війни стали основною працею Проводу ОУН у підготові т. зв. Похідних груп, в яких кадри ОУН з західних окраїнних українських земель, з Польщі, Німеччини і, частково, з Закарпаття мали перейти на Осередні та Східні Українські Землі. Посилена військова праця серед загалу членів мала дуже позитивний вплив, створюючи стан морально-організаційної мілітаризації і мобілізації, що дало Організації можливість провести ту роботу й боротьбу на два фронти, яка заповнила період німецько-советської війни.

Військові вишколи ОУН відбувалися конспіративно. Вони давали переважно теоретичне знання, але мало давали практичного військового вміння, яке можна набути тільки у війську, в полі, зі зброєю. Тому ОУН використовувала нагоди заповняти своїми членами військові, озброєні відділи за таких умов, з яких не виникали жодні політичні чи військові зобов'язання, а які давали змогу проводити повновартісні військові вишколи. Такою формою були, між іншим, вартівничі відділи.

На початку 1941 року відкрилась можливість зробити при німецькій армії вишкіл двох українських відділів, приблизно в силі куреня. Цю справу погодились зорганізувати німецькі військові чинники, які ставились позитивно до державної самостійності України, хотіли мати в Україні союзника в боротьбі проти Москви. Вони не погоджувалися з політикою Гітлера та його імперіялістичними планами. В рамках своїх можливостей потику сприяли організуванню українських самостійницьких сил, у тому й військових, підготові їх дії, приховуючи це від ока гітлерівської партії як справи не політичного, а тільки військово-технічного значення. При тому вони керувались німецькою воєнно-політичною рацією, розуміючи, що позитивне ставлення Німеччини до самостійницьких змагань України та інших народів дасть їй найпевніших союзників у війні з більшовицькою Москвою, натомість колоніальні плани Гітлера, загарбання т. зв. lebensraumу придбають їй тільки нових ворогів, збільшать воєнні труднощі та неуможливають воєнну перемогу. Політично-концепційні розбіжності між партією, урядом та військом, зокрема щодо східної воєнної політики Німеччини, хоч не проявились у відвертому політичному конфлікті, проте існували й діяли, зокрема на початку війни з ССРСР.

Військовий штаб і Провід ОУН, розваживши ситуацію і перспективи її розвитку, однозгідно вирішили використати можливість, зорганізувати і вишколити, з допомогою німецьких військових чинників, запроектовані українські відділи. При тому ми брали до уваги передусім власні плани, прийняті у зв'язку з воєнним ударом Німеччини і ССРСР, що надходив. Передбачалось серед воєнних подій широко розгорнути власну проти-більшовицьку боротьбу, перейшовши з революційно-підпільних до повстанських дій. Для цього треба було формувати свої власні військові сили. На теренах, на яких буде зламана сила більшовицьких окупантів, проголосити відновлення самостійності Української держави, творити її уряд і розбудовувати самостійне державне життя, не оглядаючись на плани Гітлера. Накреслюючи такі плани ще перед початком війни, Провід ОУН уважав за першу, найважливішу справу те, щоб у час воєнних подій і змін, які почнуть розвиватися на українській землі, український народ зайняв виразне своє підметне становище, проявив свою тверду волю до державної самостійності, сам формував своє життя. Німеччина мусіла виявити своє правдиве ставлення до волі українського народу і до творених ним фактів. щоб відразу була ясна платформа взаємовідношення — дружби чи ворожнечі.

*

Політичний зміст творення українського військового відділу у співдії з німецькою армією був у тому, що він також мав заманіфестувати волю і становище України, яка під час війни на її території не чекає пасивно, тільки сама бореться за свою самостійність. Військові відділи ДУН мали чинно доказати, що Україна готова, крім власної революційної боротьби, поставити на фронт проти Москви своє військо у спілці з Німеччиною, коли вона пошанує державну суверенність України і буде трактувати її як союзника.

Остаточне становище Німеччини мало виявитись щойно тоді, як бодай частина України буде звільнена від большевиків. У випадку дружнього ставлення Німеччини до України, курінь ДУН-у мав бути зав'язком регулярної армії Української держави. У випадку негативного розвитку подій, що було також передбачуване, залишилася б одна практична користь — модерне вишколення старшин, підстаршин і стрільців, які мали знайти спосіб вернутися в ряди підпілля ОУН, щоб творити й доповнювати її революційні військові сили. Але на тому шляху стояло перед цілим відділом незвичайно важке політичне завдання — продемонструвати свою вірність самостійницькій лінії ОУН і відірватися від співдії з німцями.

Такі пляни намітив Провід ОУН напровесні 1941 року з участю сл. п. Романа Шухевича. Перед всією Організацією стояв важкий етап, але зокрема важким він був для запроєктованого військового відділу Дружини Українських Націоналістів. Тому добір людей до нього мусів бути особливо уважним. Найбільший тягар і відповідальність спадали на провідника відділу. На це становище Провід ОУН призначив сл. п. Романа Шухевича, що сам зголосився йти з відділом. Він рішився на цей крок тому, що брав до уваги великі труднощі та відповідальність завдань, які стояли перед ДУН-ом. Він передбачав, що цей відділ відіграє особливу роллю у формуванні військової сили визвольного руху і в розгортанні його збройної боротьби. Це був властивий шлях Шухевичеві. Він пішов ним з усією рішучістю своєї вдачі, ведучи весь відділ ДУН-у, перевів його щасливо через важкий етап пов'язання з німецьким військом і довів кадри прекрасних, добре вишколених старшин і стрільців під бойові прапори УПА.

Висилаючи відділ ДУН-у на вишкіл до німецького війська, ОУН поставила свої передумови, які були прийняті тими німецькими військовими чинниками, що організували справу. Головні передумови були такі:

Завданням відділу є боротися проти большевицької Москви за відновлення і захист Самостійної Соборної Української Держави. Цілий відділ є під наказом Проводу ОУН, зобов'язаний перед ним присягою. Про введення відділу у воєнні дії вирішує Провід ОУН і тільки за його згодою відділ виконує дотичні накази. Відділ підлягає німецькій військовій владі в межах військового вишколу та військового побуту, в той час зобов'язується до того спеціальним приреченням, але не складає жодної німецької військової присяги. Відділ зберігає власний внутрішній порядок. Військова референтура Проводу ОУН надає військові ступені і встановлює командний склад у відділі ДУН-у.

З вибухом німецько-большевицької війни відділ ДУН-у під проводом Романа Шухевича відійшов у напрямі фронту. На своєму шляху відділ скрізь веде самостійницьку політичну роботу, в пов'язанні з акцією ОУН. Зокрема він брав активну участь у відновленні державної самостійності України та в організуванні державного життя у Львові й інших місцевостях у червні й липні 1941 року.

Гітлерівський уряд швидко поклав свою окупантську руку на українську державність і на всю самостійницьку діяльність. Ця рука посягнула також по відділі ДУН-у. Їх стягнуто з фронту; почалися намагання втиснути їх

у рамки німецької політики і воєнної машини; від них вимагали присяги. Відмова і спротив, маскове інтернування, перекинення на Білорусь, аж до розв'язання відділу й заарештування частини його вояків та переходу в підпілля більшості старшин і вояків. Історія, яку годі тут переповідати хоча б у найзагальніших зарисах.

Кінцева її фаза дала правильне завершення: в революційні ряди ОУН повернувся Роман Шухевич, з поважною кількістю старшин, підстаршин і стрільців ДУН-у, пройшовши не тільки добрий військовий вишкіл, а й здобувши тверду заправу і практичний воєнний досвід. Особливе, що вони принесли з собою — це пізнання організації, стратегії і тактики партизанської боротьби, стосованої більшовиками в другій світовій війні, та німецьких методів поборювання партизанських відділів. Це знання було дуже корисне в творенні УПА і в розгортанні її боротьби. Таким чином Дружини Українських Націоналістів під проводом Романа Шухевича дали Українській Повстанській Армії не тільки стрижневий командний і вояцький кадр, а також підставовий вклад для вироблення власних організаційних і оперативних способів.

VI

Коли в 1943 році створилася кризова ситуація в рядах ОУН, то однією з головних, може найістотніших її причин було питання пляну, форм і методів революційної боротьби Організації в існуючих воєнних обставинах. Членські кадри, як низові, так і провідні, що керували діяльністю Організації на місцях, відчували вимогу життя, йшли до широкого розгорнення політично-збройної боротьби проти гітлерівського гніту і нищення України. Зокрема на Волині крайова ОУН почала самочинно переходити на повстанські форми боротьби з участю широких народних мас, враховуючи необхідність боронити населення від вивозу до Німеччини на невідлучну працю, від гітлерівського терору й грабунку.

Внутрішня криза в ОУН закінчилася тоді, як на чолі Організації став сл. п. Роман Шухевич і надав такий напрям її діяльності та боротьбі, як того вимагав час. За основу своїх плянувань він брав передусім оцінку внутрішнього стану активних кадрів ОУН та ширших мас українського народу — їхнє становище, потреби, їхні настрої, моральну готовість і практичну спроможність до активної боротьби. Шухевичеві було ясно, що в той час, коли гітлерівці довели до крайніх меж свій терор і експлуатацію в Україні, а одночасно їх воєнні успіхи і сили почали спадати, — серед українського населення дозрівала готовість і потреба розгорнути широку боротьбу.

Така боротьба, крім оборони народу від гітлерівського винищування, була в пляні дальшого розгортання визвольних змагань. Серед велетенських подій і катастроф світової війни не може мати більшого зовнішнього значення ані відгуку підпільна боротьба малих розмірів, як під час миру. В таких обставинах привертають до себе увагу тільки акції таких форм і розмірів, що самі дорівнюють воєнним подіям або помітно впливають на їх розвиток.

Це мав на увазі Провід ОУН, а зокрема Роман Шухевич, переставляючи визвольно-революційну боротьбу на широкі рейки повстанських дій УПА. Вона досягла найвищих розмірів під кінець воєнних дій на українських землях, коли відступали німецькі війська і все далі на захід посувалася поворотна большевицька окупація.

ОУН, вийшовши з дотогочасних рамок і форм своєї дії, організувала Українську Повстанську Армію, даючи їй основний командний і вояцький склад. УПА творить щораз більші з'єднання і переходить до більших мілітарних дій, якими зв'язує цілі ворожі дивізії. Великі смуги українських земель опинилися під фактичною контролею ОУН-УПА, що організують найважливіші сектори національного життя і керують ними. Німці спочатку намагалися спинити той розвиток і зламати ОУН-УПА більшими нищівними поліційними і військовими акціями. Коли ж це не вдалося, а до того ж їхнє становище на фронтах все далі погіршувалось, вони були примушені поважно рахуватися з силою української революції, уникати ударів із нею, а навіть шукати перемир'я. Це використовує УПА й ОУН в ситуації пересунення фронтів, щоб зміцнити свої сили й запаси та перейти до боротьби з большевиками краще підготованими.

Разом із розширенням форм і розміру боротьби поширено також структуру визвольно-революційного руху. Крім Української Повстанської Армії, створено Українську Головну Визвольну Раду, як найвищий орган революційно-державного характеру, з розрахунком на активну участь у ній і у визвольній боротьбі організованих сил інших українських політичних напрямків. Кожна тотальна боротьба, а зокрема революційно-визвольна, вимагає єдиного керівництва. Щоб запевнити таку єдність при складенні структури визвольної формації ОУН-УПА-УГВР, сконцентровано в одних руках найвище керівництво: Роман Шухевич-Тур-Чупринка-Лозовський був одночасно головою Проводу ОУН, головним командиром УПА і головою Генерального Секретаріату УГВР. Така концентрація була викликана доцільністю і потребами самої боротьби, а не особистими претенсіями Шухевича, ані якимсь тоталітаризмом чи диктаторською системою ОУН.

Яка ж була дальша перспектива перед визвольно-революційною боротьбою, який був плян, коли під час пересування воєнних фронтів поза українські землі на захід, під кінець війни з Німеччиною, умасовлено і якнайширше розгорнено революційні змагання у повстанських формах? На це питання була не одна відповідь, так як не було однієї, домінуючої думки про те, який буде розвиток міжнародної ситуації зараз після закінчення німецько-альянтської війни.

Багато надій пов'язувались із переконанням, що західні альянти після перемоги над Німеччиною відразу підуть війною проти СРСР або, принаймні, загрозою війни примусять большевиків віддати значну частину їх нових загарбань. Також і частина провідних діячів українського визвольного руху піддалася таким сподіванням і вважала за доцільне в такому пляні розгорнути боротьбу і діяльність. Для них розгортання гучних і широких повстанських дій у кінцевій стадії війни мало головний сенс у тому, що це мав бути добрий старт до західних альянтів. Поперше, йшло

про унаочнення і підкреслення факту, що український революційно-визвольний рух боровся проти Гітлера і тому має підстави для союзницьких взаємин із західними державами. Подруге — треба було показати силу й бойовість цього руху в боротьбі з більшевизмом, щоб Захід належно оцінив вартість України як союзника проти СССР. З такого погляду, що старт до західних альянтів є найважливішим питанням визвольного руху, зроджувалися тенденції змінити його внутрішній зміст і обличчя так, щоб пристосувати їх до смаку й бажань керівних кіл Заходу.

Речники цієї концепції, в надії на швидку війну Заходу з СССР і на активну підтримку для повстанської боротьби в Україні, були б готові на ту карту поставити все. При цьому брано до уваги також таку можливість, що коли б західні держави не йшли на конфлікт з СССР з власної ініціативи, то розгорнення широкої повстанської боротьби в Україні, а далі теж в інших підбolsшевицьких країнах, зокрема в сателітних, може спонукати Захід прийти з активною мілітарною допомогою і втягнутись у війну з більшевиками. Такі міркування, без реальних основ, зроджувалися з почуття безвихідності в людей, які не бачили можливостей, щоб революційно-визвольний рух міг утриматися у підбolsшевицькій дійсності без зовнішньої підтримки після свого широкого розгорнення у повстанських формах УПА.

Але Провід ОУН, що залишився в Україні й далі керував революційно-визвольною боротьбою, а зокрема його душа й голова — Роман Шухевич, інакше трактував справу. В центрі його думання, плянування і дій, як завжди, так і в тодішній ситуації, був не розрахунок на сприятливу кон'юнктуру і на допомогу ззовні, а вимога самостійного втримання, розбудови сил і боротьби української національно-визвольної революції. Ставка на власні сили, на власні змагання, що є основою визвольної концепції ОУН, була в Романа Шухевича справою глибокого переконання і керівною засадою дії. Українську визвольну революцію він розумів як глибокий процес, що має охопити весь народ, як безперервну боротьбу, не зважаючи на ситуацію, як постійне втримування і відновлювання діючих революційних сил. Це була підстава і необхідна передумова для того, щоб у сприятливій ситуації прийшло до переможного визвольного повстання.

Широка боротьба ОУН-УПА під проводом Романа Шухевича, під кінець війни і зараз після її закінчення, мала за головну мету поширити ідеї та кличі української визвольної революції серед усього українського народу і серед інших поневолених більшевизмом народів. Про цю боротьбу, зокрема, повинні були довідатися вояцькі маси з советської армії, які пересувалися через українські землі. Повстанські дії УПА і нерозривно з ними пов'язана політично-пропагандивна діяльність та масові протибolsшевицькі акції, організовані Організацією, стали відомими в усіх закутках СССР. Вони не тільки поширили скрізь революційні кличі, способи революційної протибolsшевицької боротьби, а також великими масштабами, напруженою революційно-повстанських дій показали народові велику силу протибolsшевицької революції, переконали в її реальну можливість.

Такі самі успіхи мали і партизансько-пропагандивні рейди поза межі України — на Кавказ, Білорусь, Румунію, Мадярчину, Словаччину й

Польщу. Цей період широкорозгорнених дій УПА, хоч коштував дуже багато жертв найкращих борців, найміцніше закріпив підвалини для продовження і пізнішого найширшого розгорнення революційно-визвольної боротьби з участю всього народу і для розбудови спільного визвольного-революційного фронту всіх поневолених Москвою народів.

Втримування повстанських форм і розмірів боротьби в наступних повоєнних роках, після 1947 року, було надто важке і вже не конечне. Як міжнародна ситуація, так і внутрішнє становище в СРСР почали входити в стан відносної стабілізації на довгий час. Після широкого розповсюдження ідей і акцій визвольної революції, найважливішим завданням було забезпечити існування і дію революційних сил на довгий час, щоб вони надмірно не вичерпались і щоб іскра боротьби не погасла. Треба було обмежити ті форми революційної дії, які найважче втримати, у яких втрачається найбільше сил, і зберегти та розбудувати такі, що давали найбільшу тривкість.

В цій реорганізації знову виявились незвичайні провідницькі прикмети Романа Шухевича. Дивлячись завжди далеко вперед, він розплянровує і поступово, але послідовно, робить зміни тактики боротьби, з повстанської на партизанську, а потім на чисто підпільну. Головний наголос пересувається щораз більше з військової на політично-пропагандивну ділянку. Постійно зменшуються відділи УПА і їх операції, зате зміцнюється підпілля ОУН і її мережа. Командні та воєцькі кадри УПА знову переходять в організаційно діючі форми ОУН. Всі ці зміни планоно робить Шухевич, як Головний командир УПА і як Провідник ОУН на Українських Землях. У нього вся революційна боротьба, всі її форми і діючі сили — це одна справа, один процес. Як УПА вийшла з надр ОУН, як у боротьбі УПА діяли ідеї, плани і кадри ОУН, так знову в ОУН і через її боротьбу зберігаються діючі прапори та ядра УПА, щоб у слушний час розгорнутися на всю широчінь.

Прошло десять найважчих років боротьби ОУН-УПА у повоєнній підбільшевицькій дійсності. Щоб усвідомити собі всю її вагу, треба пригадати: скільки людей було б повірило в 1944-45 роках, що ця боротьба втримається десять років у таких обставинах? А сьогодні вже загально утвердилось переконання, що і в майбутньому більшовикам не влясться її зламати і вони змушені вголос визнати її живучість!

В тому найбільша заслуга незрівняної ідейности, героїзму, жертвовности і бойовости всіх кадрів ОУН-УПА та українського населення, що підтримує їх з повною посвятою, і далекозорого, мудрого й мужнього провідника сл. п. Романа Шухевича та всього, керованого ним, провідного кадру.

Героїчна смерть Шухевича-Чупринки-Тура — це найбільша втрата українського визвольного руху, яка потрясла ним на довгі роки. Але він перенесе і той найважчий удар, бо в ньому живе дух, віра і хоробрість найбільшого його Провідника і Командира — ген. Чупринки-Тура.

ВОЛОДИМИР

Баляда про Святослава

(Фрагменти)

ПОХІД ДНІПРОМ

Стелиться синій Дніпро,
Далеку дорогу простеляє
Своєму синові Святославі, —
Широкі шляхи розкриває
Русичам до Руського Моря.

Бавляться весла білою піною.
Це не стада білих лебедів
Лопочуть крилами буйними, —
Це лодії вітрилами білими
З вітром ведуть розговори.

Це не сонце в Дніпрі купається
І іскри сипле срібlistі, —
Це тисячі шоломів,
Мільйони кільцят у броні
Блистять жемчугами стобарвними.

Радіє Дніпро, леліє
І хвили здіймає охоче
Любовно леліє лодії внуків
І вдоволений ними буркоче:

Бо це вдале потомство дорідне,
Це унуки й сини його рідні.

ПОХІД СТЕПОМ

Стелиться степ стодорогами.
Тирси у росах іскристих
Цілують перси коням,
Цілують чоботи гридням
У міцних стременах.
Степи стають шляхом широким,
Гридням і воям хоробрим
Славу стелять далеку.

Гордо тупотіли коні,
Вдихували ніздрями
Стени широкі перед ними,
Країни далекі перед ними.
Тупотіли твердо копитами, —
Це бо двигнулася Руська Земля
До походу далекого.

Летить гніздо хоробре
Стадами тисячними,
Ключами орлиними, —
Ключами воевод і воїв,
Крилами знамен окрилене, —
Віє вітер вітрилами, —
А думка їх летить
Скоріше від соколів, —
Вірна думка гриднів і воїв, —
Буйних соколів степових
Русі Великої,
України старої.

Земля дрижить,
Як дівчина в бурхливих обіймах, —
Земля дуднить,
Як бубни бойові
Під полками буйними
Святослава, князя хороброго.

Високо орел височить
До сонця злітає високо,
Лицарям путь показує, —
Шлях до слави високої
Лицарям Святослава.

Високий орел степовий, —
Святослава Дух Превисокий.

СОН У СТЕПУ

Зоріло небо зорями золотими,
Іскрилося небо смарагдами.

Але більше було воїв на землі
Ніж зір у небі, —
Воїнів усіх племен руських,
Русі князя Святослава.

Іскрилося небо сотнями тисяч
А місяць князь над ними,
Іскрилися очі від зір ясніше:
Князь Святослав між ними.

Клав лицар голову на кінське сідло
І дихав степом широким, —

Клав лицар голову на груди брата
І дихав любов'ю до брата.
Покотом спали брат біля брата
І снівся їм сон великий
Про Славу Святослава.
Дивились предки очима зір
На Руси синів м'язистих, —
Раділи предки очима зір
Із сили, що дрімала в їх грудях.
Благословили предки вічними очима
Плем'янисті племена
У полках преславних,
У поході Святослава.

Дихали глибоко груди гриднів.
Дише земля під ними.
Снилися сні тисячам воїв,
Снила земля під ними.

ДУМА ПРО БОЛГАРСЬКИЙ ПОХІД

Довго, довго Руське море грало,
Хвилі буйні підіймало,
Високі вали котило,
Лодії з насадами гойдало,
Боротьбу любило,
Боротьбу вітало.

Довго довго Дунай мріяв,
Для брата Дніпра любов леліав.
Що нині він сам
Великого князя Святослава
І копу тисяч воїнів хоробрих
На хвилях своїх леліав.
Довго і гордо Дунай широкий мріяв.
Славу Нової Землі леліав.

Одні болгари вітали боями,
А другі болгари отвирали брами,
Одні вже були душею в неволі,
Візантії гордої рабами,
А другі були русичам братами,
І полюбили воїнів Святослава,
Старої віри братів їх у славі.

І були там бої і були там свята,
І заки Хорс возом своїм вогненным
Небеса довкруги об'їхав,
То вже болгари князеві Святославові
Копу і двадцять городів славних
Отворили, брами відкрили
І воїв Святослава
Святами гучними вітали.
Відрікалися неволі візантійської
І з русичами навіки браталися.

А таких подвигів не бувало,
А такого свята не видали,
Копу славних городів і двадцять
Воїнство Святослава зайняло.
Така слава ще не сіяла.

Тоді зловивши цар Візантії
Від шпівців теє зачуває,
Що його зловісні затії
Проти нього самого звертаються,
Бо війська і полки Святослава
Не марніли у битвах кривавих,
А зростали в потугу і славу.

Тоді цар зловивши
Посланців у всі землі розсилає,
Щедро золото розкидає,
Печенігів на Київ насилає,
Зрадливі вісти пускає
Болгар бунтує,
Береги Руського моря бунтує,
Готує згибу зрадливу
І з легіонами своїми,
Двома копами тисяч важкозбройних,
На згибу Святослава виступає,
Рабство всій Русі готує.
Рабство всій Русі готує.

Чорними круками
Чорні вістки налітають,
Що гине Київ, без князя пропадає,
Чорні орди печенігів
Чавлять Київ чорною смертю.

Тоді Святослав у нічку темну
Чорним орлом у Київ перелітає,
Город рятує від напасти печенігів,
Творить суди і лад привертає,
А вже на третій місяць,
Раннім ранком
Білим лебедем Дунай перепливає,
Дунай перепливає
І золотим орлом
До війська свого злітає.

БИТВА

Вже армії ромеїв закрили виднозор,
Закуті в броню залізну,
В панцирі грізні,
Полчища неперечислимі
Гордих наємників,
Рабів Візантії,
Що назвали себе «безсмертними»,
Бо мали броню залізну.

А зударитися в цій раті, —
Не русичам і не ромеям, —
Це два світи і дві правди, —
Тут під Деревустром,
В боротьбі всесвітній зударяться.

Це не вежі важкі
Під твердині муровані підсуваються, —
Це полчища вершників важкозбройних
На груди ґриднів руських наступають.

На камінь закам'янілі,
Грудьми і щитами спряглися
І мур від твердині твердіший
Мужі Святослава змурували.

Гнали коні ошалілі,
Горді ромеї озвірілі,

Але лави русичів не вгинались,
Кінцями копіїв коней зустрічали,
Стрілами їх влучали.
Ставали дуба коні ошалілі,
Падали в прірву ромеї озвірілі.

Мечі з мечами,
Щити з щитами,
Очі з очами,
Блиски правди безстрашні
Вдаряли в лють розлючену, —
Блиски віри в вітчизну
Вдаряли в серце вороже,
Вгинали щити
І в'янули руки ворожі,
А руські мечі рубали ромеїв.

Падали ромеї під силою ударів,
Не оборонила їх »безсмертна« броня.
А русичі безсмертність у серцях відчули.

Ставали дуба здичілі коні,
Виростали гори із трупів,
А гострі копії русичів
Пробивали панцирі ромеїв,
Важка зброя до землі їх давила
І гори трупів зростали як гори.

Рубали мечі голови з плечей,
Гордих ромеїв рубали,
Аж страх напав на ромеїв наємних,
Такої сили вони не видали,
Такої віри у грудях не знали,
Такої вірности гріднів.

Виростали гори з трупів ромеїв
Всі землі руські наступали хоробро.

Це не гуркіт громів у горах, —
Це гул і галас і гомін бою
Гримів грізніше від бурі.

Ні це не буря, не рокіт громів!
Такої бурі не було!
Тут кожний воїн і кожний грідень
Був бурєю і був громом.

Як довгі гори тягнуться лави,
Не видно ніде виднозору,
Бій безконечний,
Бій споконвічний,
Бій необнятий,
Весь світ став боем,
А бій всесвітом,
А кожде серце світом,
А кожде серце боем:
Гридня серце хоробре.

Левко РОМЕН

К А Р М А
(Уривок з поеми)

»Руси — щиро гостям раді,
там з богами — в їх уладі —
правда в шані, за столом.
Як зламає ж віру слову,
чи хто вчинить зраду-змову, —
о! . . за зло вже платять злом!

Мов п'янким п'янить їх медом
змаг ще з туром, і з ведмедем;
соколи їх ловлять птах . . .
Нас же й коні — харалудить
полоз той, як степом блудить,
на товар навіє жах.

У бою той нарід мужній,
та й мечі їм харалужні
теж не хтось — він сам кує.
Де ж твої мечі, мій царю?
Він ромейв ті, що в дарі,
чи зграбуєш — те твоє.

От — живцем! — із тих завзятих
чи когось далось взяти? . .
Ні! — меч в них кожний мав!
Мало їх, а нашим — круто.
Князь бо й сам рубався люто —
славу дорого продав . . .«

(Із збірки »Поеми«)

Проф. д-р Вадим ЩЕРБАКІВСЬКИЙ

ФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

(Продовження, 3)

Солотрейська доба молодшого палеоліту має два ступені:

- а) Старший, із списками без вищерблення;
- б) Молодший, із щербатими списками (Kerbbspitze).

Обидва ступені відзначаються ще й іншими типами знаряддя, що взагалі властиві молодшому палеолітові. Це свердла, різакі, шкребаки й комбіновані інструменти. Як головний тип знаряддя солотрейської доби, хоч і рідкий, може бути також хвостатий або черешковий спис, що генетично зв'язаний із щербатим списом.

Кліматично солотрейська культура пов'язана з післяльодовиковою вюрмською добою, бо між знайденими кістками тварин переважають кістки північного оленя і дикого коня.

Клясичними для солотрейської культури й доби є знахідки в гроті du Charnier, в департаменті Saone-et-Loire. Розкопана тут верства тодішньої культури має подекуди 10 метрів завглубшки. Розкопали її Арселіні (батько і син) і абат Дюкрост. Під новою верствою гумусу вони знайшли численні вогнища солотрейської людини. Одне вогнище, що його простудіював Дюкрост ще в 1868 році, мало форму еліпси — $4,5 \times 3$ м. Тут знайдено дуже багато лавролистих списів (щербатих списів не було), багато виробів із кости, просвердлених зубів звірят, вигравірованих на кістках малюнків, мінералів тощо.

Тодішній тваринний світ (фавна) складався з вовка, лиса, печерного ведмедя, печерної гієни, бурого ведмедя, мамута, дикого коня, північного оленя і прабика. Головним об'єктом полювання, як видно, був північний олень. Тодішній тваринний світ показує, що це був досить холодний період. Цікаво, що в тій гроті знайдено у вогнищах і людські гроби. На кістках скелетів були видні сліди палення.

Під солотрейською верствою була розширена верства т. зв. магми (шар вогняно-рідинної маси в землі), з великим накопиченням цілих і розбитих кісток диких коней, покритих вапняковим осадом. Грубина верстви цих накопичених кінських кісток була різна — від 0,5 м до 2 метри. Загальною вони покривали площу 3.800 кв. метрів. Кількість коней, як показували кістки, була дуже велика — до 100 тисяч штук. Коні були малої породи, високі від 1,36 м. до 1,45 м. Їх голови — незграбні.

Крім кісток коней, знайдено в цій печері кістки печерного ведмедя, мамута і прабика, а в самій верстві магми було досить крем'яних типів знарядь. Але під магмою вже не було жодних солютрейських знарядь, натомість знайдено знаряддя оріньяцького типу. В тій брекчії було два величезні вогнища з кістками диких коней. У великих попелищах, крім кісток, знаходилися окрушини скель, якими обкладали вогнища. Тільки з одного вогнища, розміром 18×19 метрів, Дюкрост витягнув понад 35.000 крем'яних знарядь, типу оріньяцького, з мустьєрськими формами.

В солютрейській добі вперше появляються і кістяні голки, зроблені з рогів оленя. Їх вирізували різаками, а потім стругали спеціальними шкребаками. З одного кінця було просвердлене вушко. За ними появились і гарпуни з рогу північного оленя, просвердлені морські мушлі та, мабуть, амулети з просвердленого каменя або звірячих зубів. Появилася і різьблена оздоба.

Солютрейське знаряддя знайдено також у Бельгії і в північній Іспанії. В Україні чистої солютрейської культури не знайдено, хоч такі вироби відкрито в сусідній Румунії, недалеко Ріпічені.

Старшу солютрейську культуру знайшов Брейл в Угорщині 1924 року. З того можна зробити висновок, що ця культура прийшла з Угорщини до Франції і як одна з перших відкрита у Фонт-Роберт. Але крем'яні знаряддя, подібні до тих, що відкрито у Фонт-Роберт, І. Єфименко знайшов і в стоянці Костенки І.

Солютрейську культуру знайдено також і на терені Чехо-Словаччини. Про угорську солютрейську культуру ще перед Брейлем писав Гілебранд, який вважає, що солютрейська культура у Франції означає прихід тут чужого народу, бо в північній Франції і Англії її нема³³.

Мадленська доба. Французький археолог-палеолітик Габріель де Мортільє каже, що мадленська доба була останньою фазою палеоліту. А тому, що в тій добі найчастіше знаходяться кістки північного оленя, то Мортільє, цілком слушно, відніс її до останньої доби, до т. зв. бюльської стадії.

Мадленська доба характеризується дуже розвиненим мистецтвом — рисунками різних звірів, що вигравіровані на кістяних знаряддях, на камені, на стінах печер, особливо у Франції і Іспанії. На стінах печер вони вигравіровані й помальовані переважно червоною або темною фарбою.

Тут знаходимо рисунки майже всіх тих звірів, що їх тодішня людина бачила перед собою. Крім гравюр, тодішні люди вміли робити і скульптурні фігурки з кісток і каменя, а навіть ліпили їх із глини. Такі скульптурні фігурки в готовому м'якому вигляді знаходяться ще й тепер у деяких печерах Франції.

³³) Hillebrandt: "Das Solutreen Ungarns. Praehistorische Zeitschrift." В., IX, 1917.

Дальші праці над розкопками мадленської культури підтвердили хронологію мадленської доби, нашіковану Габріелем де Мортільє, але обмежили її територію тільки до Франції і сусідніх нечисленних пунктів у Німеччині. В середній Європі і далі на схід мадленської культури вже не знайдено, або, принаймні, дотепер ще не знайдено. Московські вчені часто вживають слово «мадленський» для окреслення деяких відкритих на сході Європи стоянок, але це треба розуміти тільки у значенні одночасности цих стоянок із французьким мадленом, проте тут, на сході Європи, нарід, що робив тогочасні знаряддя не був мадленським.

Палеоліт у Чехо-Словаччині відкритий давно, особливо тут відкрита солотрейська культура і навіть знайдено череп тодішньої людини в Пшемості на Моравії. Потім, між обидвома світовими війнами, професор Абсолон зробив успішні розкопи біля с. Вістоніце на Моравії, а трохи пізніше такі ж розкопи зробив і німецький професор Цоц (Zoz) біля с. Мораван, в області ріки Вага. Обидва археологи відкрили тут пізні оріньяцькі знаряддя.

Професор Абсолон підкреслював, що останків оріньяцької культури біля с. Вістоніц є так багато, що коли вести розкопи таким темпом, як вони ведуться тепер (себто, в 1923-1930 роках), то на їх закінчення треба сім тисяч років. Все ж таки тут відкрито дуже багато нових знарядь і скульптур. Наприклад, тут знайдено статуетку жінки, що трохи відмінна своїм стилем від інших, подібних палеолітичних статуеток. До того ж, вона не вирізьблена ані з ікловини, ані з каменя, а виліплена з якогось порошку, правдоподібно, з наструганої з ікловини або з кісток муки. З допомогою якоїсь в'язучої маси, перемішаної з цим порошком, тодішні люди одержали матеріал для ліплення статуеток. Крім людських статуеток, знайдено тут і маленькі статуетки звірів, чи радше кусники розбитих статуеток.

Абсолон знайшов на Моравії і знаряддя дуже старої оріньяцької доби, яке нагадує знаряддя мустьєрської культури. В стоянці Ондратика він знайшов великі розміром форми кварцитового оріньяку³⁴.

Про розкопану на Моравії т. зв. солотрейську культуру думки дослідників значно розходяться. Напр., англійський дослідник Буркит каже, що відкриті культури на схід від Франції трохи інакше виглядають, ніж у самій Франції. З того виходить, що французькі терміни не зовсім підходять до знахідок на східних територіях. Це стосується і до знахідок у Пшемості та в інших стоянках на Моравії, де не відкрито ані правдивої солотрейської, ані правдивої мадленської культури.

Німецький професор Цоц, що зробив розкопи в Мораванах на Словаччині, відкрив також дуже велике селище з пізньооріньяцькою культурою.

34) "Antiquaries Journal", 1925, Vol. 5, p. 273.

Молодший палеоліт у Польщі. Про польський молодший палеоліт передаю тут опінію польського археолога Антоневіча. Він каже, що оріньяцька культура в Польщі тягнулася майже через цілу інтерстадіальну добу. Тут оріньяцьку культуру знайдено в Мамутовій, Надгальонській і Нетопирівій печерах, а також у Єржмановіцькій ярузі. В останній печері, поруч пізньооріньяцьких виробів, були й вироби у вигляді ранньосолютрейських лаврових листків.

Найстарші типи оріньяцьких виробів знайдено в Городку біля Рівного, на Волині³⁵. Молодші оріньяцькі типи знайдено в стоянках на горі св. Броніслава біля Кракова, в Яксіцах над Вислою і на горі Пулавській, також над Вислою. На польських землях два останні льодовики залишили по собі численні сліди у вигляді верхніх і спідніх морен.

Професор Антоневіч вважає, що оріньяцькі ловці звірів прийшли тут тоді, коли мустьєрська людність вимандрувала звідси, як йому здається, на північ, слідом за фавною холодного періоду, яка посувалася за відступаючим льодовиком. Тоді на південь, на опустілі степи, прийшли люди оріньяцької культури.

Потім, уже в другій стадії останнього льодовика, коли клімат значно похолоднів від другої криги, що насувалася, оріньяцькі та солютрейські культури зникли з польських земель, пересунувшись, правдоподібно, на південний схід Європи, відступаючи перед розширенням морен у центральній Польщі. Тоді на непокритих кригою обшарах простягнувся арктичний степ, по якому блукали мамути, бізони й північні олені (рени), що шукали собі поживи. За ними йшли людські громади, призвичаєні до холоду й голоду. Вони прибули з далекого заходу, бо тут тепер з'явилися мадленські кістяні вістря з розвилкою внизу або зі скісно зрізаною основою, оздоблені карбами або ритими лініями чи стилізованими рисунками звірів, а також палички з діркою, зроблені з оленячого рогу, шила і кістяні шпильки. Крем'яні вироби технічно гіршого типу ніж оріньяцькі. Ці речі знайдено в печерах: Машицькій, Мамутовій, в Козярні, в Пугачовій і в Ойцовській долині. Коли льодовик знову почав відступати на північ, аж по лінію північно-польських морен, то й сліди існування цих людей на польських землях зникли.

По довшім стоянці криги в третій стадії кліматичного похолодіння льодовик відступив аж над Балтик, щоб потім знову, вже востаннє, вернутися і насипати т. зв. балтицьку морену. Тоді польську землю почала вкривати лісна фльора і відповідна фавна, а за нею прийшли й кочові мисливці. Вони принесли пізньо-

³⁵) Antoniewicz: "Pradzieje ziem Polski." В той час українські землі Волинь і Східня Галичина були під пануванням Польщі й поляки уважали їх за »польські«.

мадленську культуру, т. зв. хвалібоговіцьку або свідерську, що була продуктом змішання оріньяцьких і солютрейських елементів. Люди ці йшли у певній віддалі за відступаючою кригою і жили на сухих піскових дюнах (нанесених вітром кучугурах піску), де ліс не ріс так скоро, як на підмочках теренах. Вироби цих людей знаходяться у старих верствах дюн.

Коли льодовик відступив до Скандинавії, пізньомадленський нарід зайняв Литву і Помор'я, а потім перейшов через Німеччину на північний захід до Данії і Норвегії, залишивши своїх нечислених потомків на східних польських землях³⁶.

В останніх часах, почавши з першої світової війни до наших днів, західні культурні держави вели інтенсивні археологічні розкопи на Близькому Сході, особливо в Месопотамії, Сирії і Палестині. Великі витрати на ці розкопи були винагороджені великими досягненнями. Ці розкопи незвичайно розширили наші знання про передісторичне і протоісторичне життя Ірану, Іраку, Палестини і Малої Азії.

Виявилось, що послідовність фаз (або періодів) культурного розвою була одна й та сама в Передній Азії, як і в Європі та скрізь по цілому світі (Robert Braidwood, Univ. Chicago).

Згідно з твердженням археолога Брейла, т. зв. неандертальська людина жила 187.000-70.000 літ тому. Неандертальська людина (*homo primigenius*) залишила по собі шельську, ашельську і мустьєрську культури. Після неї прийшла інша людина — *»homo sapiens«*, яка закінчила палеолітичний період. Коли закінчився палеолітичний період, почався т. зв. мезолітичний період, люди якого вже належать до різних типів і до різних культур. Здається, що у зв'язку з переміною клімату почалися і більші пересування народів. В мезоліті в Європі клімат настільки потеплів, що сюди могли прийти з півдня різні південні племена Передньої Азії, а також Африки.

Обермаєр відносить цілу молодшу палеолітичну добу до після-вюрмського періоду. Це треба розуміти так: Вюрмський льодовик мав дві максимуми, отже молодший палеоліт (оріньяцька культура) з'являється після першого максимуму, коли вюрмський льодовик, дійшовши на південь, зупинився там і потім почав відступати. Отже, оріньяцька культура з'явилася в Європі вже тоді, коли льодовик трохи відсунувся.

Згідно з дослідями шведського геолога де Геєра, у Швеції відступ криги на північ відбувся зі швидкістю, більш-менш, 300 метрів упродовж одного року. Але на самому початку відступу криги з теренів Німеччини ця швидкість могла бути менша, поки був великий холод.

³⁶) Цит. праця, стор. 17.

У Східній Європі ще не встановлено точно межі першого максимуму вюрмського льодовика і в opinii різних геологів СРСР є розходження.

Статуетки палеоліту. В оріньяцькій культурі бачимо особливий мистецький прояв у вигляді характеристичних жіночих статуеток, що були зроблені з різних матеріалів: слонової кістки (слонової ікло-вину), каменю м'якших порід і т. п. Знайдено їх не тільки у Франції, Італії та Німеччині, а також і в Україні (ст. Костенки) і в Сибіру, себто — від Атлантичного океану аж до Байкальського озера в Азії.

Ці статуетки цікавили багатьох учених, насамперед тому, що вони майже всі жіночі, і також тому, що вони дуже часто представляють жінок ненатурально грубих, з підкресленням жіночих властивостей. Особливо вражають великі жіночі груди, на яких спочивають маленькі, тоненькі руки, немов різьбар цих статуеток хотів підкреслити, що ці жінки з атрофованими руками призначені були не для праці, а тільки для годування дітей, себто, якщо можна так сказати, були гіпертрофованими мамками.

Професор Л. Франц бачив у тих статуетках прототип подібних, тільки вже не таких товстих, месопотамських жіночих статуеток, які саме так представляли богиню Іштар — кормительку людей і звірів, себто, цілого світу.

Д-р Ф. Ганчар (F. Hančar) знайшов у цих статуетках цікаве порівняння з жителями теперішнього Сибіру. Д-р Баєр назвав ці статуетки «статуетками Венери» і бачить у них прототип вавилонських статуеток.

Д-р Ф. Ганчар дає дуже влучне пояснення до палеолітичних жіночих статуеток. Він вважає їх за охоронців палеолітичних хат, себто хат осілих ловців, що полювали на великих звірів. Порівнюючи ці палеолітичні жіночі статуетки з такими ж статуетками сибірських ловців оленів (якути, чуваші та інші народності), він робить такий висновок: їх фігурки звуться «джулі», а це означає початок, від якого походить цілий нарід. «Джулі», згідно з віруванням сибіряків, є духами, що охороняють родини і племена. Вони переходять від покоління до покоління, їм довіряються хати, коли їх власителі ідуть на лови. Вернувшись із ловів, «джулям» дають сало і кашу, звертаючись до них з таким проханням: «Зроби так, щоб ми здорові були. Зроби так, щоб ми багато звірів вполювали».

Ганчар робить і цікавий висновок: «Трактуючи цю жіночу статуетку, як садинок мистецьку форму європейсько-північно-азійського молодшого палеоліту, нам пощастило виявити і ту духовість осілих ловців мамутів, які наприкінці вюрмського льодовика заселяли середню Євразію, від Франції по Байкал, і — можливо — расово належали до кроманьйонського типу. Але

залишається ще відкритим питання, як пояснити зникнення цієї мистецької форми в пізнім молодшому палеоліті»³⁷.

Отже, роля цих жіночих статуеток вияснюється. Коли ж іде про однорідність їхньої мистецької форми, то Ф. Ганчар каже, що в усіх євразійських жіночих статуетках вона суворо обмежена мотивом голих, повнорозцвілих жінок... з безперечним вірним переданням і увипукленням природних прикмет жіночого тіла. Цей мистецький розвій пробігав суцільно в напрямі до схематизування, а потім до геометризуювання, етапи якого очевидні на жіночих фігурках із Брасемпую, Віллендорфу, Костенків I, Гагаріну, Леспюгу, Пшедмосту, Мізиню і Петерсфельсу. Чи можна таку зовнішню однорідність пояснити без однорідного відчуження життя, без світогляду цілого євразійського населення пізнього палеоліту, без однакового образотворчого імпульсу, без однакової духовости? — закінчує Ганчар запитанням. Від себе додаю: і без однакової мови?

З цим поясненням, безперечно, приходиться погодитися. Але тоді треба припускати, що саме цей великий однорідний євразійський нарід, нарід ловців мамутів, був прапредком т. зв. індо-європейців. Він не міг зникнути безслідно ні в Європі, ні в Азії. Нічого дивного нема в тому, що на окремих обширах антропологічно могли виробитися трохи відмінні расові типи — кроманьйонський, шанселядський або оріньяцький, — бо це расове формування відбувалося впродовж життя сотень поколінь.

Палеолітичні люди впродовж свого довгого існування у майже незмінних умовах (полювання на великих звірів), звикли до того способу життя, що зветься ловецтвом. Отже їм залишалося багато часу й на мистецтво. Але коли великі звірі — мамути, носорожці, бики, олені, коні — з тих чи інших причин вигинули, їм пришлося витратити весь свій час на ловлю дрібних, але швидких, вертких звірів, отже вони вже не мали часу займатися мистецтвом. І справді, в наступному періоді, т. зв. мезолітичному, вже немає мистецтва в середній, північній і східній Європі. Епіпалеолітики (потомки палеолітиків), відповідно до місцевих умовин, займалися риболовством або їли черепашки, що вкривали морські, а подекуди і річкові береги. Таким чином вони й далі залишилися збирачами харчів, або жили в таких умовах, що продовжували ловецьке життя, полюючи на більших звірів, напр., на коней, бізонів, турів або оленів. А одночасно їм приходилося боротися з такими звірами, що жили і нападали на тодішню людину великими групами, як напр., вовки, шакали тощо.

В північній Європі рослинність з'являлася поволі, мірою того, як розмерзала земля. Першими на півночі з'явилися береза, сосна,

³⁷) Hančar F.: "Zum Problem der Venus statuettten im ewrasischen Jung paleolithikum", Prahist. Zeitschrift, 1939/40, 85-156.

ліскові горіхи, берести, липи і дуби, міжлишкові дерева. Але, звичайно, склад лісів залежав від топографічних, геологічних і кліматичних факторів, тому і на північноєвропейських рівнинах були значні, а то й великі льокальні видозміни. Також і в ступневому поліпшуванні клімату можна робити розрізнення на основі тих самих ботанічних даних. У північній Європі довго тривав передбореальний клімат і він був замінений континентальною бореальною фазою, що характеристична довгими і теплішими літніми періодами, ніж тепер, а зате суворими сніжними зимами. Наступне, відносно коротке збільшення дощових опадів і західніх вітрів, зробило, напр., клімат Данії справді атлантичним і мішані та дубові ліси максимально розширилися коштам соснових лісів. Натомість в Англії, навпаки — ексцесивні дощі та вітри стали причиною обезліснення певних просторів. Ступнево атлантичні бурі трохи заспокоїлись і почався другий період росту лісів у Великій Британії, зате трохи скоротився на континенті. Ця фаза, що трохи тепліша ніж теперішня, зветься суббореальною.

ПЕРЕДІСТОРИЧНІ РАСИ

Дотепер знаємо в Європі чотири зовсім певні передісторичні раси, що жили в палеоліті. Вони досить відомі, кістяки і черепи цих рас добре збережені й докладно описані. Цими расами є:

- 1) Раса старшого палеоліту — т. зв. неандертальська.
- 2) Раса негроїдна, що виявлена в гроті Грімальді, біля Ментони.
- 3) Кроманьйонська раса.
- 4) Шанселядська раса.

Крім цього в Європі та в інших частинах світу також знайдено частини кістяків, а навіть і частини черепів. Наприклад, у 1907 році біля Мауера, над річкою Ельзенц, приблизно, десять кілометрів від Гайдельбергу в південному напрямку, Отто Шоттенсак знайшов у пісковій ямі нижню щелепу людини. Ця щелепа вражає своєю масивністю і своїм звірячим виглядом, бо зовсім немає підборіддя. Вона дуже широка, дуже широкі й грубі ті її частини, що примикають до черепа. До того ж зв'язкові частини, що примикають до черепа, мають дуже малу гнучкість. Отже, ця щелепа могла рухатися тільки повільно і незграбно. Язик також мусів бути мало придатним до тонких рухів, що потрібні для мови, тому така людина могла користуватися лише дуже незначною мовною членороздільністю. Якби ця щелепа не мала зовсім людських зубів, то її тяжко було б визнати за людську. Цій людині дали назву — гайдельберзька людина (*Homo Haidelbergensis*).

Поза межами Європи знайдено останки кістяка ще старшої істоти. В 1903 році голландський лікар Дюбуа знайшов на острові Яві, біля міста Трініль, верхню частину черепа, що значно менший ніж череп неандертальця, але має такі самі підбровні дуги, як і

неандертальський тип. Цей тип названо прямоходячою мавполюдиною (*Pitcanthropos erectus*). Ще треба згадати про останки кістяка теж дуже старого типу людини, що були знайдені в Китаї, і цю людину названо «сінантропосом», себто — «китайською людиною».

Неандертальська людина. Останки цієї людини знайдено в кількох місцях в Європі та в Азії. Знайдено різні частини кістяка, а Гаузер викопав у Франції навіть цілий кістяк неандертальської людини з мустьєрської доби, себто найпізніший тип старшого палеоліту. Тому про неандертальську людину можемо мати ясну уяву.

Неандерталець, порівняно до сучасної людини, невисокий на зріст, ноги — короткі, кістки грубі, досить тяжка будова тіла. Він не міг стояти так прямо, як стоїть сучасна людина, не міг виструнчитися вертикально, тому ходив трохи похилий, подібно як ходить мавпа. На це вказує відсутність зігнутої шийної частини хребцевого стовпа, а також дуже сильна зігнутість бедрової кістки. Голова неандертальця досить велика, а лице значно більше від лица, що відповідало б малій вмістимості черепа неандертальця. Чоло дуже низьке і дуже плоске, отже лоба майже нема, але зате підбровні дуги дуже великі й грубі. Ці прикмети неандертальця надають йому цілком мавп'ячого вигляду, але в нього немає гребеня, який у мавп іде вздовж посередині голови. Немає такого гребеня і в пітекантропа. Черепова коробка неандертальця вузька і довга, а його задня частина черепа дуже виступає взад. Нижня частина фізіономії неандертальця висунена вперед, нагадуючи морду звірів. Ніс короткий, дуже широкий, відділений від верхньої частини ніби якоюсь ямкою. Щелепа велика й тяжка, без підборіддя, тому нагадує звірячу щелепу.

Тип неандертальської людини досить ясно окреслений, але він дуже мало подібний до типу теперішньої людини, не зважаючи на те, чи це буде європеець, негр чи навіть австралієць. Ця неандертальська порода людей зовсім вимерла і, мабуть, не залишила по собі потомків у сучасному людстві.

Знахідки останків пітекантропа на о. Яві та сінантропа в Китаї показали, що на Сході існували більш примітивні гомініди, ніж на Заході, в Європі. З того можна було зробити висновок, що на Сході була колиска гомінідів, які потім посунулися на Захід. З другого ж боку, неандерталоїдів не знайдено в Азії і це давало основу для остаточних смілівіших висновків.

Але в 1938 році російський археолог Окладніков знайшов неандертальський кістяк дитини у вапняковій печері Тешік-Таш (Узбекистан, Центральна Азія). Це дало підставу пересунути східню межу неандерталоїдів на 3.000 км далі, бо знайдений кістяк показав, що неандерталоїди жили і в Азії. Згаданий кістяк знайдено посередині між західньою Європою і пекінською лю-

диною (сіантропом). Деякі антропологи думають, що й неандерталець євразійський, а не початковий європейський тип, і, може, навіть був пов'язаний з пекінським сіантропом.

Але ще й сьогодні залишається не розв'язаним дуже важливе питання: чи могла неандертальська людина перейти шляхом еволюції у *«homo sapiens»*, себто в кроманьйонську людину?

В молодшій палеоліті з'являється інша людина, якій дано назву *«homo sapiens»*. Її вигляд уже дуже близький до вигляду сучасної дини. Гомо сапієнс ходив зовсім рівно, випростувано. В Європі у верхньому плейстоцені відомі три раси цієї людини: негроїдна (Grimaldi), кроманьйонська (Cro-Magnon) і шанселядська (Chancelade).

Раса негроїдна. В 1901 році в гроті Енфантс (la Grotte des Enfants) біля Ментони, відкрито похорон старої жінки з малою дитиною. Д-р Вернав³⁸ подав їх опис. Знайдені кістяки мають негроїдний характер: еліптичний дуже довгий череп, одночасно дуже високий. Лице низьке і широке, ніс широкий, щелепи і зуби випинаються косо вперед. Зате дуже ніжна будова кісток. Пропорція будови тіла і його форма дають підстави віднести ці кістяки до негроїдної раси. Подібні черепи і кістяки негроїдної раси знайдено і в інших місцях.

Кроманьйонська раса. Ця раса жила у верхньому палеоліті. Вперше її відкрив Ляртет 1868 року в Cro-Magnon. Вона дуже характеристична для західної оріньяцької доби. Потім кістяки і черепи цієї раси знайдено ще в багатьох місцях: в Grotte de Cavillon (1862), в гроті Baoussé de Torre (1873), в Grotte des Enfants (1874, 1875, 1895-1902), в Barma-Grande (1884-1892) та в інших місцях.

Людина цієї раси була висока на зріст, дебела. Мала міцні кістки, на яких ясно видно відбитки дуже сильних мускулів. Череп великий і дуже довгий, лице широке, дуже низьке. Очні ями чотирикутні, ніс вузький, довгий, тонкий, випинається вперед.

Деякі вчені вважають, що ця кроманьйонська раса перейшла пізніше в т. зв. нордійську расу, що характеристична для індо-європейських народів. Такий тип людей можна тепер знайти серед населення південної Франції і між канібалами північної Африки.

Шанселядська раса. Ця раса виявлена також у верхньому палеоліті. Кістяк людини шанселядської раси знайдено в гроті Раймонден, біля Chancelade, а потім знайдено ще й череп у Kocktal-Charante. Покищо знахідки останків цієї раси досить нечисленні.

Людина шанселядської раси була невисока на зріст (1,52 м., як подає Тестут, або 1,59 м., як подає Рагон). Вона мала великий, довгий і високий череп, широке й високе лице з випненими вили-

³⁸) Vernau: "Les Grottes de Grimaldi", Monaco, 1906.

цями, довгий, вузький ніс. Випнені вилиці цієї людини надають їй монголоїдний вигляд і тому теперішніх ескімосів вважають за споріднених із шанселядською расою.

Тут ще раз треба підкреслити, що неандертальська раса відрізняється від негроїдної, кроманьйонської і шанселядської раси настільки, що досі ще не знайдено жодних переходових типів між нею і ними. Ще менше подібності вона має із сучасною людиною.

Раси гольоцену або сучасності. За плейстоценом іде гольоцен або доба сучасна, що починається в мезоліті та продовжується у раннім неоліті. З цих часів зібрано багато остеологічного матеріалу. На жаль, у багатьох випадках, він або зібраний ненауково, або не збережений так, як цього вимагає наука, щоб можна було зробити певні наукові висновки.

Мало хто з дослідників цієї доби (напочатку це були невідготовані антропологічно аматори) зібрав докупи частини знайдених кістяків. Переважно обмежувалися тільки тим, що зберігали череп. Тому, напр., дуже важко визначити зріст тодішньої людини, не кажучи вже про форми інших частин тіла.

В гольоцені констатуємо присутність трьох, а радше чотирьох рас. Одна з них є продовженням кроманьйонської раси. Кістяки цієї раси знайдено в гроті Льюзер (викопав Prunieres), в Ов'єдо (Португалія), в Сеговії і Андалузії (Іспанія), а також у Бельгії.

В Голландії цей тип знайдено в неоліті, очевидно, він міг зберегтися і в інших місцях, але досі його ще не виявлено.

В гольоцені, як ми вже згадували, з'являються й інші раси. Напр., в мезолітичній добі, себто в добі переходовій від палеоліту до неоліту, в Європі з'являється вперше т. зв. круглоголова раса.

В печері Офнет (Баварія) знайдено черепи двох рас — одної довгоголової, але не подібної до кроманьйонської раси, бо мала довге лице. Ці черепи належали до середньоморської раси. А поруч них лежали і черепи круглоголової раси, себто людей, що мусіли потрапити сюди з передньоазійського Сходу. В цій самій групі черепів знайдено й такі черепи, які своєю будовою показували, що вони належали мішанцям обидвох рас.

Цю круглоголову офнетську расу деякі антропологи називають альпінською, але, здається, що не слушно, бо правдива альпінська теперішня раса є мішаниною багатьох рас. До того ж в Європі існує ще й друга круглоголова раса, т. зв. динарська. Різниця між цими двома круглоголовими расами в тому, що динарці круглоголові, але високі на зріст, а альпінці, також круглоголові, але відносно низькі на зріст. А тому, що в печері Офнет були тільки самі черепи, то не знати, до якої круглоголової раси вони належали: високої чи низької? Отже, покищо, треба уважати, що черепи круглоголових належали до чистої передньоазійської раси, яка прийшла сюди з Малої Азії. Так думає Маєрс.

До середньоморської раси того мезолітичного періоду, або — археологічно — азильської доби, належать також доліхокефальні черепи, знайдені в Мюгемі, а також на півночі Англії у т. зв. довгих могилах.

До круглоголової раси (передньоазійської) належать також круглоголові черепи, знайдені в Мюгемі, а потім у висічених похоронних гротах на Марні і у Швейцарії, де вони масово виступають у ранньому неоліті. Такі ж черепи знайдено і в Англії у т. зв. круглих могилах із бронзової доби. Напевне такі круглоголові черепи з неолітичної і бронзової діб, і то дуже численні, можна було б знайти і в Дунайському басейні, але їх знищив тут тілопальний похоронний звичай. Це саме можна сказати і про Україну, бо тут брахікефальні черепи з початку бронзової доби рідко трапляються у деяких тіловземленнях. Мабуть тому, що в Україні круглоголова раса змішалася із расою довгоголовою, тут трапляються випадки тіловземлення, що питоме довгоголовій расі.

Третьою європейською расою була т. зв. раса нордійська, яку деякі вчені вважають за продовження кроманьйонської раси. Нордійська раса характеристична високим зростом, довгим черепом, вузьким, прямим носом. Якщо справді вона була продовженням палеолітичної кроманьйонської раси, то мусіла, хоч і нерівномірно, бути розкиненою по цілій Європі. В неоліті знаходимо її у Скандинавії, Данії, Північній Німеччині, Чехії, на Шлезьку (Сілезія), в Угорщині, Московщині та в Україні. Наприкінці неоліту вона просякає у Швейцарію і південну Німеччину, а потім поширюється на європейські півострови середземноморського басейну і навіть у Малій Азії — в Месопотамії і Індії.

Передньоазійська раса має дуже багато назв: арменідська, передньоазійська, яфетітська, грузинська, асирійська, динарсько-андріяницька, альпінська і т. п. Ця різномісна термінологія показує, що студіями цієї раси почали займатися зовсім недавно. І справді перше солідне студіювання цієї раси належить Люшанові³⁹.

Згідно з висновками Люшана, що їх він зробив на основі 60.000 антропологічних вимірів, ця раса вкривала колись цілу Малу Азію, від Еламу до Егейщини разом із Критом, де потім жила з т. зв. середньоморською расою, що її відкрив італійський учений. Та не зважаючи на те, різні вчені вживають свою власну термінологію. Деякі з них, напр., під назвою кавказької раси розуміють

³⁹) Von Luschan: 1) Über die Beziehungen der alpinen Bevölkerung und der Vorderasiaten: Korrespondenzblatt der Deutschen Gesellschaft für Anthropologie u. s. w. Band XLIV, 1913, s. 118-119. 2) Völker, Rassen, Sprachen. 3) Beiträge z. Anthropologie von Kreta, Zeitschr. f. Ethn., 1913. 4) The early Inhabitants of Western Asia. 5) Lehman Haupt: Armenien einst und jetzt. B. I. und II. 6) A. Kappers: An Introduction u. s. w.

нордійську, альпінську або навіть середньоморську расу (напр., Madison Grant). Інші трактують передньоазійську і динарську расу, як споріднені раси, бо говорять про «європейсько-передньоазійський круг» (E. Fischer: "Spec. Anthropol."). Навіть тепер у Передній Азії знаходять останки цієї раси, що ними є не тільки різнорідні сумішки вірменів, а також різні народні відщепки в Персії, Туреччині й на о. Крит. Усі ті народи антропологічно є потомками старого передньоазійського населення, з яким засимілювалась слаба меншість пізніших прихідців, що інші як етнічно, так і антропологічно або соматично. Ця мішанина виникла дуже рано, напр., Крогман, на основі студій остеологічного матеріалу, здобутого в Урі, Аль-Убаїд і Кіші, прийшов до висновку, що вже біля 2.900-2.800 років перед Христом населення Месопотамії було дуже мішане⁴⁰. Крогман, що на основі вже згаданих своїх студій, каже, що найстарше населення, яке розширилося по Індії, належало до брунатної еврафриканської раси, а за ним прийшла круглоголова арменодна раса, яка в той час уже була частиною населення Месопотамії і, розширюючись, досягла Єгипту. Ця раса з самого початку густо заселяла Малу Азію, Понт, Кавказ і область між Каспійським морем та Індією, себто перську високо-рівню, і домінувала на цих просторах. Потім вона розширилася і на територію України, в Дунайський басейн і навіть досягнула берегів Атлантийського океану⁴¹.

З круглоголовою передньоазійською расою тісно зв'язане і приручення биків та культура пастухів волів у Малій Азії, запровадження агрикультури і плуга, сильний розвиток кераміки і ганчарського колеса, обробка металів⁴².

42) V. Christian: Untersuchungen z. Palaoethnologie d. Orients. Mitt. d. Anthropologie. Ges. Wien, 1924, B. 54, s. 45-49; B. 55, s. 187, 214, 219. O. Menghin: Weltgeschichte d. Steinzeit, s. 541-569.

40) Z. H. Dudley Buxton and D. Talbot: Report on the Human Remains found at Kish. Journ. of the Royal Anthropolog. Institut, 1931; Langdon In Excavation at Kish, Vol. I.

41) Felix Luschan: Völker, Rassen, Sprachen, Antropol. Betracht, 1922, s. 119 ff.
— Beiträge zur Anthropologie von Kreta, Z. f. Ethnologie, 1903, ss. 307-393.
— Über die Beziehungen der alpinen Bevölkerung u. der Vorderasiaten Korrespondenzblatt, d. Deutsche Gesel. f. Anthr. B. XLIV, 1913, s. 118-119.

— Die Tachtdaji u. ander Überreste d. alten Bevolk. Lykiens, Arch. f. Anthropol. B. XLX, 1891.

F. Luschan u. E. Peterson: Reisen in Lykien, Milyas u. Kibyratis, 1889.

F. Luschan: The Early Inhabitants of Western Asia, Huxley Memorial, Lectur. for 1911, pp. 222-243.

O. Menghin: Die Ethnische Stellung d. Ostbandkeramischen Kulturen. Tocharer u. Hethiter: Weltgeschichte d. Steinzeit, s. 369-387 u. 54.

A. Gotze: Kulturgeschichte d. alten Orients, 1933, s. 15-20, 37, 48-60.

Звідки й коли примандрувала ця раса — важко сказати. Маргвеляшвілі⁴³ каже, що вона прийшла сюди в 5-му тисячолітті перед Христом, але це не є доказане. До того ж приходить питання, чи ця раса взагалі примандрувала сюди, а чи була тут з прадавніх часів, себто з палеолітичної доби?

Раса і запах. Шкіряні залози в окремих людських расах розрізняються не тільки більшою чи меншою їх численністю і їх функціями, а також і їх властивістю та кількістю продуктів виділення. Це дуже добре доказується хемічними аналізами. Наприклад, Д'Арсонваль доказав, що піт негра має в собі більше жирових матеріалів, ніж піт білої людини.

У зв'язку з цим виникли і відмінні запахи різних рас — чорних, білих і жовтих. Незалежно від харчів кожного окремого індивідуума цих рас, кожний із них має свій особливий запах, що є наслідком виділювання т. зв. карпонових кислот і жирових kwasів. Відомо, наприклад, що колись у США вишколені собаки відшукували негрів по їх запаху, хоч собаки мають чулисть і до індивідуальних запахів, як це показують європейські поліційні пси.

Запах людей, що належать до одної раси, особливо чують і відрізняють люди, що належать до інших рас, і саме для них цей запах дуже неприємний. Японський антрополог Адахі (Adachi) каже, що запах білої людини колючий, противний, солодкий або гіркий, в залежності від індивідуума, особливо в жінок.

Расовий запах підтверджує і московська приказка: »Здесь русский дух, здесь Руссю пахнет«. На це, між іншим, звернув увагу чеський етнограф Полівка на конгресі слов'янських географів і етнографів у 1924 році.

Неприємний запах білих людей, особливо жінок, дуже вражає азіятів. Тубільці, що живуть над рікою Амазонкою і абісинці пізнають здалека присутність білої людини нюхом носа, не бачивши її оком. Запах білої раси дуже сильний і ми його не помічаємо тільки тому, що звикли до нього.

Цікаво, що американські тубільці, як каже американський чех Грдлічка, не мають жодного особливого запаху. Австралійці та полінезійці мають специфічний запах. Запах азіятів дуже слабкий, напр., у китайців. У японців його, мабуть, зовсім немає, а коли в когось із них є запах, що подібний до запаху європейців, то такому японцеві життя у своїй суспільності стає трудним.

(Далі буде)

⁴³) T. Margwelaschwili: Der Kaukasus u. der alten Orient. Zeitschrift f. Ethnol., s. 691.

Проф. Г. ВАЩЕНКО

ОСНОВНІ ЛІНІЇ РОЗВИТКУ СОВЕТСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ І ШКОЛИ

(Продовження*, 2)

Роль освіти в СССР

Большевицькі вожді завжди надавали великого значення народній освіті. З цього погляду особливо характеристичним є приклад Леніна. Ще до революції він висував питання про освіту в дореволюційній Росії у своїх статтях «О чем думают наши министры», «Перлы народнического проектерства», «К вопросу о политике народного просвещения» та в інших. У 1913 році Ленін підготував доповідь Бадаєву, що виступав у IV-ій Думі під час обговорювання кошторису міністра освіти.

В своїх статтях Ленін відзначає дуже низький рівень освіти в Росії. З особливою різкістю він критикує освітню політику царського уряду в статті «К вопросу о политике министерства народного просвещения», зазначає, що дітей шкільного віку в Росії є 22%, а учнів тільки — 4,7%, що грамотних у Росії є лише 21%. «Такої країни, — пише він, — в якій маси народу були б настільки ограбовані з освіти й знання, — такої країни в Європі не залишилось жодної, крім Росії».

Він критикує кошторис міністерства народної освіти, згідно з яким на одного мешканця Росії припадає тільки 80 коп. З цього приводу Ленін пише:

«Нам, звичайно, будуть заперечувати казенні пера і казенні слуги, скажуть, що Росія бідна, що в неї нема грошей. О, так, Росія не тільки бідна, вона — жебрачка, коли мова про народну освіту, зате Росія дуже багата, коли мова про витрати на кріпацьку державу, керовану поміщиками, про витрати на поліцію, на військо, на аренди і десятитисячні вклади поміщикам, які дослужились до високих чинів, на політику авантюри і грабунків учора в Кореї або на річці Ялу, сьогодні в Монголії і в турецькій Вірменії. Росія завжди бідна і жебрачка, коли йде про витрати на народну освіту, і залишиться такою, поки нарід не одержить освіти настільки, щоб скинути з себе кріпосників-поміщиків».

Ленін пише й про тяжке матеріальне і моральне становище народних учителів: «Їм платять мізерні копійки. Народні вчителі голодують і мерзнуть у нетоплених і майже непридатних для проживання хатах. Народні вчителі живуть вкупі з худобою, яку селяни беруть узимку до хат. Народних учителів зацьковує кожний урядник, кожний сільський чорносотенець або добровільний охоронець і шпін, вже не кажучи про причепливість і переслідування з боку начальства... Так російські вчителі загнані, як зайці» («Собр. соч.», т. XI, стор. 409-416).

*) Див. початок: «Виз. Шлях», кн. 1, 1965, стор. 29-39.

Багато статей присвятив Ленін і російському студентству та взагалі молоді, що вчиться. З цього погляду особливою гостротою відзначаються його статті «Отдача в салдаты 183 студентов» (т. VI, стор. 69-73), «К вопросу о докладе комитетов и групп соц. дем. раб. партии общепартийному съезду» (т. V, стор. 212-218), «Задачи революционной молодежи» (т. V, стор. 353-354), «Ультиматум революционной Лиги» (т. VIII, стор. 343-344).

В усіх цих статтях Ленін намагається втягнути молодь до революційного руху, поширити в її середовищі марксистські погляди, викликати в неї бунт проти шкільних порядків.

У статті «К вопросу о докладе комитетов и групп соц. дем. раб. партии» він ставить, між іншим, такі запитання:

«Студентство. Випадковий і особистий чи організований вплив? Чи багато соціал-демократів виходить із студентства? Чи є зв'язки із студентськими гуртками, земляцтвами, союзними радами? Як провадяться ці зв'язки? Поширення літератури? Переважаючі настрої між студентством і історія зміни настроїв? Ставлення до студентських заколотів? Участь студентів у демонстраціях? Спроби зарання домовитись про це? Студенти як пропаганда, їх підготовка?

29 навчальні заклади, гімназії, семінарії та інші торговельні й комерційні школи? Характер зв'язків? Стосунки в новій фазі піднесення руху в їх середовищі? Спроби організації кружків і занять? ...» (т. V, стор. 218).

Від імені другого з'їзду російської соціал-демократичної робітничої партії, Ленін звертається до молоді з таким привітом: «Другий з'їзд російської соціал-демократичної робітничої партії вітає оживлення самодіяльності серед учнівської молоді, пропонує всім організаціям партії всіляко допомагати цій молоді у її прагненнях організуватися, і рекомендує всім групам і гурткам учнів — поставити на перший план у своїй діяльності завдання виховати своїх членів у дусі суспільного і послідовного соціалістичного світогляду, серйозно ознайомити їх з одного боку з марксизмом, а з другого — з російським народництвом і західноєвропейським опортунізмом, як головними течіями серед сучасних передових напрямків, що змагаються між собою».

Коли йде про вимоги в галузі народної освіти, що їх в імені соціал-демократичної партії висунув Ленін, то вони подані в проекті програми цієї партії:

«... Російська соціал-демократична робітничка партія — читаємо в цьому проекті — ставить собі за найближче політичне завдання повалити самодержавство і замінити його республікою на засадах демократичної конституції, яка забезпечує:

10) Відділення церкви від держави і школи від церкви;

11) Загальне безплатне і обов'язкове навчання до 16 років, забезпечення бідних дітей харчуванням, одягом і шкільними приладдями за рахунок держави» (т. V, стор. 13-14).

Ленін виступав також проти станової школи, яка в Росії фактично існувала до революції. Він відрізняє школу станову, що приступна лише

представникам певного стану, і школу клясову, що юридично приступна для всіх, а фактично лише для тих, хто може заплатити за навчання. Одна й друга школа не відповідають інтересам пролетаріату. Разом із тим Ленін підтримував ідею сполучення навчання з виробничою працею.

»Не можна собі уявити — писав він — ідеалу майбутнього суспільства без поєднання навчання з виробничою працею молодого покоління: ні навчання, ні освіта без виробничої праці, ні виробнича праця без рівнобіжного навчання і освіти не можуть бути поставлені на ту височінь, що її вимагає сучасний рівень техніки і стан наукового знання» (т. II, стор. 288).

Проте, коли порівняти вимоги Леніна до освіти з вимогами, що їх ставили поступові громадські й культурні діячі перед большевицькою революцією, то можна побачити, що у вимогах Леніна нема нічого нового. Декому новою може здаватися ідея поєднання освіти з виробничою працею, ідея, яку обстоював Маркс. Але така думка була б хибною. Ідею поєднання освіти з виробничою працею не тільки обстоював, а навіть реалізував у своїй педагогічній практиці геніальний швейцарський педагог Пестальюцці ще у XVIII столітті. З того часу ця ідея не зникала серед передових педагогів. А наприкінці XIX-го і на початку XX-го століть її детально обґрунтував і розпрацював німецький педагог Кершенштайнер, автор праці «Трудова школа», що була перекладена і російською мовою. До революції твори Маркса мало були поширені між учительством, натомість праця Кершенштайнера була відома багатьом учителям, особливо тим, що вчилися в учительських семінаріях та інститутах.

Отже, здавалося б, що така спільність, майже тотожність плянів Леніна щодо народної освіти з плянами поступових дореволюційних діячів, повинна була примусити Леніна підтримувати і пляни останніх, особливо ті пляни, що виходили від діячів земства. Але фактично такої підтримки від Леніна не було. Він, щоправда, не заперечував тих плянів, але уважав їх за утопічні. Земських діячів гостро обвинувачував за їх буржуазність. »В сучасний момент — писав він — ніхто інший, як «пеносниматели» і зрадники свободи зі шкури лізуть, щоб притягнути центр ваги громадської і народної уваги до земства, яке насправді жодного довір'я демократії зовсім не заслуговує» (т. VII, стор. 10-11).

Таке ставлення Леніна до земства і взагалі до поступових діячів та їх проєктів у галузі освіти пояснюється тим, що вони намагалися діяти мирним, легальним шляхом тоді, як Ленін боровся за тотальну революцію, яка, на його думку, могла розв'язати радикально всі питання політичного й культурного життя, в тому й питання народної освіти. »Земці й освободженці, — писав він, — це не революційна сила країни. Революційна сила тепер — в демократичній революції, лише пролетаріат та селянство, що борються з поміщиками» (т. VIII, стор. 227).

В 1907 році він писав: »Тепер не може бути й мови про те, щоб ми підтримували лібералів... Треба з повною чіткістю визнати, що ліберальна буржуазія стала на контрреволюційний шлях, і вести боротьбу проти неї» (т. XI, стор. 257).

На початку большевицької революції, коли в Росії ішла боротьба за владу і большевики, як здавалось, мусіли спрямувати всю свою увагу на

військові справи, Ленін все ж таки брав активну участь і в розбудові освіти. В 1920 році він виступив з промовою на III-му з'їзді комсомолу не тільки для комсомольців, а й для діячів освіти. Крім того, в перші роки революції він написав ряд статей про «пролетарську революцію», які в основному також стосуються до народної освіти. Багато уваги приділяла питанням народної освіти і Надія Крупська, дружина Леніна, за фахом народна учителька. Вона написала працю «Народное образование и демократия», у якій розглядає погляди передових європейських педагогів і пов'язує з ними висловлювання Маркса про т. зв. політехнічну освіту.

Але така увага до справ освіти характеризує не лише Леніна і його дружину, бо й Сталін і ВКП(б) надавали великого значення справам освіти. Як побачимо далі, ВКП(б) після 1931 року стала фактичним керівником освіти в ССРСР, перетворивши комісаріати освіти на свій виконний орган.

Також під час другої світової війни більшовики й далі приділяли багато уваги справам освіти і виховання молоді. В 1943 році, коли становище на фронті було дуже напружене, більшовики реформували освіту і засновували Академію педагогічних наук, яка вже в перші роки свого існування мала понад 1000 співробітників.

Врешті треба звернути увагу й на той факт, що вже в перші роки революції більшовики організували численні високі педагогічні школи. В до-революційні часи в Росії не було не тільки таких шкіл, а навіть і в університетах не було спеціальних кафедр педагогіки. Такі кафедри існували лише при духовних академіях, чим пояснюється, між іншим, те, що багато директорів і інспекторів народної освіти були абсолювентами духовних академій.

Така увага більшовиків до освіти мала свої причини. Вони знали, яку велику роль в розбудові більшовицького ладу може відіграти школа.

Велика увага комуністичної партії і більшовицької влади до справи народної освіти, здавалося б, мусіла б бути спричинити могутній її розквіт. Не заперечуємо того, що з погляду кількості, досягнення у ССРСР в галузі освіти дійсно великі. Деякою мірою Сталін мав підставу сказати на XVIII з'їзді ВКП(б): «З погляду культурного розвитку народу звітний період був справді періодом культурної революції. Реалізація загальнообов'язкової освіти мовами національностей ССРСР, зростання кількості шкіл і учнів усіх ступенів, зростання кількості фахівців, що їх випускають високі школи, створення і зміцнення нової, советської інтелігенції, — така загальна картина культурного піднесення народу» («Вопросы ленинизма», т. II, стор. 587).

Особливо звертає на себе увагу кількісне зростання освіти на «окраїнах» ССРСР.

»В Узбекистані до революції було тільки 160 шкіл, у яких навчалось 17,2 тисяч дітей, а тепер у республіці нараховується понад 4,5 тисяч шкіл і майже мільйон учнів. Для підготовки вчителів створено 5 педагогічних і 10 учительських інститутів, 22 педагогічних училищ. Існують два університети і велика кількість вищих навчальних закладів, що готують кваліфіковані національні кадри для всіх галузей народного господарства

і, спеціально, культурного будівництва. В Таджикиській ССР у 1914 році один учень припадав на 2,5 тис. населення, а в 1939 році на одну тисячу населення припадало 178 учнів.

Коли кількість учнів у загальноосвітніх школах в СРСР загально збільшилась, приблизно, чотири рази, то в Киргизії — 30 разів, у Туркменії — 25,3 рази, в Казахстані — 10 разів, в Вірменії — 7,5 рази і т. д.» («Начальная школа», Учпедгиз, 1930, стор. 10-11).

Ці безперечні кількісні досягнення СРСР у галузі освіти більшовики широко використовують, як доказ «переваги» советського політичного устрою над устроєм вільних країн світу. І цього не можуть ігнорувати ті, що боряться з більшовиками. А разом із тим треба брати до уваги і якість освіти в СРСР, а саме — її ідейне спрямування, рівень знань і інтелектуального розвитку, рівень і характер морального виховання, оцінюючи все це з погляду загальнолюдських норм. Як побачимо далі, освіта в СРСР спрямована на виховання робітників, щоб мати покірне знаряддя у боротьбі комуністичної партії за панування над світом. Рівень знань і інтелектуального розвитку, що його давала советська школа — невисокий, особливо в період 1924-1932 років він був дуже низький.

З погляду морального, коли виходити з засад загальнолюдської, а тим більше християнської моралі — советська влада не виховує, а розкладає молодь. Основна причина цього — в ідеологічних засадах, на яких у СРСР побудовані освіта і виховання.

Ідеологічні основи советської педагогіки

Щоб докладно зрозуміти мету, зміст і форми більшовицької системи освіти, треба насамперед брати до уваги тоталітарний характер цілої московсько-советської системи. З цього погляду московсько-советська система перевищила все, що до цього часу існувало в історії. Її тоталітаризм навіть значно послідовніший, ніж тоталітаризм німецьких націонал-соціалістів. Ціле життя в СРСР, навіть думки і настрої громадян, підлягають контролі й керівництву комуністичної партії, а фактично — невеличкій групі московсько-більшовицьких вождів, що тримають у руках владу над населенням СРСР.

У зв'язку з цим стає зрозумілою і та роль, яку відіграє марксо-ленінська теорія у всіх галузях політичного і культурного життя в СРСР. В демократичних країнах кожен громадянин може мати свій власний світогляд, свої переконання у галузі релігії, моралі й т. п. В СРСР це не припустиме. Московсько-більшовицька система не тільки тоталітарна, а й суцільна. Все в ній побудоване на засадах марксо-ленінської теорії. Це стосується і до зовнішньої та внутрішньої політики СРСР, до советської науки і до мистецтва, до організації промисловості і сільського господарства.

Тому Сталін мав повне право писати: «Маркс і Енгельс є не тільки родоначальниками якоїсь філософічної школи — вони живі вожді живого пролетарського руху, що росте й міцніє з кожним днем» («Твори», т. I, стор. 350).

Певною мірою це стосується і до освіти та виховання молоді. Їх теоретичною основою, як і всіх галузів життя в СРСР, є марксо-ленінська теорія.

Большевики марксо-ленінську теорію називають «найбільшим досягненням» людської культури, основою справжньої, передової науки. «Філософічною основою кожної правдивої передової науки — пише Чавдаров — є діалектичний матеріалізм, світогляд комуністичної партії» («Педагогіка», за редакцією Чавдарова, 1940, стор. 17).

Таку високу оцінку діалектичного матеріалізму, себто марксизму-ленізму, знаходимо в працях советських учених у всіх галузях науки: філософії, історії, природознавства, мовознавства, навіть математики.

»Маркс і Енгельс — пише, напр., Розенталь — доконали великого чину, розробивши науковий світогляд — діалектичний та історичний матеріалізм. Цей світогляд всесильний тому, що він правильний. Вперше в історії розвитку людської думки марксистська філософія дала відповідь на ті питання, що хвилювали людський розум, але не могли бути розв'язані до приходу марксизму«.

Розенталь, вірний учень Маркса-Енгельса-Леніна-Сталіна, розвиваючи цю думку далі, пише: »Кожна теза марксистської діалектики, матеріалістичної теорії, історичного матеріалізму — учить розуміти закони розвитку суспільства і шлях його революційного перетворення. Кожний практичний крок марксистської партії освітлюється світоглядом діалектичного матеріалізму, — і в цьому саме одна з корінних причин його непереможности« («Марксистский диалектический метод», стор. 6-7).

На думку большевицьких діячів освіти, Ленін і Сталін не тільки »великі теоретики комуністичного виховання, а й високі зразки в житті трудящих«. »Найважливішим засобом комуністичного виховання трудящих — пише Іовчук — є пропаганда славних традицій партії Леніна-Сталіна, вивчення робітниками, селянами й інтелігенцією героїчної історії большевицької партії, життя і діяльності її вождів — Леніна і Сталіна... В героїчній історії партії комуністів, у житті та діяльності її вождів — Леніна і Сталіна, кожний трудячий може знаходити знамениті приклади безмежної відданости народові, високого морального духу, принциповости і стійкості, сміливості в боротьбі та віру в перемогу комунізму« («Ленінізм — основа комуністичного виховання трудящих», 1947, стор. 46).

Тут треба підкреслити, що така оцінка марксо-ленінської теорії цілком безпідставна. Одною з характеристик рис правдивої науки є її об'єктивність. Якесь політична теорія може бути використана з політичною метою, але коли науковець розв'язує якусь проблему, він прагне ствердити об'єктивну правду, намагається відбити об'єктивну дійсність, незалежно від того, як практичні діячі використають його наукові досягнення. З цього погляду матеріалістична система англійського філософа Гоббса (1588-1679) має більше підстав називатись науковою, ніж система Маркса-Енгельса-Леніна-Сталіна. Гоббс розбудував свою систему чисто математичною метою, узявши за основу, як аксіому, що існує лише матерія, як основа всього буття. Практичні висновки, до яких він приходить, жахливі: це війна всіх проти всіх, як природний закон, це — відмовлення від особистих прав людини з метою зберегти в суспільстві мир, це абсолютна влада монарха-Левіятана, який володіє майном, життям і душами своїх під-

даних. Але всі ці практичні висновки виникають логічно з основної тези Гоббса: існує лише матерія.

Інший характер має марксизм-ленінізм. Основоположники марксизму-ленінізму розробляли його не як наукову теорію, а як зброю у політичній боротьбі за опанування світу. Маркс наприкінці свого «Капіталу» ясно каже: «Філософи вивчали світ, щоб пізнати його, а ми вивчаємо світ, щоб змінити його».

Отже, марксизм-ленінізм є зброєю в боротьбі «пролетаріату», а фактично — зброєю комуністичної партії у боротьбі за опанування світу. Цим пояснюється досить часті зміни, коли не в основах, то в деталях марксо-ленінської теорії, що їх називають змінами «генеральної лінії» комуністичної партії. Ці зміни відбувались не наслідком якихось нових здобутків марксистських науковців-теоретиків, а тільки наслідком змін політичної ситуації. Таку властивість марксо-ленінської теорії завжди треба мати на увазі, щоб правдиво зрозуміти зміни в теорії і практиці советської системи виховання і освіти, що про них ми будемо писати в наступних розділах.

Тому, щоб глибше зрозуміти основи советської педагогіки і системи освіти, треба насамперед хоч коротко схарактеризувати діалектичний матеріалізм, або марксо-ленінізм, як світоглядову систему.

«Діалектичний матеріалізм — як зазначено в «Історії ВКП(б) — є світоглядом марксо-ленінської партії. Він називається діалектичним матеріалізмом тому, що його підхід до явищ природи, його метода вивчення явищ є діалектична, а його тлумачення явищ природи, його теорія — матеріалістичні».

«Історичний матеріалізм є поширенням т. зв. діалектичного матеріалізму на вивчення суспільного життя, прикладенням цих тез діалектичного матеріалізму до явищ життя суспільства, до дослідження суспільства, до дослідження історії суспільства» («Короткий курс історії ВКП(б)», стор. 91).

Діалектичний матеріалізм характеризують дві основні риси. Перша риса — це визнання матерії як першої основи буття.

«Матерія первинна — читаємо в тому ж «Короткому курсі історії ВКП(б)» — бо вона є джерелом відчуттів, уявлень, свідомості, а свідомість вторинна, похідна, бо вона є відображенням матерії, відображенням буття» (стор. 105).

Діалектичний матеріалізм насамперед заперечує існування Бога, як Творця світу. Це суто атеїстична система. Разом із тим вона заперечує існування душі людини. Такі психічні процеси, як мислення, почуття і т. п., визнаючи діалектичного матеріалізму розглядають як матеріальні процеси. Вони, мовляв, продукти мозку людини, а сама людина — продукт природи, що розвивається у певних природних обставинах разом із природою.

Свідомість, на думку марксистів, є властивістю високоорганізованої матерії, а умовою її виникнення є високорозвинена нервова система, зокрема розвинений головний мозок.

Друга риса матеріалізму є в тому, що він розглядає буття у стані розвитку. «Вся приступна нам природа — пише Енгельс — творить певну систему, певний сукупний зв'язок тіл, при чому, під словом тіло ми

розуміємо всі матеріальні реальності, починаючи від зорі і кінчаючи атомом... В тому факті, що всі тіла перебувають у взаємному зв'язку, вже включене те, що вони діють одне на одного і що їх взаємна дія є саме рух. Уже тут виявляється, що не можна мислити про матерію без руху» («Діалектика природи», 1905, стор. 45).

Своїм ученням про рух буття марксиста наслідують Гегеля. «Гегелівську діалектику, — пише Ленін, — як найбільш всебічне, багате на зміст і глибоке вчення, Маркс і Енгельс визнали за найбільше придбання німецької філософії» (т. 18, стор. 10). Він подає таке твердження Енгельса:

»Велика основна думка, що світ складається не з готових, закінчених речей, а є сукупністю процесів, у яких речі, що здаються незмінними, а також і створені (людською) головою їхні відбитки, є поняттями, що безперервно змінюються, то виникають, то зникають, — ця велика думка з часів Гегеля такою мірою увійшла в загальну свідомість, що навряд чи хтось стане заперечувати її у загальному вигляді» («Анти-Дюрінг», 1905, стор. 350).

Розвиваючи думку Енгельса, Ленін пише: »Цю революційну сторінку філософії Гегеля прийняв і розвинув Маркс. Діалектичний матеріалізм не потребує ніякої філософії, що стоїть над іншими науками», від посередньої філософії залишається »вчення про мислення та його закони — формальна логіка і діалектика». А діалектика, згідно з Марксом, а також із Гегелем, включає у себе те, що звуть теорією пізнання, гносеологією.

Але, запозичивши в Гегеля т. зв. діалектичну методу, марксиста по-своєму перевернули її. В передмові до першого тому »Капіталу» Маркс пише: »Містифікуючий бік Гегелівської діалектики я піддав критиці майже 30 років тому, в той час, коли вона була ще в моді... У Гегеля діалектика стоїть на голові. Треба поставити її на ноги, щоб викрити під містичною оболонкою раціональне зерно» («Капітал», т. I, 1949, стор. 19).

Розвиток буття, як учать марксиста, підлягає трьом законам діалектики: 1) закономірності єдності суперечностей, 2) перехідні кількості у якість, 3) закономірності заперечення заперечень.

Цей перший закон, який іноді називають законом полярності, виявляється в тому, що кожна річ, кожне явище мають у собі протилежні елементи або якості. Боротьба цих протилежностей є основною рушійною силою розвитку буття.

Другий закон є продовженням першого. В процесі розвитку буття протилежності все збільшуються і, нарешті, настає такий момент, коли виникає вибух або стрибок, наслідком чого явище переходить у нову стадію свого розвитку, кількість переходить у якість. Інакше цей закон зветься законом стрибкообразного розвитку.

Нарешті третій закон, закон заперечення заперечень, є в тому, що явище, перейшовши в стадію нового розвитку, зберігає деякі риси попередньої стадії, але на вищому рівні. Тут зникає заперечення, нове об'єднується із старим. Це те, що відповідає стадії синтези за діалектикою Гегеля. Такої термінології »законів діалектики» дотримувався і Ленін.

Але Сталін вніс в уявлення про закони діалектики деякі зміни. Ось що пише про них М. Розенталь:

»У своїй праці «Про діалектичний і історичний матеріалізм» Сталін... каже про чотири основні його риси: 1) про загальний зв'язок і взаємну залежність явищ, 2) про рух і зміни, 3) про перехід кількісних змін у якісні, 4) про розвиток, як боротьбу протилежностей. Це визначення товаришем Сталіним основних рис діалектики дає можливість зрозуміти марксистську діалектику як струнку й суцільну теорію розвитку, охопити всі її істотні сторони і прослідити їх взаємний зв'язок. Класифікація основних рис діалектики, що їх подав товариш Сталін, є дальшим кроком уперед у розвитку та конкретизації матеріалістичної діалектики... Розвиваючи марксистську діалектику, товариш Сталін підкреслив як одну з основних рис діалектичної методи загальний зв'язок явищ. Загальний зв'язок явищ — одна з найбільш істотних і важливих властивостей природи і суспільного життя, саме цей зв'язок є в основі того факту, що світ — не хаос явищ, що в ньому панує не випадковість, а сувора закономірність... Товариш Сталін не вирізняв, як особливий закон, «заперечення заперечень» і характеризуючи закон переходу кількісних змін у якісні замінив старе гегелівське поняття ясним і чітким поняттям про прогресивний характер розвитку — про розвиток від нижчого до вищого, від простого до складного» («Марксистська діалектична метода», Госполіт, 1952, стор. 52-53).

Діалектичний матеріалізм марксистки протиставляють т. зв. механістичному матеріалізмові. »Хіба психічні явища — пише Столяров — психічні процеси — це фізичні або хемічні процеси? Так думали лише найвульгарніші представники »природничо-наукового«, себто вульгарного матеріалізму. Подібні твердження — це не матеріалізм, а пародія на матеріалізм, злісна карикатура. Організм, як цілість, спрямовує фізично-хемічні процеси по певному річищу. Процес окислення (горіння) дуже поширене явище живої і неживої природи. Але в умовах живого організму цей процес спрямовується і регулюється системою організму в цілому. Отже, цієї системи, що регулює обмін речовинами, нема в мертвій природі. Вже на підставі цього можна говорити про »специфічність життя« (»Діалектичний матеріалізм і механісти«, 1926, стор. 91-92).

»Безглузда говорити, — пише Столяров — про вичерпане зведення біології до хемії або до фізики« (там же, стор. 110).

»Кожний новий ступінь розвитку — каже він — тому і є новий, що має в собі щось таке, чого не було« («Віталізм, механічний матеріалізм і марксизм», стор. 32).

Специфічним законам підлягають і явища суспільного життя людини. »Ніяке заглиблення механістів у тонкості фізіології або навіть у »молекулярну механіку« не допоможуть їм у з'ясуванні таких суспільних процесів, як світові імперіалістичні війни або національний визвольний рух у колоніальних країнах», — пише Столяров («Діалектичний матеріалізм і механісти«).

А проте, не помічаючи, що вони суперечать самі собі, марксисты намагаються і соціальне життя людства підвести під згадані вище три закони діалектики. Особливо велике значення вони приділяють законам єдності суперечностей. Згідно з цим законом, первісне безкласове суспільство поділяється потім на класи, між якими виникає класова боротьба, і саме вона є основною рушійною силою суспільства. В процесі боротьби класові суперечності все більш і більш зростають і, нарешті, вони досягають такої точки, коли відбувається вибух або революція. Революцію марксисты розглядають не тільки як природне, а й позитивне явище, бо наслідком її суспільство вступає в нову, вищу стадію свого розвитку. Так, напр., капіталізм є вищою стадією розвитку в порівнянні з феодалізмом. Класова боротьба має закінчитися всесвітньою революцією, після чого в цілому світі утвориться безкласове комуністичне суспільство. Але, як тоді буде діяти закон єдності суперечностей, чи буде тоді в суспільстві боротьба і яка саме?

Дуже плутану і софістичну відповідь дає на це М. Розенталь у своїй праці «Марксистский диалектический метод»:

«Одною з найважливіших форм переборення внутрішніх суперечностей соціалістичного суспільства є критика і самокритика. В умовах, коли вирішальне значення для руху вперед набуває соціалістична свідомість людей, боротьба з пережитками старого ставлення до праці, до суспільної власності, боротьба з залишками впливу буржуазної культури і т. п., критика і самокритика стають могутньою рушійною силою розвитку. Критика і самокритика виступають як нова діалектична закономірність розвитку» (стор. 304).

На основі вчення про природу і суспільство, марксисты будують і своє вчення про мораль. Останнє, себто комуністичне вчення про мораль, допомагає нам зрозуміти особливості большевицького виховання.

Кожна система освіти і виховання має у своїй основі виховний ідеал, що визначає основну мету, до якої прямують визнавці цієї системи. Наприклад, атенська система виховання значно відрізнялась від спартанської, християнська система виховання значно відрізнялась і відрізняється від системи буддійської, бо вони по-різному розуміють ідеал людини, що в своїй основі має певну систему моралі.

Мораль, як учать марксисты, є одною з форм ідеології. Як і всяка інша ідеологія, вона є надбудовою над виробничими відношеннями. Щоб читач зрозумів цю тезу, зупинимось коротко на вченні марксистів про базу й надбудову.

У своїй «Німецькій ідеології» Маркс учить, що рушійними силами суспільства є не ідеї, не релігія і мораль, а способи виробництва, виробничі відношення. Це база, на якій творяться і розвиваються різні ідеології: наука, релігія, мораль і мистецтво. Але ідеологія, розвиваючись на базі певних виробничих відношень, сама починає діяти на них. Таким чином між базою і надбудовою існує діалектичне відношення.

Оскільки мораль, як надбудова над виробничими відношеннями, зв'язана з певними формами суспільного життя, то в класовому суспільстві і мораль має також класовий характер.

Енгельс в «Анти-Дюрінзі» пише, що в сучасному суспільстві існують три системи моралі: 1) християнсько-февдална, 2) буржуазна, 3) пролетарська.

Перша з них, мовляв, відповідає інтересам і прагненням дворянства, панівної класи в середньовічні часи. Ця мораль, як і клас, що її витворила, відмирає і губить свою актуальність.

Друга система моралі відбиває інтереси буржуазії, панівної класи в сучасному суспільстві, і тому й сама є тепер в цьому суспільстві панівною.

Третя система моралі — мораль пролетарська, це мораль майбутнього, коли керівну роль в суспільстві будуть мати пролетарі.

Вчення про класову мораль і, зокрема, про мораль пролетарську розвинув Ленін у своїй промові на III-му з'їзді комсомолу. Насамперед він заперечує існування будь-якої позакласової, загальнолюдської моралі. «Всяку мораль, — каже він, — взятую поза людським, поза класовим розумінням, ми відкидаємо. Ми кажемо, що це обман, що це шахрайство і задурманювання голів робітників та селян в інтересах буржуазії».

Не нехтуючи найбруднішими епітетами, Ленін очорнює сучасну мораль, яка все ж таки має в собі елементи християнства, і намагається довести, що це мораль грабунку, насильства і крайнього егоїзму.

Цій моралі він протиставляє мораль пролетарську, кладучи в її основу класову боротьбу.

«Мораль — каже він — це те, що служить руйнуванню старого експлуататорського суспільства і об'єднанню всіх трудящих навколо пролетаріату, що творить нове суспільство комуністів... Комуністична мораль — це та мораль, що служить цій боротьбі, що об'єднує трудящих проти всякої експлуатації, проти всякої дрібної власності, бо дрібна власність дає в руки одній людині те, що створене працею всього суспільства» («Задачи союзов молодежи». Речь на Всероссийском Съезде Российского Коммунистического союза молодежи 2 октября 1920 р., т. XXX, стор. 403-417).

До речі, тут слід зазначити, що Ленін, засліплений ненавистю, навіть забув про логіку. До експлуататорів, які використовують і тримають у своїх руках те, що створене працею усього суспільства, він зараховує і дрібного власника, напр., селянина, що живе виключно з праці власних рук та з праці своєї родини.

Але, з другого боку, ясні й причини, чому Ленін із такою люттю нападає на дрібних власників. Річ не в тому, що вони когось експлуатують, бо кого може експлуатувати селянин, який має два гектари землі. Річ у тому, що Ленін цілком слушно бачив у дрібних земельних власниках найупертіших ворогів колективізації сільського господарства.

В кожній системі моралі центральне місце посідає вчення про критерій моральності. Від нього залежить характер системи не лише в основних твердженнях, а також і в деталях. Наприклад, вчення Канта про мораль дуже відрізняється від учення Арістіпа, Епікура або англійських утилітаристів. Кант за критерій моральності визнавав обов'язок, Арістіп — утіху (задоволення), Епікур — щастя, а англійські утилітаристи — користь. З цього погляду системи моралі можна поділити на автономні і гетерономні.

Перші — моральну оцінку того чи іншого вчинку виводять із моральної свідомості, незалежно від будь-яких сторонніх мотивів. «Я дію так або інакше, бо цього вимагає мій обов'язок, внутрішній голос мого сумління», — така, приблизно, форма морального судження прихильника автономної моралі. Гетерономні системи моралі оцінюють вчинок за зовнішніми мотивами для моральної свідомості. Тому для людини, що дотримується такої системи моралі, головне значення мають наслідки вчинку: задоволення або незадоволення, радість або страждання, користь або шкода.

Комуністична система моралі належить до групи гетерономних. Ленін визнавав за критерій моралі користь вчинку для пролетаріату. «Моральне все те, — писав він, — що в інтересах пролетаріату».

З цього виходить, що коли вбивство, шахрайство, підступ, терор, доноси і т. п. в конкретних випадках будуть корисні для пролетаріату, то їх треба оцінювати як моральні вчинки. І справді цього правила московські більшовики дотримуються у своїй практичній діяльності.

Комуністична мораль деякою мірою наближається до моралі англійських утилітаристів, але відрізняється від неї своїм змістом (англійські утилітаристи, особливо Джон Стюарт Мілл, включили у свої системи багато християнських елементів), а особливо тим, що утилітаристи за вихідну точку беруть користь одиниці, що кінець-кінцем утотожнюється з користю суспільства, а комуністи беруть до уваги тільки користь пролетаріату, як класи.

Для правильного розуміння комуністичної моралі, слід — крім її класовості — взяти до уваги марксо-ленінське вчення про людину. Людина, згідно з цим вченням, є така ж матеріальна річ, як і все інше, що існує в природі. Тому вона не може мати якоїсь абсолютної вартості, вартість її — відносна. Особливо яскраво висловив такий погляд на людину Сталін у своїй промові на випуску академіків червоної армії в 1934 році. Сталін, бажаючи підкреслити, на якому високому рівні стоїть людина в СССР, сказав: «Людина — найцінніший у світі капітал». Але цінність капіталу відносна. Наприклад, у 1917 році за карбованця можна було купити хлібину, а в 1921 році така ж хлібина коштувала 5 мільярдів карбованців. Таке саме може статися в СССР (і справді так є) з людиною. Нині — вона ударник, герой «труда», її нагороджують орденами тощо, а через якийсь тиждень у зв'язку зі зміною «генеральної лінії» партії — ця сама людина стає «ворогом народу», її засилають у концтабір або й розстрілюють. На засадах такої моралі діють, між іншим, органи советської безпеки. Страшні тортури, що їх вони застосовують до в'язнів, саме спрямовані на те, щоб зламати людину, зробити її зняряддям у руках московських більшовиків.

На засадах такого розуміння людської собистості засновуються і більшовицькі погляди на статеву мораль, що відігравали і відіграють велику роль в житті т. зв. советської людини взагалі, а зокрема у вихованні молоді.

(Далі буде)

Проф. Микола ВЕЛИЧКІВСЬКИЙ

СУМНІ ЧАСИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

(1941—1944 роки)

(Продовження, 3)

23. КОНФЕРЕНЦІЯ У ГЕНЕРАЛЬНОГО КОМІСАРА АКМАНА

Протягом усього часу відвертої діяльності Української Національної Ради (від 5-го жовтня до 27 листопада 1941 р.), німецька окупаційна влада ввесь час робила нам перешкоди. Проте Президія УНРади часто відвідувала генерал-комісара, яким у той час у Києві був Акман, і завжди висувала свої претенсії, протестувала проти поступування німецької влади в Києві та на периферіях.

Одного разу я, як голова УНРади, і другий секретар інж. О. Бойдуник були в генерал-комісара Акмана з протестом проти того, що німці втручаються в наші культурно-освітні справи. Тепер я сам дивуюся, як у ті жорстокі часи гітлерівщини, яка нікого і нічого не визнавала на окупованих німецькими військами теренах, ми мали відвагу йти з протестами і вимогами до німецьких начальників. Але я завжди пригадував собі пораду нашого великого приятеля проф. Ганса Коха: »Ставте нас, німців, перед доконаним фактом і домагайтеся«. В кожному разі генерал-комісар завжди уважно вислуховував мене, приймав мене з інж. Бойдуником у присутності не менше як 6-ох своїх асистентів. Три німецьких офіцери сиділи з одного боку стола, а три інших — з другого боку. Ми з інж. Бойдуником сиділи разом, а напроти нас в кінці стола сидів Акман із своїм перекладачем. Інж. Бойдуник досконало володів німецькою мовою і все, що я говорив, перекладав по-німецьки. Присутні німецькі офіцери записували кожне моє речення до своїх записних книжечок.

Отже, на тій конференції я заявив Акманові, що німці порушують нормальне життя наших культурно-освітніх установ. Що більше, нищать їх майно, ще й намагаються призначувати на відповідальні посади в культурно-освітніх установах комуністів. А з цим УНРада не може погодитися.

Останнє речення про те, що німці просувають комуністів на культурно-освітні посади, німецькі офіцери просили мене повторити. Я повторив. Генерал-комісар Акман заявив, що це не можливе, бо німці ведуть війну з комуністами, тож як, мовляв, можуть одночасно призначувати комуністів на посади в культурно-освітніх установах. Він навіть обурився: »Дайте докази!« — сказав мені.

У відповідь я повторив йому розмову ректора Київського університету зі мною і подав йому, як доказ, заяву ректора, в якій зазначено було, що голова Управління сектора кадрів Києва, п. Бос, вимагає, щоб на посаду

проректора Університету і директора Педагогічного інституту призначити комуністів. Акман і присутні німецькі офіцери були заскочені моїм доказом, а я відверто заявив, що особисто наказав ректорові Київського університету не виконувати наказу цього німецького достойника. Генерал-комісар Акман сказав: «Я цю справу перевірю».

Іншим разом, на подібній конференції, я разом з інж. Бойдуником мав знову розмову з генерал-комісаром Акманом у присутності його шістьох офіцерів.

Я сказав генерал-комісарові, що ми, українці, хочемо відслужити на Софійській площі панахиду по сл. п. Симонові Петлюрі. При цьому я звернувся до нього, щоб він дав розпорядження своїм підвладним не чинити нам жодних перешкод. Акман відповів: «Панахиду можна відправити. Я погоджуюся». Але один із присутніх офіцерів заявив: «А я не дозволив би, бо це нагадуватиме ті часи, коли Україна була самостійна».

«А де відбувалися усі урочистості в 1917-1920 роках?» — запитав Акман.

Я відповів: «На Софійській площі».

Тоді Акман відкликав свій дозвіл і навіть висловився зневажливо про Симона Петлюру. Це страшенно обурило мене. Я навіть був забув, що передо мною звірячо настроєні гітлерівські окупанти і так різко zareагував, що вдарив кулаком об стіл, застерігаючи Акмана, що він не сміє ображати українського національного героя, яким є сл. п. Симон Петлюра. Очевидно, зовнішній вигляд мого обличчя виявляв схвилювання, бо Акман на мою різку реакцію встав і почав вибачатися, що він, мовляв, не мав наміру зневажати пам'яті Симона Петлюри, а хотів тільки звернути увагу, що краще не нав'язувати сучасної діяльності до імені Симона Петлюри, бо це може викликати ускладнення.

Я відповів, що не бачу причини до ускладнення, навпаки, з іменем Симона Петлюри можна більш успішно протиставитися большевизмові, який уже навіть тут, у Києві, починає діяти, а німці проти нього не реагують. На цьому ми й закінчили нашу конференцію.

Потім, коли ми вже верталися від Акмана, інж. Бойдуник сказав мені: «Пане професоре, все це добре, що ви zareагували на зневажливе ставлення Акмана до сл. п. Петлюри, але ви це зробили в дуже різкій формі, стукнувши кулаком об стіл. Акман навіть злякався. Німці не простять вам цього. Краще будьте обережним».

Справді, я zareагував дуже гостро, але нахабство німця вивело мене з рівноваги. В кожному разі Акман і далі в розмовах зі мною був завжди чемним.

24. ЗАБОРОНА ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ

27-го листопада 1941 року генерал-комісар запросив мене до себе на «важливу нараду», як було сказано другому секретареві УНРади інж. Бойдуникові.

Коли ми прибули до генерал-комісара, то застали там його заступника пана Рейнгардта. В кімнаті було же з десять німецьких офіцерів, що прибули від райхскомісара Еріха Коха.

Після деяких розмов, Рейнгардт прочитав наказ райхскомісара Еріха Коха про негайне припинення діяльності Української Національної Ради. На мое зауваження, що оскільки УНРа охопила своєю діяльністю увесь терен України, то цей наказ треба подати до преси. Рейнгардт відповів, що він категорично забороняє подавати цей наказ до преси і я особисто відповідаю за це.

Коли ж я звернувся до нього, щоб цей наказ він дав мені на письмі, він відповів, що наказ пришлють мені поштою.

На цьому закінчилася наша конференція. Жодного наказу на письмі про припинення діяльності Української Національної Ради ми й не одержали.

Отже, від 27 листопада 1941 року Українська Національна Рада пішла в підпілля.

25. ЗАКРИТТЯ ВИСОКИХ ШКІЛ І АКАДЕМІЇ НАУК

28-го листопада 1941 року той же самий заступник генерал-комісара Рейнгардт викликав до себе ректора Університету, ректора Київського політехнічного інституту і Президію Академії наук. Коли всі зібралися, Рейнгардт заявив, що високі школи і Академія наук закриваються, а всі науковці мусять виїхати до Німеччини. Все своє майно науковці мають скласти в приміщенні Університету, але за це майно — казав Рейнгардт — німці не будуть відповідати.

Всі середні й низькі школи німці позакривали ще раніш.

На цю «нараду» я, як ректор Політехнічного інституту, взяв зі собою проректора проф. Ф. Чередниченка, якого потім (в квітні 1942 р.) німці розстріляли, і професора Інституту д-ра Сергія Володимирова. Професор Володимирів після того, як Рейнгардт оголосив про закриття високих шкіл і Академії наук, попросив слова і сказав до Рейнгардта:

«Ви, німці, націонал-соціалісти, а ми — українські націоналісти; ми проти большевиків і, здавалося б, що ви, німці, повинні нам допомагати, а виходить щось протилежне. Ви всі наші культурні надбання нищите. Як же це так?»

Рейнгардт, почувши таке, просто оскаженів. Він почервонів цілий, скочив зі свого місця, почав бити кулаками по столі й кричати:

«Коли ми, німці, прийшли сюди, то прийшли не на терен України, а на завоюваний нами терен ССРСР. Це ми завоювали і це наше. Що схочемо, то й будемо робити», — і, поглянувши в мій бік, подав: — «Ми ні з ким не збираємося ділити тут владу».

Рейнгардт був у такому стані, що один з німецьких офіцерів, який сидів біля нього, поспішив наляти в склянку води й подав її Рейнгардтові, а при цьому щось пошептав йому на вухо. Той випив воду, охолов трохи, і вже лагідним тоном сказав до нас: «Ви не турбуйтеся, наш фюрер дуже добрий і зробить для вас усе якнайкраще».

Ми нічого не відповіли на цю, більш ніж дитячу заяву Рейнгардта, встали і вийшли.

Коли я вернувся до канцелярії УНРади, то написав до райхскомісара Еріха Коха протест із приводу наміченого примусового вивозу українських

науковців до Німеччини. Під цим протестом я підписався сам, як голова УНРади. Не знаю, чи цей протест щось допоміг, але в кожному разі науковців не вивезли до Німеччини.

Академія наук і Університет припинили свою діяльність, але Політехнічний інститут, де я був ректором, продовжував свою працю. Отже, я не виконав наказу про припинення діяльності Політехнічного інституту і чекав, що з цього буде. Мене, як ректора Політехнічного інституту, часто викликав до себе завідуючий школами в Україні німець-гітлерівець, д-р фон Франке. Ми розмовляли з ним на тему праці в Інституті, але він ніколи не згадував, чому я не виконав наказу про ліквідацію Інституту. Він навіть відвідав нас і я цілий день водив його по будинках нашого величезного Інституту.

Одного разу фон Франке викликав мене до себе і сказав, що він, мовляв, одержав повідомлення з Райхскомісаріату про те, що мене мають забрати до Берліну, де я буду науково працювати. Згідно з моїм советським паспортом (в якому збільшено мені років і було зазначено, що я народився 11 січня 1882 року), 11 січня 1942 року мені було якраз 60 років. Тому на повідомлення фон Франке, я сказав: «Сьогодні мій ювілей, мені 60 років. Майже 35 років я працював як професор і думаю, що маю право на відпочинок. З України нікуди не збираюся виїздити і не виїду».

Д-р фон Франке встав з-за столу, привітав мене з моїм (ніби) ювілеєм і сказав: «Я напишу про це райхскомісарові».

Так мене залишили і вже не турбували виїздом до Берліну.

26. АРЕШТУВАННЯ І РОЗСТРИЛИ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

Ще наприкінці листопада 1941 року Гестапо почало арештувати прибулих до Києва наших емігрантів. Німці заарештували редактора часопису «Українське слово» Івана Рогача і в грудні розстріляли його разом із групою емігрантів (інтелігенції), що прибули до Києва. Були це переважно мельниківці.

Шукали також за інж. О. Бойдуником, Олегом Лашенком та за іншими членами ОУН із групи полк. Мельника. Тому вони всі виїхали з Києва. Залишився тільки д-р Ольжич (Олег Кандиба), який на мої зауваження, що він також мусить виїхати з Києва, відповів мені: «Я морально відповідаю за розставлених по Україні своїх людей, які мають вести анти-німецьку й антимосковську працю, отже, не маю права залишати цей терен». Він сказав мені, що настоює на тому, щоб із Києва виїхала Олена Теліга зі своїм чоловіком, але вона рішуче відмовляється, заявивши, що буде вмирати тут, удома, в Києві, і нікуди не виїде. Проте більшість мельниківців виїхала.

27. ПРИПИНЕННЯ ВИДАВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ЧАСОПИСУ

Німці заборонили видавати часопис «Українське слово», натомість почали видавати німецьку газету українською мовою «Нове українське слово». Редактором цього часопису призначили, під загрозою розстрілу, проф. К. Штепу. Ця газетка весь час лила бруд на український нарід. У ній тупоумні німці писали хвалу своєму фюрерові, колишньому ефрейторові

Гітлерові, та відверто заявляли, що на терені України їм потрібна не людність, а простір, який вони мають заселити німецькою людністю.

28. ЖЕРТОВНА ПРАЦЯ БАНДЕРІВЦІВ

Так в Україні почався страшний гітлерівсько-німецький терор. Але в ім'я справедливості треба сказати, що саме в цей час страшного терору в Києві й скрізь по Україні розгорнули свою українську національну діяльність бандерівці. В Києві вони видавали підпільно свій журнал. Бандерівці мали великі жертви в людях, падали як галичани, так і місцеві патріоти, що приставали до бандерівців*.

Ці великі патріоти безстрашно продовжували свою діяльність, а одночасно складали великі жертви. Приходилося вести боротьбу не тільки з німцями, а також і з білими москвинами, прихильниками «єдино-неділимої» Росії, що прибули з еміграції, тісно співпрацювали з німецьким Гестапом і німецькими руками нищили наших людей. Були й москвини-большевики, що також співпрацювали з німецьким Гестапом і з його допомогою нищили наших патріотів.

І знову ж зазначую: бандерівці аж до відходу німців з України, себто до 1944 року, вели національно-освідомлюючу роботу, не зважаючи на великі жертви в людях. Видавали й далі свій підпільний журнал.

Згадаю забитого німцями націоналіста-бандерівця Василя Степового, що був відомий в ОУН як Дмитро-Мирон Орлик. 25-го листопада агенти німецького Гестапо схопили Орлика в Києві на Фундуклеївській вулиці й вели до Гестапо. На розі Театральної і Фундуклеївської вулиць Орлик ударив одного агента і почав утікати, але другий агент застрелив його.

Таких жертв у самому лише Києві серед націоналістів-бандерівців, як також і серед мельниківців, було багато, не згадуючи про весь терен Наддніпрянської України.

29. НІМЕЦЬКО-ГІТЛЕРІВСЬКИЙ ВАНДАЛІЗМ

Отже, після 27-го листопада, УНРада пішла в підпілля. Німці дали нищили все, що попадало їм під руки, напр., шкільні лавки, лабораторне приладдя тощо. Вивезли цілі бібліотеки, а з музеїв забрали картини.

В Технічному інституті, де я був ректором, мені часто доводилося мати діло з німецькими офіцерами, які приходили до лабораторій Інституту й забирали все, що тільки бачили, навіть скляні пробірки. В нас утворювалося враження, що Німеччина дуже бідна.

Та німці не тільки все грабували, вони ще й нищили, топчучи лабораторні приладдя своїми підкованими чобітьми.

Одного дня, прибувши вранці до Інституту, я побачив страшну, жахливу картину: лабораторії в будинку хемічного факультету були доценту зруйновані. Будь-яка хоч трохи культурна людина ніяк не могла б дійти до такого варварського безглуздя, як це зробили німецькі офіцери й солдати, наскочивши автами на Інститут раненько, ще до мого приходу.

*) Див. «Виз. Шлях», ч. X, за 1962 рік.

Все скляне приладдя, побите й потоптане чобітьми на дрібні кусники, валялося на землі. А були тут потрошені й потоптані рештки наших мікро-скопів, яких не встигли знищити большевики, відступаючи з Києва. Вся підлога була не встелена, а дослівно завалена безглуздо й по-варварськи побитим склом. Дерев'яне лябораторне приладдя, всі столи і шафи, було поламане, валялося тут же на підлозі, зверху на побитому склі.

Про це варварство мені оповіли так: На світанку з'явилися німці, що приїхали на кількох машинах. Увійшли до будинку хемічного факультету Політехнічного інституту. Сторожеві наказали показати, де містяться лябораторії і почали все нещадно нищити. Коли прибігла ляборантка і почала протестувати проти цього вандалського нищення і вимагала, щоб німці припинили цю безглузду руйнацію, німецький офіцер схопив ляборантку за шию і, розмахуючи револьвером, кричав, що йому, німецькому офіцерові, ніхто не сміє робити будь-яких зауважень.

Ось таку «культурну» роботу провели німецькі окупанти не лише в Політехнічному інституті, а й скрізь по всіх установах Києва. Потім мені стало відомо, що подібне варварство відбувалося по всій Україні.

Великою помилкою було б приписувати всі ці безглузді варварські, чи краще сказати, хуліганські бешкети, тільки гітлерівцям. Ні, ці безглузді бешкети чинили всі німці, як солдати, так і офіцери, не тільки партійні гітлерівці, а й безпартійні. Я на життєвій практиці переконався, що за всі ці дикі хуліганські вчинки відповідає весь німецький народ, а не лише гітлерівці. Треба було бачити «натхнення» такого німецького офіцера або солдата, коли він щось безглуздо нищив. В Рівному в 1942 році я бачив, як німецький офіцер убивав малу жидівську дитину, вихопивши її з рук нещасної матері. Нормальну людину, що дивилась на таке варварство, охоплював жах. На цю тему я говорив з багатьма цивільними німцями і дивно лише, що вони не видали мене своєму Гестапові. А може, і доносили на мене, але Гестапо було залишило мене ще до якогось часу. Ні один німець, з яким я говорив, не засуджував варварських учинків своїх компатріотів.

30. ДОБУВАННЯ ГРОШЕЙ ДЛЯ СЛУЖБОВЦІВ І ПРОФЕСОРІВ ПОЛІТЕХНІЧНОГО ІНСТИТУТУ

Професори і службовці Політехнічного інституту не отримували будь-якої оплати за свою працю. Тому я, що мав деякі зв'язки в наших господарських установах, діставав періодично декілька тонн солі. Цю сіль завхоз Інституту продавав на Галицькому базарі (він же звався і «Жидівським базаром»), а бухгалтерія Інституту роздавала гроші службовцям Інституту на основі складених списків (платіжних відомостей), які я перевіряв і підписував.

Одного разу трапився такий випадок: Один із службовців випадково знайшов у садибі Інституту парафіну, яку закопали большевики, втікаючи з Києва. Парафіни цієї було досить багато і виникло декілька думок, як її зреалізувати. Головний бухгалтер пропонував розподілити парафіну між усіма службовцями. Інші пропонували, щоб у хемічній лябораторії зробити

з цієї парафіни свічки, а тому, що надходило Різдво, такі свічки, особливо кольорові, будуть мати великий збут. Продавши свічки, ми роздамо гроші професорам і службовцям. Я підтримав цю другу думку.

І ось наші ляборантки, разом із своїми професорами, почали виробляти різнокольорові свічки. Всі раділи, що на Різдво отримають із продажу свічок хоч невеличку кількість грошей. Але марні були надії нещасних, голодних людей. Наприкінці грудня (1941 р.) до Інституту приїхало трьох німецьких офіцерів і забрали всі свічки. А було вже вироблено щось зо два пуди свічок (пуд — 16 кг, а кг — 2 $\frac{1}{2}$ фунта). Один із цих офіцерів прийшов до мене в кабінет ректора і, сміючись, поклав мені на стіл дві хлібини та 1 літр горілки: «Це за свічки», — сказав він і пішов.

Офіцери, що загарбали свічки, не були гітлерівцями. Хлібини й горілку я передав ляборанткам, що прийшли до мене з плачем, скаржучись, що німці забрали свічки, які завтра вони мали продати. Тут я нічим не міг допомогти, бо д-ра фон Франке, якому я підлягав, вже не було в Києві.

31. МЕМОРАНДУМ-ПРОТЕСТ ДО ГІТЛЕРА

31-го грудня 1941 року о год. 9-ій ввечері я сидів у моєї доньки і вечеряв, бо жив самотньо в тому ж самому будинку на Костельній вулиці біля Володимирської Горки, але в окремій кімнаті. У дверях почувся дзвінок і коли моя донька відчинила, я побачив двох українців-поліціантів, а між ними — інж. О. Бойдуника.

Інж. О. Бойдуник тут же сказав поліціантам: «Тепер можете йти, а завтра приходьте по мене о год. 9-ій рано».

Поліціанти пішли, а інж. О. Бойдуник сказав, що він спеціально приїхав до мене. А тому, що за ним шукають німці, на залізничній станції, як було наперед заплановано, його зустріли українські поліціанти і забрали ніби заарештованого. Коли б хтось із німців був пізнав Бойдуника в дорозі, то поліціанти відповіли б, що ведуть заарештованого. Ось так, ризикуючи потрапити до рук Гестапо, інж. Бойдуник прибув до Києва.

Коли ми, повечерявши, пішли до мого помешкання в цьому ж будинку, інж. О. Бойдуник сказав мені, що приїхав із проєктом меморандуму-протесту до Гітлера. Цей проєкт меморандуму-протесту я мушу зараз переглянути, зробити свою коректу, і коли уважатиму за потрібне — поставити під ним свій підпис, як голова Української Національної Ради. Завтра інж. Бойдуник поїде до Львова за підписом митрополита Андрія Шептицького, а потім поїде до Варшави за підписом президента в екзилі Андрія Лівіцького. Далі — поїде до Праги за підписами генерала Омеляновича-Павленка і полк. А. Мельника. «Нам, — казав інж. О. Бойдуник — треба показати німцям, що в справі зовнішньої політики України ми діємо всі одноставно».

Інж. О. Бойдуник запитав мене, чи треба також підпису гетьмана Павла Скоропадського. — «Обов'язково треба» — відповів я, — щоб цей меморандум-протест був підписаний і колишнім гетьманом Павлом Скоропадським». — «Добре, — сказав інж. Бойдуник, — я скажу всім, що ви вимагаєте, щоб був підпис і гетьмана Павла Скоропадського».

»Ви можете це передати всім, хто буде підписувати цей протест, бо наше ворогування між нами — це наша внутрішня справа і зовні ми не сміємо цього показувати«, — закінчив я.

Потім я сказав інж. Бойдуникові, щоб він узяв підписи і від лідерів наших соціалістичних партій, але він відповів мені, що я, видно, зовсім відрізаний від вільного світу і не знаю, що всі соціалістичні партії розпустили себе і нині не діють. Всі ці люди сидять мовчки і не дають про себе й знати. Єдині, що діють, це члени ОУН, точніше — мельниківці й бандерівці, але Бандера і його визначні співробітники заарештовані німцями.

Ознайомившись із меморандумом-протестом, я перший поставив під ним свій підпис. Другим склав свій підпис митрополит Андрій Шептицький. Коли інж. Бойдуник був у Варшаві у президента в екзилу Андрія Лівіцького і сказав йому, що буде ще й підпис гетьмана Павла Скоропадського, бо цього вимагав проф. М. Величківський, то А. Лівіцький не хотів повірити, що М. Величківський погоджується на підпис гетьмана Скоропадського. Він ультимативно заявив, що коли, мовляв, буде підпис кол. гетьмана Павла Скоропадського, то він, Андрій Лівіцький, відтягає свій підпис. Ось тому, з вини президента в екзилу Андрія Лівіцького, не було підпису гетьмана Павла Скоропадського під меморандумом-протестом до Гітлера. Я обстоював, щоб був підпис і гетьмана Павла Скоропадського, але нехай історія вирішить: мав я слухність чи ні?

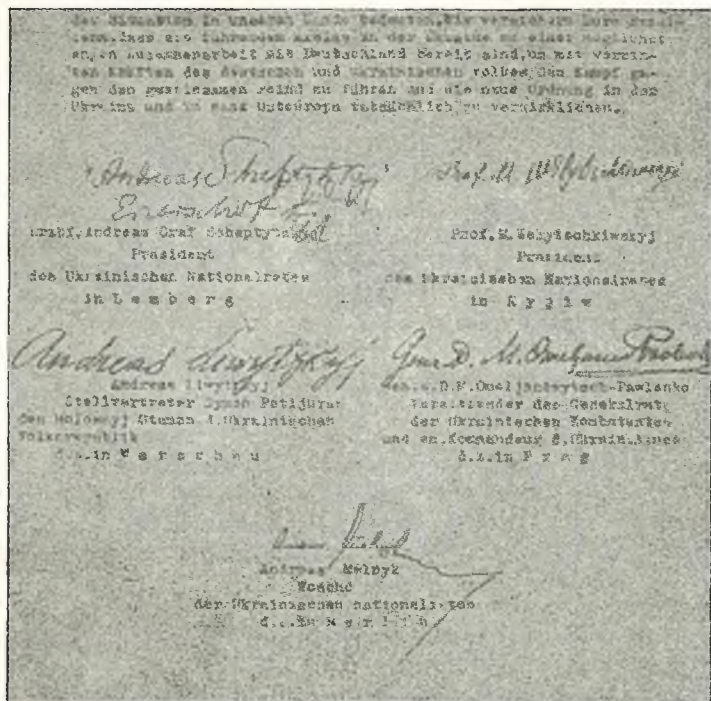
В меморандумі ми зверталися до Гітлера так, як прийнято скрізь у культурному світі, себто писали: »Ваша Ексцеленціє«. Комуністів і їх прибічників, що нині чомусь звать себе »прогресистами«, це звернення приводить у страшну лютть. У меморандумі ми зазначили про шкідливість політики, яку німці ведуть в Україні. Ми писали, що ця політика не тільки руйнує народне господарство України, а й приносить користь більшовикам. Більшевики вже майже відверто провадять свою працю саме завдяки короткозорій німецькій політиці.

Другий меморандум-протест, лише за моїм підписом, як голови УНРади, був висланий до райхскомісара Еріха Коха.

На другий день, себто 1-го січня 1942 року, о год. 9-ій вранці до моєї квартири прибули українські поліцисти і так само, як привели напередодні інж. Бойдуника, так і забрали його під ескортою, ніби заарештованого, на залізничну станцію. Тут, біля входу на перон, стояв німецький вартовий і нікого не пропускав, за винятком німців. Інж. Бойдуник мусів пройти на перон до поїзду, що мав уже від'їжджати. На другому боці входу на перон стояв, згідно з домовленням, українець у німецькій офіцерській уніформі. Побачивши інж. Бойдуника, він вискочив наперед і з криком накинувся на нього: »Чому запізнюєтесь?« Вихопив у Бойдуника портфель, у якому був меморандум, і наказав йому: »Ідіть за мною!«.

Сторож-німець, побачивши німецького офіцера, який категорично наказує і кричить, пропустив інж. Бойдуника. Так інж. Бойдуник, за яким шукали німці, щасливо приїхав до Києва і успішно виїхав збирати підписи під меморандумом-протестом до Гітлера. Його чекала подорож до митрополита Андрія Шептицького, Андрія Лівіцького, ген. Омеляновича-Павленка і полк. Мельника.

Внизу подаємо фото останньої сторінки меморандуму до Гітлера, що було надруковане в советській газетці «За возвращение на Родину» наприкінці 40-их років у Берліні.

32. ГОЛОДУВАННЯ ЛЮДЕЙ У КИЄВІ

Я продовжував свою працю в Політехнічному інституті. Щодня доводилося мені йти пішки з дому до Інституту, що був аж на кінці Лук'янівки, вже близько Святошина, бо німці заборонили не-німцям користуватися трамваєм. Отже, треба було пройти пішки майже три кілометри в один бік, а в два боки — шість кілометрів.

Харчування усіх киян було дуже погане. Німці не допускали довозу харчів до Києва. На дорогах, що вели до Києва, були вартові, які забирали в селян усе, що вони везли до міста. Отже, в Києві почався голод. Люди з міста йшли в села, щоб дістати продуктів у селян в обмін на різні, потрібні селянам речі. Розцінка при такому обміні була казково смішна. Напр., селянин міг купити піаніно за один пуд борошна. В такий же розцінці селянин міг придбати і велике трюмо, яке не вміщалося у його хаті, тому він ставив його в повітці або в клуні, якщо вона ще збереглася у нього.

Але, обмінявши речі на продукти, треба було мати ще й хист, щоб ті продукти принести додому, в Київ. Людність Києва відчувала велику недостачу харчів, а населення сіл відчувало велику недостачу товарів щоденного широкого вжитку, напр., сірників, солі і т. п.

Коли ще існувала УНРада, то Президія Ради дуже часто відвідувала в Києві представника німецької влади і складала свої протести в обороні населення, а інколи рятувала людей і від розстрілу. Тепер, коли УНРада опинилася в підпіллі, німці зовсім знахабніли і чинили різні бешкети та злочини.

33. ЕНКАВЕДИСТ БОС, ЯК ГОЛОВА УПРАВЛІННЯ КАДРІВ КИЄВА

Я вже згадував, що большевики залишили своїх людей, які мали нахабну й рабську, а радше — собачу натуру. Ці раби, советські агенти, скрізь пропхалися на різну працю, вдаючи з себе українців-патріотів. Вони, виконуючи доручення большевиків, шкодили нашій конструктивній праці, а одночасно співпрацювали з німцями.

В Політехнічному інституті ректор мав своїх двох заступників: першим — проректором навчальної частини — був проф. Федот Чередниченко. Я знав його добре ще з 1921-1922 років, коли він був моїм учнем, як студент Білодерківського педагогічного технікуму. Потім, коли Чередниченко закінчив педагогічний технікум, він закінчив ще й механічний відділ Київського політехнічного інституту. Чередниченко був людиною розумною, був добрим українським патріотом. В 1919 році брав участь у повстанні проти большевиків в селі Узимо, біля Білої Церкви. Пізніше я згубив Чередниченка з очей, бо поїхав працювати в інститутах і університетах України, а потім — Росії. Зустрівся я з Чередниченком знову в Києві 1941 року, коли він з'явився до мене з делегацією (з трьох осіб) від професорів Політехнічного інституту (це було в перших днях приходу німців до Києва) з повідомленням, що Рада професорів Київського політехнічного інституту обрала мене за ректора цього інституту. Я погодився, але з умовою, що в складі Політехнічного інституту буде й економічний факультет. Тоді проректором навчальної частини я призначив проф. Федота Чередниченка.

Київський політехнічний інститут мав вісім факультетів. Садиба інституту займала площу — 80 гектарів. В цій садибі був і великий парк, досвідні городи і парники зі світлицями. Був також невеличкий завод із ливарним цехом на дві вагранки. Завод обслуговувало 80 робітників, а директором заводу був професор механічного факультету Бабічев.

У садибі Політехнічного інституту були ще електро-механічний і, окремо, газовий заводи. Був і гараж, але більшість машин забрали большевики. Були і свої коні. Коротко кажучи, господарство Політехнічного інституту було величезне. Для керування цим господарством треба було мати людину не тільки освічену, а й енергійну і, очевидно, не большевика і не німецького агента. Я шукав на посаду проректора господарської частини за такою людиною, яка могла опанувати всю цю величезну працю. Помічником проректора господарської частини я призначив п. Гаврилка, якого я знав як доброго і чесного господарника ще з часів першої світової війни, коли ми були разом у війську на війні.

Після довгого шукання за придатною людиною на посаду проректора господарської частини, декан інженерно-будівельного факультету, проф. М. Підруцький, який користувався правами директора цього факультету, порекомендував мені на посаду проректора інженера Садівничого, що закінчив цей інститут. Отже, я призначив Садівничого проректором господарської частини Політехнічного інституту. Але дуже швидко мені почали доповідати, що проректор господарської частини не веде як слід своєї праці. Що більше, пішли чутки, що Садівничий не є бездоганим і в справі більшовизму. Після перевірки цих чуток, я упевнився, що інж. Садівничий, якщо не більшовик, то працює з доручення більшовиків і не зберігає, а тільки руйнує господарство Політехнічного інституту. Це було десь у другій половині січня 1942 року.

Для оплати професорів і службовців я, як і раніш, діставав від господарських установ Києва сіль і, після її продажу, роздавав гроші службовцям. Мушу признатися, що собі я ніколи не брав жодних грошей від Політехнічного інституту. Я жив одинцем і, дослівно, — висловлюючись лагідно — недоїдав. Жив тим, що обїдав у доньки. Отже, коли Політехнічний інститут з матеріального боку перебував у несприятливих умовах, а проректор господарської частини не тільки не допомагав справі, а навіть свідомо шкодив, я — щоб не робити великого галасу — скасував посаду проректора господарської частини. Обов'язки завідувачого господарською частиною Інституту я передав завхозові Гаврилкові, а інж. Садівничого перевів на наш механічний завод і просив директора цього заводу дати Садівничому якусь працю. Але інж. Садівничий заявив директорові цього заводу, що він погодиться працювати в нього тільки як заступник директора, інакше піде скаржитися до німців на ректора Політехнічного інституту і директора заводу. Коли директор передав мені домагання інж. Садівничого, я сказав зовсім звільнити Садівничого і хай він іде скаржитися до німців. Директор заводу так і зробив.

Через кілька днів я мав телефонічну розмову з завідувачим сектором кадрів Міської управи паном Ващенком. Я вже згадував, що цей Ващенко за більшовиків був помічником прокурора, значить, був і партійною людиною. Цей же більшовичок Ващенко, викликавши мене до телефону, запитав мене: «На якій підставі ви звільнили інженера Садівничого, що був у вас проректором господарської частини?» — «А на якій підставі ви зі мною, ректором інституту, так говорите? — відповів я. — Хто вам дав право втручатися у мої службові розпорядження?»

Такої відповіді Ващенко, мабуть, не сподівався і відразу змінив свій войовничий тон. Почав щось белькотіти, що він, мовляв, просить пробачення, але йому скаржився звільнений мною проректор господарської частини інж. Садівничий, який хоче йти зі скаргою до німців. Він, Ващенко, звернувся до мене, мовляв, тому, щоб допомогти мені й перестерегти. Я перебив йому і сказав, щоб не турбувався мною і залишити цю справу.

Згодом, через якусь годину, Ващенко знову зателефонував до мене і сказав, що мене просить прибути до Управління кадрів його голова Бос, але негайно, сьогодні. Я відповів, що сьогодні зайнятий і можу прибути завтра о год. 10-й вранці.

Я знав, хто такий Бос, знав і те, що йду до стовідсоткового більшовика, колишнього слідчого НКВД в Одесі. Але я знав також, що більшовик Бос покищо безсилий, бо наш чоловік, українець, що працював з нашого доручення в Гестапо, недавно був у мене і сказав, що в Гестапо розглядали список визначних людей Києва і, дійшовши до мого прізвища, вирішили, покищо, мене не рушати, щоб не робити великого галасу серед української громадськості.

Коли на другий день, о год. 10-ій вранці, я прийшов до Управління кадрів, що містилося на другому поверсі будинку Міської управи (на розі Велико-Всеславимирської і бульвару Т. Шевченка), то на хіднику біля цього будинку мене зустрів комуніст Ващенко. Він, видно, спеціально чекав мене на вулиці.

Ващенко сказав мені, що радить бути обережним із німцями, бо кожний німець, а тим більше Бос — голова Управління кадрів — може накоїти мені багато лиха. Я чемно подякував Ващенкові за такі його «приятельські» турботи і пішов разом із ним до кабінету Боса.

Бос зустрів мене досить увічливо, навіть устав з-за столу і вийшов мені назустріч. Ващенко залишився. Бос почав говорити досить різко:

«Гаспадин професор, на каком основаніи ви уволілі с работи вашего проректора по хозяйственной части инженера Садівничого?»

У відповідь я запитав його:

«А на якій підставі ви втручаєтеся в мої розпорядження, як ректора інституту?»

Така моя відповідь, також у дуже різкій формі, вплинула на комуніста Боса. Він змінив тон і почав уже лагідно доводити мені, що він, мовляв, має відомості про те, що я звільнив інж. Садівничого, отже, як керівник Управління кадрів у Києві, уважав за свій обов'язок ознайомитися з тою справою.

Я, очевидно, не міг сказати, що звільнив інж. Садівничого тому, що він комуніст, бо говорив із самим зверхником комуністів у Києві. Отже я сказав Босові, що звільнив із посади інж. Садівничого через його непридатність сповняти обов'язки проректора. Коли ж Бос не погоджується з цим, то нехай дасть мені наказ, як ректорові, прийняти Садівничого назад, а тоді я діятиму так, як цього вимагатиме справа. Бос відповів мені, що я, мовляв, не зрозумів його. Жодного наказу він не може давати мені, як ректорові Інституту. Потім запитав мене, чи я добре знаю проректора навчальної частини — проф. Ф. Чередниченка? — «Чому ви мене питаєте про це?» — відповів я. — «А так, просто з цікавості», — заявив Бос. На цьому ми закінчили нашу розмову.

Я вів незалежно розмову з Босом, поперше, тому, що гітлерівець д-р фон Франке, який був по німецькій лінії моїм безпосереднім зверхником, заявив, що я маю виконувати тільки його накази, бо підлягаю йому, як ректор Політехнічного інституту. Крім цього я знав, що маю діло з Босом, більшовиком, колишнім слідчим НКВД, тому не хотів коритися йому хоча б тепер, за німецької окупації.

Я далі продовжував свою працю в Політехнічному інституті, а німець Бос вже не турбував мене.

(Далі буде)

УКРАЇНСЬКИЙ УЧЕНИЙ МАНДРІВНИК

(Василь Григорович-Барський)

Дуже цікавою, а одночасно маловідомою тепер є постать визначного українського мандрівника і вченого Василя Григоровича-Барського.

Василь Григорович-Барський народився у 1701 році в Києві, в Печерській Слободі. Його батько мріяв зробити з нього помічника у своїх торговельних справах. Проте, як зазначив брат майбутнього мандрівника, Василь із молодих років поривався до навчання, був «любителем усяких наук і мистецтв» та мав «бажання звідати чужі країни». Дуже рано він навчився грамоти, багато читав і виявляв здібності до малювання.

В 1715 році 15-тирічний Василь вступив до Києво-Могилянської Академії, де навчався вісім років. Його духовим батьком протягом цього часу був ректор Академії Теофан Прокопович, один із найосвіченіших людей свого часу. Василь досконало вивчив латинську мову і, маючи на меті продовжувати студії в Польщі, опанував і польську мову.

В 1723 році юнак захворів. Київські лікарі не могли зарадити біді. Юнак вирішив залишити Академію і поїхати до Львова. Він мав намір там вилікуватись і продовжувати навчання в єзуїтській Академії.

20-го липня 1723 року, діставши благословення матері, потай від батька, Василь разом із своїм другом Юстином Линницьким вирушив у дорогу. Та не встигли юнаки вийти з Києва, як батько Василя кинувся шукати за сином і послав за ним навздогін свого слугу. Але той не міг примусити втікачів вернутися.

До Львівської Духовної Академії православних не приймали, тому Василь і Юстин вирішили подати себе за рідних братів Барських (за назвою невеликого міста Бару, в якому жили предки батька Василя). Проте «уродженці Бару» не довго втрималися у Львівській Духовній Академії. Їх обман розкрито і «братів» вигнано «яко волци от лесов киевских», як писав Василь у своєму щоденнику.

Та жадоба знань у Василя була така невгамовна, що він вирішив іти пішки в заморські країни. Щоб відважитися на подорож у сусідні країни в ті часи треба було мати неабияку мужність. Але ніщо не могло спинити молодих мандрівників. «Ідемо до інших городів і побачимо інших людей обичаї» — записує Василь Григорович-Барський у своєму щоденнику, вирушаючи зі Львова.

Через Карпатські гори дістаються мандрівники до Пешту. Люди, міста, села Угорщини дуже подобаються Василеві. «По цілій угорській землі є ще люди різних вір, але всі дивно милі», — записує він.

1-го червня 1724 року через німецькі землі друзі дістаються до Відня. Потім пішли далі й восени цього року Василь вперше побачив море. То була Венеція.

Одна за одною заповнюються сторінки Василевого щоденника. З'являються у ньому рисунки, схеми. На шляху до Риму Василь відвідав Неаполь, Фльоренцію, Больонью.

Та не легко було пішому мандрівникові. Часто його уважали за бродягу, не пускали до міста. В таких випадках йому доводилося ночувати просто неба, під міськими стінами.

В щоденнику Василя, цієї спостережливої і допитливої людини, є записи про спортові ігри у Венеції, перегони човнярів, змагання лучників, про виступи циркачів на ярмарках.

Йдучи берегом Адріатичного моря, Василь, Юстин Линницький та кілька їх попутників наближалися до Риму. В цій сухій безводній Калябрії вони терпіли від голоду, спраги і нестерпно-палючого сонця. До того ж у Василя відкрилась стара рана на нозі. Недалеко вже «вічного міста», його звалила жорстока гарячка. На довершення усього його залишає Юстин Линницький і більше вони вже ніколи не зустрічались.

Василь Григорович-Барський ледь дістався до Неаполю. Звідти — голодний, хворий, у лахмітті — прийшов до Риму. Це було 29-го серпня 1724 року. З того часу починається новий період його мандрувань.

В Римі пробув він недовго. Перепочивши, починає з цікавістю придивлятися до побуту і звичаїв мешканців Риму та його околиць. Його цікавлять передусім храми, церкви, він відвідує папський палац і був навіть на обіді в Папи. Робить рисунки, знайомиться з людьми. Живе випадковими заробітками, іноді мале місцевих людей і продає рисунки.

З Риму Василь вернувся у Венецію, звідки мав намір перебраться до Польщі, але жоден капітан не хотів узяти на своє судно невідомого пішоходця. У Венеції Василь прожив цілу зиму.

Одного разу на площі св. Марка Василь став свідком дикого для нього видовища, яке вкрай обурило його: під нестямний регіт юрби собаки цькували вола, прив'язаного до стовпа міцним шнурком. «О люди безумні, таку мерзотність творите» — обурюється Василь. Він згадує свою батьківщину Україну, де до вола — годувальника людини — ставляться зовсім інакше.

На весні 1725 року Василь знову вирушив у дорогу. Його та колишнього архимандрита Тихвинського — нового Василевого попутника-земляка — взяли на корабель і довели до острова Корфу. А звідти було вже недалеко і до грецьких островів. У Салоніках Василь бачив багато суден: «От немцев, волохов, болгаров, сербов, долматиянов и от всей Макидонии и Украины торговцы различней малые и великие приходят, приносящие разные товары и пшеницу».

Грецькі купці допомогли Василеві дістатись до Афону, де він відвідав усі монастирі. Побував він на островах Родосі та Кіпрі. Відвідав Яффу, Єрусалим. Недалеко від цього міста його пограбували і побили араби. В Єрусалимі Василь зустрів 1727 рік.

Багато сторінок у своїх записках Василь присвячує описам Каїру й Дамаску. Спостереження за політичним життям країни, її економікою, природою — все знаходить своє відображення у його щоденнику.

В Каїрі Василь Барський прожив від серпня 1727-го до березня 1728 року. Тут він вивчав грецьку мову, а у вільний час оглядав місто, цікавився народними звичаями. На початку XVIII-го століття Каїр був багатолюдним містом, з великим портом, як великий торговельний центр Єгипту. Український мандрівник-учений досить докладно описує Каїр, його вузькі, химерно переплетені вулиці, базари, людей. Довелось йому пливати і Нілом. Він бачив дивовижні рослини, звірів, птахів і все це зарисовував у щоденнику.

З Каїру берегом Середземного моря Василь ходив пішки до Бейруту, Тріполі, а звідти — у Ліван, Дамаск.

Дамаск він описує як велике місто, мешканці якого розмовляли переважно арабською і турецькою мовами. А на базарах лунала і грецька, і італійська, і еспанська мови. Відвідав Барський і інші міста Сирії. Тут він наполегливо вивчав арабську мову.

В липні 1730 року Барський знову прийшов до Єгипту, вирушає в Олександрію. В цьому спустошеному й зруйнованому місті оглядає залишки давніх споруд, в тому числі колону Помпея та обеліск Клеопатри. (Тепер цей обеліск знаходиться у Лондоні, поблизу Темзи).

1-го січня 1734 року, Василь Барський, що тоді жив на дворі Антіохійського патріарха в Дамаску, прийняв чернецтво.

За деякий час Василь Барський ще раз відвідав Єрусалим, тут брав лекції малювання. П'ять років жив у Тріполі, а потім знову побував на Кіпрі. До речі, тут йому було видано свідоцтво, яке дійшло до нас. Завдяки йому історики дістали уявлення про зовнішність Василя Григоровича-Барського.

»Василь Григорович, монах, росту високого, смуглий лицем. Очі світлокарі, брови густі, чорні, зрослі разом«.

Минали роки. Здоров'я Василя Григоровича-Барського гіршало. Якось поблизу Дамаску він знепритомнів. »Трапився падіж, близький до смерти, но... спасся від нього«, — ледве опритомнівши, пише він.

Вже в серпні 1733 року Василь Барський пише листа до батьків, в якому чути тугу за рідним краєм, за рідною Україною.

З 1736-го по 1743 рік Василь живе на острові Патмосі. Ці роки можна уважати за найбільш плідні для його наукового розвитку. Тут він працював над складенням латинської граматики для греків, написав »єдину граматику латино-греческую с расположением необычным и удобопонятным сокращением, из нея же может всяк грек книжен, аще и не совершен грамматик, изучитися совершенно грамматике латинской, в ней бо латинского художества поучение еллинские, примеры же латинские обретаются«.

В той час Василеві Григоровичу-Барському стає відомо, що в Києві відкрили грецьке училище. В багатьох листах до брата він розпитує про

цей навчальний заклад, цікавиться, чи можна викладати в ньому грецьку та латинську мови.

Дедалі частіше думає Василь Барський про повернення на Україну, особливо тоді, коли довідався про смерть батька. Тим часом слава Григоровича-Барського, як мандрівника і вченого, долинула і в Україну й привернула до себе увагу російського уряду. У травні 1743 року російський резидент при турецькому уряді А. А. Вешнякова викликала Барського до Константинополя і в грудні цього року він прибув до міста. Тут він ледве рятується від російського посла Неклюдова, який хоче заарештувати Барського і закувати в кайдани. Ця подія на деякий час затримала його повернення на батьківщину. Врешті, великому українському вченому дозволено «чесно повернутися додому».

В Константинополі місцеве духовенство ставилося до Барського з великою пошаною.

Пробувши тут до травня 1744 року, Григорович-Барський вирушає в подорож по Греції, на острів Крит. У 1746 році він знову в Константинополі й остаточно вирішує вертатися на Україну.

Вчений український мандрівник іде пішки через Болгарію і Румунію. В Бухаресті одержав листа від професора Київської академії В. Лящевського з запрошенням завідувати катедрою грецької мови. Відчуваючи, як з кожним днем сили його підупадають, Григорович-Барський поспішає додому. Минувши Яси і Могилів, 5-го вересня 1747 року, себто через 24 роки, український учений мандрівник вернувся до Кисва.

Того дня поодинокі перехожі бачили, як дорогою, що веде на Поділ, поволі йшов високий смагливий чоловік у звичайному одязі, з ціпком у руках. На щоках його бігли сльози... Навіть рідна мати ледве пізнала свого сина в «ученому грекові».

Проте вже недовго судилося прожити Василеві Григоровичові-Барському на рідній землі: тяжкі роки мандрювань далися взнаки. Через 35 днів після повернення до Києва, він помер.

Василь Григорович-Барський був висококультурною, освіченою людиною. Його записки «Подорожі» — це захоплююча розповідь про політичне, соціальне і культурне життя країв Сходу. Він дуже правдиво описує життя, побут, звичаї людей, своєрідну красу міст і сіл, архітектуру давніх храмів. Свою розповідь він прикрашає влучними, дотепними порівняннями, гумором.

Він був великим ученим-просвітителем, вивчав різні мови, діалекти, малював, креслив, писав вірші-апокрифи. Він уважно вивчав стан освіти в тих країнах, в яких побував.

Допитливість Барського була безмежна. Він цікавився музичними інструментами, захоплювався архітектурою. Не раз висловлював і свої критичні зауваження.

7-го жовтня 1747 року дзвони Успенської церкви сповістили про смерть мужнього українського вченого мандрівника Василя Григоровича-Барського. Того ж дня на одному з його рукописів рукою домашнього літописця були виведені такі рядки: «Представився раб Божий, монах Василій, списатель книги сея...»

Копії цього рукопису, які містили записи про подорожі Барського по країнах Сходу, дуже швидко поширилися по цілій Україні. «Не було ні одного знатного дому і місця, де не читались ці подорожжі» — писав перший біограф Барського В. Рубан.

До 1794 року всі матеріали Василя Григоровича-Барського зберігались у його родині. Згодом — невідомо, яким шляхом — вони попали до купця І. М. Царського, а звідти — до бібліотеки графа Уварова.

Вперше уривки з «Подорожей» В. Григоровича-Барського були надруковані в журналі «Парнаський щепетильник» у 1770 році. Через вісім років В. Рубан випустив записки Барського окремою книгою. І хоч він значно скоротив рукопис і змінив соковиту, своєрідну мову автора, книга завоювала собі велику популярність. Поява «Подорожей» Барського стала значною культурною подією у житті України.

Перевидувалась ця книга кілька разів, безпосереднє видання її з рукопису здійснив М. Барсуков, в якому були надруковані й рисунки Барського.

Наприкінці XVIII-го століття графічні твори В. Григоровича-Барського почали «загадково зникати». Ще в середині XIX-го століття деякі з них зберігались у музеї Одеського археологічного товариства. В 1845 році цей музей відвідала А. Шишкова і записала: «З цікавістю перебирала рисунки київського міщанина Василя Барського... Вони, здається, писані пером, рисунок нагадує китайський, але опрацювання дуже старанне і можна дістати правдиве уявлення про кожен місцевість...»

А через сім років із 137 рисунків Барського, з яких, щоправда, встигли зробити копії, лишилось 50, але й вони незабаром зникли.

Три рукописні видання «Подорожей» зберігались до 1927 року в Казанському університеті, у Михайлівському монастирі і в Київській археологічній комісії. З них один зберігається тепер у відділі рідкісних книг і рукописів Публічної бібліотеки т. зв. Академії наук УРСР.

Василя Григоровича-Барського поховали з великими почестями у Братському монастирі, поблизу вівтаря Академічної церкви. Але цю церкву, що її збудував гетьман Іван Мазепа, в 1935 році розібрали московські вандалі і з могили Барського не залишилося й сліду.

Дуже цікавим лишається питання про мету мандрівки Василя Григоровича-Барського. Проф. В. Січинський, дослідник історії української культури, у своїй статті, яку написав з приводу 200-ліття з дня смерті Василя Григоровича-Барського, каже:

«Нам ще досі невідомо, яку саме місію виконував Василь Барський на доручення своїх земляків. Не треба забувати, що в давні часи побожні мандрівники та мистці дуже часто виконували дуже важливі політичні місії або були зв'язковими у політичній діяльності провідних верств громадянства.

Вже сам факт переслідування російською владою Василя Барського кидає цікаве світло на особу мандрівника. Були це помазепинські часи, коли провідні українські верстви не могли примиритися із втраченням своєї державности і вживали різних заходів дипломатичних та пропагандивних, щоб зацікавити своїх сусідів і весь культурний світ українським питанням.

Вийшов Василь Барський (що прозивався також «Плака» і «Альбов») з Києва безпосередньо після трагічного кінця гетьманування Павла Полуботка... За кордоном перебував тоді Пилип Орлик, що жив у Солуні в 1722-1734 роках, і мав зв'язки з Царгородом, головним на той час центром дипломатичної боротьби та політичних комбінацій для всієї Східної Європи і Близького Сходу. Що там панували відмінні від російських плянів погляди, показує хоч би свідоцтво тодішнього французького представника в Царгороді Ферієля, який писав:

»Козаки — це не природні підданці царя, вони тільки погодилися ніби під його протекцію, і ніхто не може обвинувачувати їх за те, що, бачачи, як нищать їх вольності, вони підняли повстання».

Тут треба ще згадати, що брат Василя Григоровича-Барського, Іван, був київським архітектором, одним із найяскравіших будівничих козацького барокко, творцем архітектурного вигляду Києва XVIII століття. Але більшість із тих будинків, що їх збудував Іван Барський, знищили московські вандали.

В. Т., Д.

Андрій ЛЕГІТ

КОРСУНЬ

Поля без меж, в бетон закута Рось,
А угорі, як символ долі, — коршун,
Замкнувсь в собі і тихо снить про щось
В віках так славний, мій трагічний Корсунь.

Огненні відгрімili буруни,
І він вчуває лун їх перегуди,
Сліди століть у землю схоронив,
Та хто живий, ніколи не забуде.

Не видно бань церковних золотих,
І монументи скверів не квітчають.
Богданів клич давно уже затих,
Та Гонти гнів ще блисне у відчаю.

Р. ДРАГАН

ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ

(Закінчення, 2)

Згадавши про внутрішні конфлікти, треба подати бодай важливіші з них. Раціоналізувати або самовиправдуватись — це значить змінювати погану ситуацію по лінії найменшого опору, щоб за всяку ціну знайти спокій душі.

Раціоналізатор пробує погодитись із ситуацією; він обвинувачує обставини, людей або людську природу взагалі, тільки не себе. Гітлер завжди говорив, що людина по своїй природі — агресивна. Молотов, у той час, коли гинули мільйони під терором Сталіна, казав: «Що ж, хай гинуть, самі винуваті».

Інтросекція — це значить ставити себе на місце когось іншого. Наприклад, дитина веде себе так, як мама, або коли один із групи виграв, інший, з тої ж групи, каже: «Ми виграли». Приклад цей корисний тим, що ми ототожнюємо себе з героями, мудrimi людьми, з досягненнями своєї організації. Але є й такі, що ототожнюють себе з героями-бандитами, уважаючи їх тільки за «бунтарів».

Проекція — це протилежність до інтросекції, заперечування власних гріхів і бачення їх в інших. Така людина приховує свій комплекс менш-вартості, дуже вразлива на критику, яку перекидає на інших та радо мстить на слабших чи молодших. Вона не вірить нікому і завжди винен хтось інший, тільки не вона. Завжди хтось неслухно її переслідує, вона завжди хоче показати себе досконалою в очах інших.

Подібним є і самообман або висока думка про себе. Буває, що робітник обвинувачує знаряддя, яким працює, мовляв, вина знаряддя, що робота погана, а він тут ні при чому.

Фантазувати — це значить не любити дійсности, а радше втікати у свій уявний, магічний світ, в якому зовсім обминається пристосованість до дійсности. Ум людини вертається до казок дитинства і людина снить наяву. Наявні сні — це не такі сні, як ми спимо. Здоровий сон — компроміс поміж голосом підсвідомого і зовнішнім стимулом. Соціальні фантазії, коли терор і знущання використовуються з фанатичним переконанням, що все це для доброї справи (напр., нацизм, комунізм), є найкращим прикладом фантазування.

Деякі люди, що мають фізичні недоліки, надолужують їх якимсь сильним психічним гоним чи мобілізацією інших своїх ресурсів. Це може вийти на добре або на зле, на зле особливо тоді, коли є надмірність або нахил до розвитку злих інстинктів. У психологічній термінології це називається компенсацією.

Наполеон ростом був малий і це штовхало його до компенсації деінде. Демостен став знаменитим промовцем завдяки тому, що заїкувався. Щоб

перемогти цю хворобу, він вкладав камінчик до рота і вперто вправлявся у вимові. Знана в цілому світі Гелена Келлер, глуха, сліпа й німа, зусиллям своєї волі здобула високу ерудицію і стала культурною письменницею. Велику роль відіграє тут воля. »Великі душі мають волю, слабі — тільки бажання«, каже китайське прислів'я. Вперта боротьба з комплексом менш-вартості може бути дуже корисна для молоді амбітної людини, що має цей комплекс. Елеонора Рузвельт колись сказала: »Ніхто не може зробити тебе меншвартісним без твоєї згоди«.

Погана зовнішньо дівчина вперто намагається подобатися іншим. Тому вона може розвинути в собі такі привички, про які й не знає. Такого роду компенсація не завжди є здоровим процесом. Людина фантазує, шукає невластивої сатисфакції, впадає в ескапізм або втікає від дійсності. Наприклад, уявний романс, що веде до шизофренії або розщеплення чи двоєння особистості. Це останнє показано в знаному фільмі »Джекіл і Гайд«. Намагаючись заїмпонувати іншим, людина нестримно впадає в аrogанцію і фанатизм, що недвозначно вказує на її внутрішні ускладнення або й трагічні конфлікти.

Інші аномалії, що про них коротко згадаємо тут, це регресія, коли людина під тиском внутрішніх переживань впадає у відчай, заломлюється, гістерично плаче і шаліє. Але тут треба зазначити, що вибух плачу може дуже полегшити внутрішнє напруження і не є жодним соромом. Буває теж, що зовсім спантелічена людина впадає у дитячість, яка має бути в неї тим технічним засобом, коли всі інші заведуть. П'яниці облежують собі внутрішнє напруження алкоголем, хоч причиною алкоголізму може бути просто фізична привичка. Таким алкоголіком був московський музикант Мусоргський, що від алкоголю помер у 42 році життя. Є різні види налогів, як збочення. Бетговен, наприклад, впадав у депресію, маляр Ван Гог був фанатичним альтруїстом і на 34-му році життя застрілювався, Магомед був епілептиком, а Сократ ексцентриком.

Надмірна чеснота або пуританізм також можуть бути збоченням або втечею. Ця втеча може бути захистом від вибуху темпераменту і загостренням конфлікту. Також нагла зміна заінтересування людини може допомогти їй побороти внутрішній конфлікт і зосередитися на конструктивній активності. Скерування енергії в напрямі активності — стежка до психічного здоров'я. Навіть тоді, коли напруження ще не спало. Наприклад, писати вірші замість недосяжної любові. Це т. зв. сублимація. Так робив не один поет і творив гарні ліричні вірші.

Конструктивна праця, що поборює внутрішній конфлікт, стимулює вищого роду активність, зроджує культурні цінності, актуалізуючи специфічні можливості, ніби відчиняючи вікно для чистого повітря у задушливу темряву душі. Для напруги треба розуміння і доброї волі. Ніщо так не спричинює конфліктів, як нерозуміння або непорозуміння, що викликають нервозність і наглість рішення. Тоді найближчий крок може завести в пропасть. Як добре є вміти панувати над собою. Тоді й розуміння прийде легше. А. Патерсон молиться: »Боже, дозволь нам бути майстрами себе самих, щоб ми могли бути слугами інших«. Яке чудове слово і рівновага. Рівновага непереможно панує в усьому космосі, бо на ньому спочиває рука Божа.

Дайте нам, ох дайте отих майстрів себе самих, тих врівноважених, тих велетнів, що міряють космічні дороги. Там, у синій далині, написане зорями безсмертне ім'я України.

Здібність правильно оцінити свої власні можливості та розумно й наполегливо прямувати до амбітної мети, остерігатись від пасток, як і внутрішніх конфліктів — ось маяк для здорової, зрілої і творчої людини. Є дороги, які ведуть наше «я», коли воно сконцентроване, до погодження із всією власною особистістю і мобілізують її. Це завзяття, віра і витривалість.

V

Є чотири основні чинники або фактори, що вирішують формування і розвиток особистості. Це чинники — фізичний, соціальний, пізнавальний і емоційний. Розгляньмо їх по черзі.

Фізичний фактор це будова нашого тіла, його біохімічні процеси, величина і зовнішній вигляд. Все це впливає на поведінку автоматичну, інстинктову і свідому, що є під контролею нашого «я». До будови нашого тіла належать і м'язи, кістки та цілий ряд органів окремого призначення. Нерви — переносники вражень, поштовхів і реакцій, а кровообіг — інтегратор хімічних процесів і транспорт матеріалів. Хімічні процеси координує система ендокринних залоз, що продукують різні хімічні зв'язки або гормони. Ті ж, у свою чергу, контролюють виміну матерії, серце, віддих і всі інші функції нашого тіла, а навіть працю мозку.

Співвідношення особистості і фізіології впливає з природних джерел. Детальна аналіза цього питання забрала б нам багато місця. Для прикладу скажемо, що коли б не було деяких гормонів, у людини не було б статевого гону, а наші м'язи не могли б одержувати від цукру потрібної енергії. Життєві функції зовсім підупали б, якщо б захворіла маленька пітцітарна залоза, що контролює і стимулює усі інші. Вистачить сказати, що така тироїдна залоза оперує такими субстанціями, як залізо, фосфати, йод, карбон, водень, кисень, нітроген. Захворіння паратироїдної залози спричинює нервові напруження. Фізіологічна дія нашого тіла відбувається закономірно на дії духовій. Не даром народна мудрість каже: «У здоровому тілі — здорова душа».

Відсутність вітамінів, кисня чи білка, що також є хімічними зв'язками, спричинює у нашому тілі різні нездорові zaburення. Нерви сигналізують до мозкового центру, а той — шукаючи розв'язки і виходу з небезпечної ситуації — дає конфліктні накази, які, в свою чергу, визначають таку або іншу поведінку. Саме присутністю або відсутністю хімічних субстанцій і занепадом нормальних хімічних процесів можна пояснити такі характери, як сангвінічний, холеричний, флегматичний, меланхолійний, нервовий і т. д. Такі позитивні характери, як погідний, врівноважений, зосереджений, енергійний, кажуть про те, що хімічний процес відбувається добре. Отже, замало є тільки хотіти вдосконалювати свій характер, треба ще й дати йому хімічну й фізичну культурну базу.

Хоч зовнішній вигляд кожної людини ніби інакший, проте основні закони діють однаково в усіх людей. Крізь ціле життя, навіть крізь наше тіло проходять вічні, незрушимі закони Божі.

Психолог Шелдон ділить людей на три основні конституційні типи, що мають свої характеристичні прикмети, а саме: ендоморфічний тип, товстий, характер приязний, безжурний. Мезоморфічний тип, мускулярний, характер активний, практичний. І екторморфічний тип, костистий, характер несміливий.

Раса людини, яка живе в однакових умовах, не робить різниці. Отже, немає вищих і нижчих рас, рас аристократів і плебеїв, є тільки умовини і виховання. Це саме можна сказати і про стать, між жінками і чоловіками різниць майже нема. Існують різниці в здібностях і у формах їхнього вияву, але нема вищості інтелектуальної. Особистість жінки така ж складна і цікава, як і чоловіків, і так само наражена на конфлікти і збочення.

Другий з черги важливий фактор — соціальний. Наша особистість це місце зустрічі і розгрі між соціальним і фізичним фактором. Ми не живемо одинцем навіть тоді, коли втікаємо у самотність. Ми народилися серед людської метушні, з людьми пристаємо, групуємось із ними відповідно до наших ідеалів чи нашого способу життя. Цей взаємостосунок керує нашим життям, стимулює нашу активність. Напр., дитина вдома нормує свої взаємини з батьками, у школі шукає приятелів, а потім, коли вже дозріє — живе суспільно. Ходимо до церкви, до клубів чи на політичні збори. Знаходимо собі там наше місце і нашу роль, ставимо собі завдання, змагаємось з іншими і стандарт нашої поведінки, нашої моралі, нормується у відносинах із тими, з ким живемо. Таким способом формується далі наша особистість. За ненормальних соціальних відносин, особистість деформується.

Дозріваючий юнак особливо зазнає внутрішніх бур у контактах з оточенням, шукаючи в ньому для себе місця і себе самого. Він то розчаровується, то захоплюється і тільки тоді знайде і стане на шлях дозрівання, коли зрозуміє, що лише спільність високих ідеалів і змагань за них, у нашому випадку — це боротьба за волю України, дає гідність і рівновагу людині. У спільних змаганнях до досягнення мети він не перестане шукати, а коли знайде, пристосовувати і свою власну роль у великому соціальному процесі.

Коли брати до уваги два основні типи — інтроверта і екстроверта, що про них ми вже згадували, то до екстроверта треба ставити такі запитання: Чи любить він бути в групі? Чи пробує знайти згоду з іншими? Як він відчуває себе між чужинцями? Чи любить бути лідером? Його відповідь на ці питання покаже вам, який його соціальний фактор. Інтроверта питаємося: Чи дбає він про opinie інших про нього? Чи підозрює інших і які на це мотиви? Чи терпить комплекс меншвартості? Чи швидко впадає у заклопотання і безрадність? Чи швидко ображується? Що робить, коли самотній?

Вартість суспільного стимулу і співдія з людьми не є однакові для двох людей. Один може реагувати імпульсивно, інший — несміливо, все залежить від обставин і тих факторів, які формують особистість даної людини. Також емоційно двоє людей можуть сприймати те саме явище по-різному, позитивно або негативно.

Як кисень для організму, так суспільний контакт потрібний для нашого «я». Глибоко страждають ті, що попадуть у випадкову самотність або трагічно розчаровуються. Людина розвиває свої здібності лише в контакті з іншими людьми, у спілкуванні з ними, що є її природою. Людині

потрібне почуття відповідальності й гідності у відношенні до реального світу, що оточує її. Тому там, де суспільна мораль зруйнована, напр., в СРСР, життя стає пекельно незносним. Тільки альтруїстичні тенденції розвивають особистість людини і виповняють її світлом віри й надії. Психолог Фром каже, що без віри і любови, розуміння правди деформується тривогою і втечею у незнане. Коли життя не має правди, правда стає тільки пустим звуком, тоді й саме існування перетворюється у чорну пропасть.

Життя суспільно насаженої людини має свою мету, має своє значення і свою вартість. У цій величавій картині життя, що її створив Творець світу, людина хоче бути кусником мозаїки, але цілим і виразним. Проте самовистачальною людина ніколи не може бути. Якби всі себелюбці зрозуміли, що вони загублені люди, зовсім інакше виглядала б і наша еміграція, наше суспільство.

Із соціальним тісно пов'язаний емоційний фактор, зароджений і контрольований ендокринною системою залоз. Ним керує наше «я», спрямовує його в напрямі наших потреб. Як не можна уявити собі людини без емоційності, так не можна уявити собі і життя без приязні. Потреба приязні є одною з основних. Наша приємність збільшується, наш біль зменшується, коли ділимо їх з іншими. Маємо і більше вдовolenня, коли наші змагання і досягнення ділимо з іншими. Впарі з приязню іде любов різного роду. Наприклад, ідеалістична або платонічна любов, любов до батьківщини, до своїх рідних, а навіть і до дорогих предметів. Сентиментальна любов до собаки і еротична до іншої статі. Найсильнішою є любов батьків до дітей. Вона має глибокі мотиви самозречення, безінтересовності і місійності. Всі ці види любови пов'язані з різного роду емоційністю. Протилежністю до любови є ненависть, яка в людини може перекидатись навіть на речі. Ми можемо, напр., ненавидіти свої старі зношені черевики, хоч і далі мусимо їх носити.

Наша мораль також завжди йде впарі з емоційністю, як вияв вдовolenня або невдовolenня. Бож годі уявити собі мертві, холодні моральні штампи, диктовані тільки логікою. Особливо в ділянці естетики емоції відіграють дуже важливу роль і допомагають творчим задумам мистця. Кожна людина на свій спосіб відчуває гарне й погане. Без емоційно насаженого мистецтва, що пориває на нові дороги і змушує шукати нових досягнень, не було б прогресу. Мистецькі здібності чи розуміння мистецтва дуже збагачують особистість людини. Але немає мистецтва цілком відірваного від суспільства.

Ідеали, обґрунтовані логікою, але без емоційного насаження, стають мертвими догмами. Українські повстанці йшли в бій не тільки тому, що до цього примушувала їх логіка ($1+1=2$), а передусім тому, що безмежно любили свій рідний край, любили волю і правду, шанували своїх предків-героїв, що віддали своє життя за батьківщину. Вони мали глибоко розвинене почуття чести і вартости української людини. Психолог Адкок каже: «Коли втрачена честь, життя тратить усяку вартість для нас».

Четвертим важливим фактором формування нашої особистости є пізнання. Це сприймання оточення, життя і його проблем у впорядкованому вигляді,

і це допомагає нам виконувати різного роду дію для задоволення наших потреб. Світ і ми самі створені так, що одні речі пізнаємо легко, інші важко, а ще інші взагалі не можемо пізнати. Але людині дано дар пізнавати, думати, порівнювати, будувати теорії і системи, складати пізнане на «полички» нашої пам'яті та використовувати надбане тоді, коли треба. І далі думати, бож людині призначено завжди йти вперед, у безконечність. Ми ціле життя вчимося, а навчаючись, пізнаємо і збагачуємо нашу особистість. Без пізнання ми були б сліпі кроти, що керуються тільки інстинктом.

Коли ми чогось не знаємо, то вважаємо це за небезпеку і, йдучи за природною потребою безпеки, вивчаємо і пізнаємо загрозу. Іноді ми не всілі її пізнати, бо не розуміємо її, а нерозуміння викликає конфлікти і збочення. Наша думка — це поважна зброя, і вчитись думати треба навіть тоді, коли ми не можемо чогось пізнати, бо це дуже йде нам на користь. Позитивне мислення зроджує позитивні емоції. Людина каже: «Що ж, головою муру не розіб'єш. Чи я мушу все знати?» І скеровує свою енергію в іншому напрямі. Під час мислення дуже допомагає уява, що творить нові, часом фантастичні комбінації і порівнює їх із нашим досвідом.

Треба завжди бути живим, активним у нашому ставленні до життя. «Я мушу загубитись в акції, щоб не зів'язнути в одчаї», — каже поет Теннісон. Наші м'язи, без руху в'януть, бо вони призначені для руху. Це саме діється і з думкою. Без праці наша свідомість, наше «я» — миршавіють, плісняють. А в світі так багато цікавого, стільки досягнень людського ума — культура, мистецтво, наука... Їх треба постійно вивчати і засвоювати собі, бо все це — наше, для нас призначене. Коли ми самі збагачуємо себе духово, відчуваємо потребу додати щось і свого вартісного, інтересного до цієї великої симфонії людства. Без постійної праці, як бази, жодне «велике прояснення» само не прийде. Стагнація думки — це інтелектуальна смерть.

VI

Завданням кожної особистості є постійно збільшувати свою спроможність самоконтролі та вдосконалювати своє точне знання мотивів, які ведуть до цієї контролі. Боротьба з імпульсивними тенденціями і встановлювання ідеальної особистості в межах можливості — це самореалізація себе самого чи формування себе самого з допомогою досвіду, порівняння, культурних ідей і амбіцій. Все це впливає на нашу поведінку, що є дійсним висловом нашої особистості. А поведінка, це те, що говорить про нас, те, що бачать люди і що здобуває нам місце у світі.

Чинники, що зумовлюють нашу поведінку й наші слова, можна знайти десь у глибині цілої нашої структури, фізичної і духової. Крім розуму і свідомості, є ще цілий ряд первинних і невлених джерел — рефлекс, гін, наслідки навчання, хемічні процеси, природні потреби. Пригляньмося їм по черзі.

З допомогою рефлексу, на основі раніше нагромадженого досвіду, ви-правляємо зле на добре. Рефлекс оборонний маємо з самого народження, вже тоді, коли немовля зіткнеться з холодним, незнаним йому досі повітрям. Рефлекс експресійний бачимо найкраще в примітивній мові, з якої потім розвивається жива мова.

Гін — це особлива сила, яка штовхає нас до дії і примушує нас до такої чи іншої поведінки. Наприклад, гін голоду, самозбереження, задоволення, гін статі, батьківський і материнський гін, гін цікавості або жадоби знання, естетичний чи емоційний гін. Деякі гони є фізіологічні, напр., гін голоду, гін статі. Інші — психологічні, напр., гін естетичний або гін задоволення. Але сита людина не мусить бути задоволеною. Тіло не знає естетики, це почування душі.

Наслідки навчання і досвіду, що збережені в нашій пам'яті й у відповідний момент виринають звідти, також стимулюють нашу поведінку. Треба сказати, що засвоєння матеріалу для пам'яті не є механічним повторюванням. Із самого бездушного повторювання у пам'яті нічого не залишиться. Це ж бо активний процес, у якому порядкує наше «я». Чим більше значення має для нас слово, тим легше воно затямлюється.

Інтелігентна поведінка означає, що наша пам'ять має у своєму арсеналі багатство із вартісних слів, понять, ідей і картин. Стиль і успіх нашого життя залежать дуже багато від інтелігенції. Вона, напр., добре знає, що впадати в лють не гарно і суспільно не личить.

Хемічні процеси нашого тіла — це також первинні джерела нашої поведінки. Від хемічних процесів залежить здоров'я нашого тіла, його відпорність, динаміка, а поведінка це формальний вияв цієї динаміки. Хемічні процеси контролюють наші емоції, а емоції надають тон нашій поведінці. Нормувати хемічні процеси — це значить дбати про фізичну культуру і дієту нашого тіла. З фізичною культурою, підставові речі якої мусить знати кожна людина, пов'язані наші природні потреби — повітря, сон, рух, пожива. Інші потреби, суспільні потреби, без яких також не можна обійтися, і які впливають на нашу поведінку, це любов, дружба, признання, адаптації.

Коли ми переходимо з одної ситуації в іншу, мусимо знову «адоптувати» себе і наша поведінка дещо зміниться, хоч зовсім змінити свою поведінку не так-то й легко. Особливо важко тоді, коли переходимо з одного культурного середовища в інше, де поняття і стандарти вартостей інакші, не такі, до яких ми вже привикли. Закріплені у зрілому віці звички залишаються назавжди. Багато людей, особливо слабких, переживають дуже критичні моменти. Деякі опинюються на манівцях, як це бачимо серед нашої еміграції. Треба міцної людини, щоб емоційно й інтелектуально ставити гідно чоло небезпекам на чужині. Тут ніколи не треба забувати, що можливості людської особистості безмежні і вся сила в нас самих.

Не тільки для нас, що опинились на чужині, виникають тяжкі життєві ситуації. Взагалі, сучасна епоха повна ненормальних складних ситуацій і таких же людей. Оптимізм, віра і суспільна тяга — ось ті сили, що не дають людині пропасти.

В останніх п'ятдесяти роках дуже змінилося і розуміння поведінки людей. Наукова психоаналіза, як модерна наука, що студіює проблеми поведінки, характерів, мотивів, нахилів і гонів, вивчає людину, цей найскладніший організм у світі, щоб допомогти їй стати справді Божою істотою і визбутись усіх небезпечних психологічних аномалій. Колись не питали, чому злодій краде. Така в нього злодійська вдача або така зродилась у нього думка —

і все. Сьогодні навіть у суді складні проблеми злочинності допомагають розв'язувати психологи і психіатри.

Люди часто поступають так безвідповідально, що потім їм самим стає соромно. Тоді вони жалують, що так поступали, а інших, яким зробили кривду, перепрошують. Але, чи питають самі себе: Чому я так зробив? А таке запитання було б дуже корисне! На власній практиці вчимося, як ушляхетнювати свою поведінку. Нам, очевидно, подобається, коли бачимо чийось гарну поведінку. Але запитаймо себе, чому цій людині вдається це? Чи тільки тому, що вона так хоче або їй так порадили робити? Такий висновок нікого нічого не навчить. Гарна поведінка це цілий стиль життя, від народження аж до самої смерти.

Це постійне бадьоре зусилля і чуйність до себе самого. Письменниця Мері Етнісон каже: «Найкращою косметикою у світі є умова зусилля, яке завжди знаходить щось нове». Відсутність зусилля — це відсутність мотивів або конфлікт мотивів. Незнання, на яку ногу ступити, бути не-сміливим, немов зів'ялий листок, що котиться туди, куди вітер віє — це дуже неінтересне. Ось динамічний мотив для молодшої людини: виправдати себе активністю і дружбою у своїй молодіжній організації, а це означає — служити всьому народові, своїй батьківщині. Такі мотиви глибоко етичні, правдиві й дають «пальне» для шляхетної поведінки на ціле життя. Впасти в зневіру, негувати ідейність і посвяти — це значить умирати молодим, бо ціле життя тоді не життя, а якесь кошмарне дантєйське блукання.

Мотив і спонук а або стимул — це не те саме. Стимул діє в один момент, а мотив належить до ресурсів нашого «суперего». Над ним чуває наша душа. Даний мотив завжди буде стимулювати ту саму поведінку, шукання тих самих ідеалів. Мотив це не джерело енергії, це потреба енергії. Джерело енергії є в нашому здоровому тілі, в якому живе здорова душа. Мотив, це той поштовх, що спрямовує енергію у якомусь напрямі. Вивчений мотив — це змодифікований первинний гін, осяяний думкою, ідеєю, мораллю. Невивчений мотив — сліпий, це тільки інстинкт.

Кожна поведінка людини мусить мати виразні мотиви або психічну причиновість, бо поведінка, керована лише інстинктами, буде механічною поведінкою звірят. Щось робити — це значить орієнтуватись на констеляцію причин і мотивів, що їх наша особистість інтегрує згідно зі своїми здібностями. І тоді мотиви, що є наслідком виховання, насамперед суспільного виховання, стають спонтанною силою в організмі, яка вирішує інтеграцію і дає напрям нашій дії. Коли наша поведінка координована, тоді й наша дія ефективна.

Дуже міцними мотивами є страх, почування вини, почування власної неадекватності. Реакцією на страх є хаотична боротьба або оборона і втеча, а деколи й інерція. Іноді людина приховує свій страх, але він точить її всередині, як хробак. Страх це часом охорона від небезпеки, як це є в кошмарній московській імперії. Почуття вини підтримує мораль, але надмірне почуття вини — шкідливе, ненормальне. Почуття неадекватності може збуджувати амбіцію, але може і навпаки — ламати, знеохочувати людину. Від страху і надмірного почуття вини треба йти до незалежності, і тут вирішує воля людини.

Воля — чинник, що вирішує між протилежними мотивами, поборює всі труднощі й дає напрям дії. Кличе до дії інших людей, впливає на оточення, мобілізує його, підносить людську гідність. Воля — це зброя, це той психічний динамізм, що переформовує людську свідомість і ставить на нові дороги самовизначення особистості. Отже, воля і мотиви — соціально близькі. Вони дають нам реалістичний, життєздатний характер. Тому, коли говоримо про добрий або злий характер, треба одночасно ставити й питання: де і коли добрий, де і коли злий?

VII

Кожне явище мусить мати свої причини. Річ у тому, щоб знайти ці причини. Це робимо і на шляху вдосконалювання нашої особистості, що і є основною метою нашого життя. Гарна особистість — гарна людина. Це поняття насамперед етичне, естетика тут на другому місці. »Моральна краса — каже А. Карель — є особистим, потрясаючим феноменом, якого забути не можна. Така краса багато виразніша, ніж краса природи. Тим, що мають її, вона дає дивну й невияснену силу. Вона збільшує і силу інтелекту і є підставою цивілізації«. Гарна людина дорога й батьківщині. Звихнена особистість — наносить шкоду людині, спільноті, Україні.

Ніхто не має ідеальної особистості. Завжди треба дивитись на факти відверто й бути щирим. Але за фактами насамперед треба шукати і цьому допомагає нам психоаналіз, що веде до джерел. Особисті проблеми, співвідношення з іншими, групова діяльність, подружжя, сім'я, праця і професія, життєві ідеали — все це дуже важливі речі в житті, вони узаляжнені від прикмет даної особистості. Коли знаємо причини ускладнень, можна поліпшувати життя, починаючи від себе, від свого характеру. Факти життя треба зустрічати врівноважено, з усмішкою на устах і з усмішкою в серці, без непотрібної агресивності і нерозважності, без зарозумілості, бундючності, але і без зневаги, покірливості і резигнації. Треба вірити в свої сили, в людину, вірити в майбутнє.

Ми вже писали, що таке тотальна особистість, але скажемо про неї ще раз, може, дещо інакше. Це історія життя, культурні надбання, досвід, фізичне здоров'я і високорозвинена умова співпраці. Це емоційна і суспільна гармонія та здібність емпатії. Емпатія — безстороння оцінка інших людей і оточення. Незалежна й динамічна постава в суспільних конфліктах є виявом ідейного характеру людини. Суспільство завжди схильне до стагнації і ті, що »греблі рвуть«, належать до передових.

Подружжя є дуже важливою подією у житті. Це мусить брати до уваги особливо дозріваючий юнак. Нерозважне, непродумане подружжя стає не раз причиною зломаного життя, нещасних нащадків, розхитаної збірноти. Це стосується і до нашого збірного життя на чужині. Тотальні особистості не виростають самі з себе, їм треба й родинного тепла, як рослині сонця.

Вміло треба підбирати і свою професію, відповідно до власних здібностей і нахилів, пам'ятаючи, що кожне звання може служити рідній справі. В кожній ділянці праці можна себе виправдати, якщо завжди будемо мати перед собою провідну ідею, будемо пам'ятати, що найперше — це рідний

край і свій народ. Нема нормальної, здорової людської особистості, що відірвалася б від свого народу, від його інтересів. Для визволення нашої батьківщини нам треба міцних і розумних людей. Але коли людина має, напр., освіту, а особистості в неї стільки, що в курки, то яка з неї користь? Робітник чи ремісник, щиро відданий інтересам збірноти, може етично вище стояти від такого «інтелігента». Динамічна співдія особистості, звання і соціальних інтересів визначають людині місце в житті.

Чи можна корегувати і взагалі поліпшувати особистість? Очевидно, можна. Треба тільки ставитися до себе з увагою, слідкувати за своїми вчинками, вчитись, порівнювати свою поведінку з поведінкою інших, пізнавати і діяти. А передусім — ніколи не бути зрезигнованим, зневіреном. Дивитися також доволі себе. Чому одні люди веселі, інші сумні? Чому так дивно поступають? Слідкувати за красою в природі. «Природа ніколи не каже одне, а мудрість друге» — пише Ювеналь у своїх сатирах. А скільки краси в самій людині. Ніщо так не стимулює нас, як розуміння і любов до краси. Божя ласка така безмежна, але ми все наново відкриваємо, що ми сліпі, що так мало бачимо або не хочемо бачити. В нашому тілі замало кисня, а в нашій ментальності замало зацікавлення. Зацікавлення штовхає до обсервації, а обсервація — до мислення. Не цураймось і уяви, бо вона дуже допомагає нам. Думка шукає правди, відкриває, винаходить, а уява промощує дорогу, підштовхує вперед. Уява може бути контрольована або зовсім вільна, остання може завести на манівці. Але співпраця думки з уявою ставить логіку як забороло проти манівців. Останнє слово має наше «я», яке вирішує і дає нам наказ.

Слово «уява» нагадує слово «мрійник». Проте мрійники це не обов'язково слабі люди. Можуть бути такі мрійники, які не підуть далі своїх мрій. Тоді це збочення. Але мрії, особливо мрії молодості, плекають майбутніх героїв, борців. Мрія рве до подвигів, до сатисфакції, до виправдання своїх амбіцій. Проте мрії виправдують себе там, де є успіхи, натомість там, де невдачі, вони часто переходять у журбу, а журба підточує сили. Вміти бадьоро настроювати свою уяву — це прикмета міцної людини, але втеча в безплідну мрію — це заміна реальних фактів, нехтування боротьбою і ознака слабости. Видумувати для себе різні небезпеки — це вбивати себе самого. На сторожі треба ставити свідомість у дії чи у мріях. Свідомість — це наша зброя, вона стоїть на сторожі нашої рівноваги.

Рівновага особистості, себто гармонійна співпраця тіла, духу, емоцій і оточення, в психології називається «гомеостазіс». Особистість людини сама прямує до стійкості, особливо в пізнанні й поведінці, отже, їй треба тільки допомогти. В найгіршій ситуації, напр., в концтаборі, в обличчі смерті, наша особистість пристосовується раціонально до обставин і тому рівновага особистості не є на тому самому рівні, проте й тоді вона прямує до чогось стійкого, без чого не можна жити. У шуканні точки рівноваги розвиваються нові риси характеру в нових обставинах. Пристосовуючись до обставин, у центрі нашої уваги є ми самі, наш власний, приватний світ, в якому впорядковуємо нашу внутрішню господарку і готуємось змінити чи адаптувати оточення. І завжди ще знаходяться для нас великі простори невідомого, що зберігають нашу надію.

Невідоме — це не те саме, що несвідоме. Це останнє поняття в психології засвоїв нам Фройд. Ми робимо багато таких речей, що й не знаємо, чому їх робимо. Десь у підсвідомому заховані речі, що діють без нас. Вони існують, їх заперечити не можна, але їх треба пробувати пізнати, щоб бути вільним у дії. Бож що варта та людина, якою володіють темні, підсвідомі сили? Із дрібничок нарастають цілі трагедії, яких ми, очевидно, не хочемо. І чи мусить так бути?

Фройд зруйнував ілюзію, що людина є раціоналістом і паном своїх вчинків. Але він не думає про релігійне й моральне життя, в якому є багато іраціонального, надприродного, недосяжного нашому розумові. Він думає про вирішальну силу підсвідомого. Це правда, що наше підсвідоме є природним життям, надбаним вихованням і досвідом. Найбільше закріплюються тут сильні емоції переживання. Але неправдою є твердження Фройда, що свідома активність ума це тільки буфер між сліпими інстинктами і реальністю, що поняття краси має свої корені в статевому подразненні.

Модерна психологія, незалежно від теологічного поняття душі, що є для нас вихідним, ствердила, що людина в центрі своєї особистості має динамічний і етично насажений стрижень. Проблеми осуду не можна розв'язати самим емоційним притяганням і відштовхуванням, як це робить Фройд. Людині дано вищу силу, що пов'язана з космічним і Божим — це душа і її інструментація, наша совість. Я мусів згадати Фройда тому, що він популярний і в психології наробив стільки лиха, як Маркс у філософії. Інші психологи дають інші інтерпретації, але тут не місце про це писати.

Коли наше виховання, родинна атмосфера, школа, групове життя, активність в молодечій організації і т. п. — ітимуть нормальним шляхом, то нам нема чого журитися підсвідомим. Для здорової інтеграції особистості треба зліквідувати або хоч частинно зредувати антагонізм між інтимною сферою і соціальною структурою нашої особистості. Не забуваймо, що й кожна нормальна людина може мати свої емоційні комплекси та різні внутрішні конфлікти. Нема ні одної людини на світі, якої процес психологічного росту пройшов би зовсім гладко, без болів і хитання. Реалізм конструктивної особистості залежить не тільки від успіхів у житті, а також від умової чесноти і щирости. І тільки чесність інтегрує наше «я» зі світом і Богом.

Слабке «я» боїться за своє власне існування, тому навіть його агресивність — є страхом. Не треба думати тільки про себе самого. Власне «я» не є інстинктом звірини, а тільки засобом до досягнення вищої мети. Тому лише наша моральна обдарованість приведе до повного і радісного розвитку нашої особистості.

Україні діється кривда, глибока, бездонна, потрясаюча кривда. Це моральне поняття, сповите шляхетною емоційністю, і ми ніколи й ніде не сміємо забувати про нього. Довкола візії України-страдниці формується і питання нашої місії. З нею ми пройдемо гідно наше життя, розбудовуючи і збагачуючи всі шляхетні ресурси нашої особистості.

Людина хоче виправдати себе в своєму житті, сповнити призначені їй завдання. Вона дивиться на своє існування і з погляду релігійного, бо релігія одухотворює особистість людини. В глибину душі, в глибину космосу

повинна бути спрямована наша увага. Не дивімся на те, що наше тіло, може, не атракційне, що наше життя, може, не так склалося, як ми хотіли. З кожного тіла можна викресати безліч чару й сили і навіть у сірому житті можна знайти тепло, радість і надію. Матеріальне добро — мало-вартісне, пливке, не додає вартости самій людині. Тільки духове добро, шляхетна лицарська особистість є найбільшим скарбом нашого життя. Нагадуються слова Вінстона Черчіля: »Вигода, активність, достатки, розкоші будуть довкола них, але серця їхні болітимуть, життя їхнє буде безплідне, коли не матимуть візії, яка буде понад матеріальними речами«.

Наш сучасний поет Петро Кізко пише:

»У образі спотворених людей-калік
Бреде на милицях блідий Двадцятий вік«.

В цих трагічних словах багато правди. Але ми знаємо, що цей Двадцятий рік зродив сильну, незалежну українську людину, яку жодна тиранія світу не зломить. Ми знаємо також, що в тому Двадцятomu віці появились невмирущі воїни-повстанці, що показують нам дорогу в майбутнє. І на цій дорозі вирішальну роль відіграє особистість української людини, тому пильно дбаймо про неї.

Федір БАЛИЦЬКИЙ

ДО ВЕСНИ

Гей весно, весно,
Приходь скоріш!
Гей сонце небесне,
Пригрій тепліш!

Солов'ю-Бояне,
Заспівай у гайку
Пісень юнацьких
При срібнім струмку!
Заспівай же віщо
Любови й волі,
Та в душу кинь промінь
Вже кращої долі!

Гей ріки бурхливі,
Розбиймо кайдани,
Що вирили в серці
Глибокі труй-рани,
Об скелистий берег,
І спішіть у море,
Щоб у нім потопити
Журбу та й горе!

А ви, ярі квіти,
Весінні чар-діти,
Всі луки красіть,
З народом щасливим,
Мов з другом вродливим,
До сонця стреміть!

Сергій ЖУК

З ДАВНОМИНУЛОГО

7-го (20-го) жовтня 1885 року на хуторі Швайкина Балка, Кобиляцького повіту, на Полтавщині, в родині звільненого урядовця Стефана Жука і його дружини Марини (з роду Кондренко) народилася п'ята дитина — хлопчик із довгим, чорним чубом, що закривав геть усе личко; охрестили хлопчика і нарекли Сергієм — це був я.

Перше, що зберегла мені пам'ять: білими ряднами встелена долівка, на мені довга сорочечка. Міцно тримаючись рученятами за струнко вишикувані стільці під вікнами, йду вперед і назад, вперед і назад.

Десь далеко лунає срібний голос мамусі.

Коли я потім оповів про це матері й запитав: »Де це було?«, то вона здивовано відповіла запитанням: »Невже ти пам'ятаєш це, дитино?«

— Вачу, як у сні! — сказав я.

— Це було на хуторі, коли тобі було одинадцять місяців. Ти вже ходив тоді, сину.

*

Восени 1886 року наша родина переїхала до міста Кобиляки і оселилася над річкою Ворсклою.

Хвилі каламутної води вдираються до хати. Вище, все вище здіймається рівень води. Хвилі колишуться. Вілі стіни всотують зимну рідину, темніють вище, все вище.

Я напружую сили, щоб не впасти, але вода збиває мене з ніг, заливає. Пам'ять уриває свій запис.

Це трапилось на весні 1887 року під час весняної повіді.

*

Маленький ослінчик, перекинутий догори ніжками, я обережно суну його по підлозі і сунусь за ним сам.

Вже два з половиною роки я сиднем сиджу — не в силі звестися на криві від англійської хвороби ноги.

Ні цілюще сонце, ні гарячий пісок, ні солоня вода, ні ліки не можуть мені допомогти.

Чудо, тільки чудо може врятувати дитину.

Мати з тьотею Настею (Шулічихою) вирішили повезти мене до чудовної Козельщанської ікони Божої Матері.

Залитий мерехтливим світлом, в блискучій різі сяє образ Богоматері.

Коливаються вогні свічок.

Побожно схиляються голови в металевих обручках.

Горорізьблені ручки й ніжки прикрашають постаті набоженців.

Монотонно лунають слова акафиста, глухо дзвенять голоси хору.

Оглядаюсь, на руках у матері, роздивляюсь — так хочеться знати, відкіля лунає далекий спів.

»Молись, дитино«, — шепче мати.

Як же молитися, коли навколо так багато цікавого!

Скінчилася відправа. Поставила мене мати на ноги — падаю. Мама тяжко засмучена.

Купила срібний образок Божої Матері. Благословила мене.

Ідемо. В руках тримаю перед собою чарівний образок, що променіє сьйвом. Впиваюся у нього широкими очима.

— Ти бачиш хлопчика, — говорить мама, — він все може зробити для своєї матері. Молися і вір!

— Ти хочеш ніжками ходити? — питає мене мати.

Вірю. Хочу. Буду.

Двадцять п'ять довгих верст тримаю образок у руках. Молюсь.

Приїхали. Внесли мене до хати. Поставили на ноги. З образком у руках перед собою я іду через цілу кімнату.

Чудо сталося.

*

Минув той час, коли сидючи на піску, прикутий хворобою, я копав пічку, ліпив пиріжки і саджав їх випікатися. Тепер забиваю кілочки, заплітаю тинок, будую хатку, копаю криничку, ставлю журавля і тягаю цебриком воду до корита.

Працюю, уперто працюю.

Усіх люблю, особливо батька — він такий мужній і ніжний, та ще й старого Прокопа Пузиря, підсусідка з нашого хутора.

Сидючи на колінах у старого Прокопа, я вперше відчув себе сином українського народу.

Дух сіряка і махорки полонив мене навіки. Коли я гладив і цілував колючі, давно неголені щоки Прокопа, я пестив і цілував увесь український народ, що персоніфікувався у його особі.

Казок і пісень його дружини Соломоніди і, особливо, дочки Оляни, я не забуду до кінця своїх днів.

Штучна українська ялинка, зроблена руками його сина Петра, стоїть жива в моїй уяві ще й сьогодні. З глибоко затаєним віддихом я слідував за кожним відрухом його руки, що відтворювала ялинку.

Не зважаючи на те, що я змалечку чув: »Так благородні діти не розмовляють«, — я визнав мужиків за рідну націю, а їхню мову — за власну.

До всього цікавий, все хочу знати, все вміти, все мене дивує, але ніщо, здається, так не вражає, як малюнки брата Івана.

Ну, як можна намалювати таку живу селянську хату з тином, а на кілочках — глечики і горнята; або коні, що басують і мчаться вітром, це вже над усяку міру.

Мені нема ще й чотирьох років, а я вже знаю чимало віршів і пісень, колядок і щедрівок.

Як прийде хто в гостину, мене ставлять на столі у вітальні і я починаю віршувати.

Вже знаю азбуку, не з ряду, ні, а так на роздріб, побачу літеру якусь, біжу, питаю в брата чи сестри: »Як зветься ця літера?«. Пишу, звичайно, друком: нива, мама, папа.

Коли батько навчає старшу за мене сестру Лїду, я сиджу тихенько на столі в ролі асистента. Коли сестра запнеться, батько запитає, я підкажу, як зветься літера. Це найчастіше буває «ф» — літера, що взялася під боки.

Нічого не боюся, тільки циганів і старців, особливо дурнуватого Гаврила, що мугикає і тягне за собою довжелезного костура, а через плече в нього — здоровенна полотняна торба, повна хліба. Та ще боюся пришеlepуваної Марени, що грюкає головою у паркан, сидячи в пилюці.

Та не довго побігав — біда ходила за мною назирці.

Поїхала мама з сестрою Килинкою та зо мною до тітки Насті Шулічихи, на хутір.

Надвечір бере мене Килинка на руки, а їй було вже років одинадцять, взяла з собою і тітчину сімрічну Оленку, йдемо на прогулянку. Дійшли до городу.

— Полізу я — каже Килинка — нарвати огірочків, а ти, Оленко, посидь із Сергієм.

Сіла Оленка під тинем, а на колінах вмовився я.

Тільки перелізла Килинка через тин — не сидиться Оленці, взяла мене на руки і почимчикувала через гатку. Зробила кілька кроків, зачепилася за хмизину і впала разом зі мною.

Розітнувся несамсвитий крик. Прибігла Килинка, вхопила мене на руки, але плач мій не вщухає. Принесли до хати, роздягли, поклали на ліжко, дали мені порцелянову корівку і ведмедика, що я так ними перед тим утішався, але й вони не можуть мене розважити.

До ранку не міг заснути — переломана ніжка не давала ні на хвилину спокою. Рано по холодку рушили до міста. Через цілу дорогу мама з тіткою несли мене на подушці.

Удома батько сильно гнівався: «Скалічили дитину», грімав.

Покликали лікаря-костоправа п. Закаблука. Високий, худорлявий лікар, у білому вбранні, витяг із кишені цукерка з гривкою і подав мені. Записували ніжку.

Лежу на канапі, чекаю, коли вона зростеться.

Настав, нарешті, той день, коли лікар розбив гіпс, обмив ніжку й поклав у лубочки.

(Ще трошки почекаю і почну ходити).

І як же то воно все йде тепер без мене: голуби і кури, як шаршав курочка, що приходить до опочивальні, сідає на постелі, поміж подушками, щоб знести яєчко.

Уже ходжу, але бігати ще мені не можна.

Сиджу, дивлюся у вікно, як брат Ваньо з хлопцями грається у свинку.

Увечері приходить Саня Пучківна, бере мене на руки, всі сідають навколо і Саня починає оповідати казку. Чудові казки, але зовсім не такі, як оповідала Оляна.

Були з батьком у звіринці, бачили лисичку й вовчика, ведмеда і орла, морських свинок і мавпу, що дивилася увесь час у люстерко. Вона дуже налякала мене, коли почала перебирати пальцями моє волосся.

Мое безмірне захоплення сірим жеребцем у яблуках, на якому їздить мій хрещений батько, використали на шкоду мені: всі пішли до цирку, а мені сказали, що за мною заїде мій хрещений батько на своєму баскому конику. Прикро потім було слухати, як брати й сестри оповідали про те, що бачили в цирку.

Досить часто посилали мене до вітальні зустрічати гостя, коли ніхто з дорослих не міг вийти відразу.

Одного разу трапилось мені, що я вийшов прийняти приїжджого гостя — поважного урядовця (з Кременчука), високого, худого, рудоватого, що сватався до моєї сестри в перших Лукасі Шуліківни. (Я вже й раніш був із ним знайомий).

Вийшов я, запросив його сідати та й сам усівся на стільчику. Розмовляємо про різні справи і ось, нарешті, виходить мама, а за нею Лукася, що гостювала в нас. Привітався гість і каже до мами:

— Це чудо, а не господар у вас, розмовляє, як старий, — і підійшов до мене, схопив за щічку, потряс: »Отакий капшук!« — промовив він.

Як почув я це слово, спалахнув і відрубав:

— Я капшук, — кажу, — а ти рудика-триндика.

Гість почервонів до корінців волосся. Скандал — мама взяла мене за ручку і вивела до другої кімнати.

— Як ти міг, Сергійку, так сказати гостеві? — питає.

— А чому ж він такий нечемний! — відповів я обережно.

*

Та не довго тривали дні радісного дитинства.

Одного осіннього дня (1890 року) я сидів на канапі в їдальні й дивився у вікно — виглядав батька з праці на обід.

Дивлюся, двором прямує чорна циганка просто до дверей нашої кухні. Трепет перейшов моїм маленьким тілом, я відскочив від вікна.

»Хоч би вона нічого злого не зробила моїй мамі«, подумав я і пішов до кухні. Біля дверей налякано спинився. Схвильована мама дає циганці склянку води, хусточку і срібного карбованця. Циганка закриває хусткою склянку, перевертає догори дном, вода »шумить-кипить«.

— Ти бачиш, — каже циганка, — як кипить вода у склянці? Тепер я скажу тобі всю правду — над твоїм чоловіком незабаром відбудеться суд.

Перелякана до краю мама дає їй ще одного срібного карбованця і просить, щоб вона залишила хату. Йшла собі з Богом.

В цей час до кухні ввійшов, білий, як крейда, батько. Циганка зникла, як дим.

— Марусю, що тобі сказала циганка? — питає батько в матері.

Батько пішов у кімнату, скинув сурдута і ліг на ліжко (обідати відмовився). Я вмовився у нього на грудях.

Ще й сьогодні бачу батькові очі, повні сліз. Вони глянули на мене. Чую шепіт: »У тебе залишиться мама«.

— Жінко, — звернувся батько до матері, — візьми дитину. Я не добре почуваю себе. Дай мені білизну і я піду до лікарні, там і залишуся.

(Батько був куратором земської лікарні).

Принесла мама чотири вареники, його улюблену їжу, але він і не доторкнувся їх. Сумно попрощався і більше я не бачив батька живим.

Настали сірі дні. Щодня, з ранку до вечера, мама в лікарні.

Я за батьком безмірно нудьгую.

В суботу сказали, що завтра (в неділю) повезуть мене з сестрою Лідою до батька в гостину — лікар дозволив. У неділю одягли нас, чекаємо, не дочекаємось. Нарешті прибіг посланець сказати, щоб нас не везли.

Це було моїм тяжким горем. Дні стали зовсім сірими. Вже два тижні я не бачив батька!

Одного вечора вернулася мама з лікарні з братом Іваном, заплакана. Засвітила свічку й почала витягати батьків сурдут, тверду білу сорочку, чорну краватку.

У глибині своєї душі я відчув, що сталося щось непоправне, те, чого я не бачив, не знаю, не розумію.

В неділю до нашого двору поз'їздилися родичі: Жуки, Шуліки, Дяченки.

Загорнула мене тьотя Дяченчиха у свій широкий кожух і ми поїхали до лікарні, до батька в останній рейд.

Коли внесли мене до кабінету — канцелярії мого батька, і посадили на стільчику, мене вразило те, що людей повно, меблів нема, коло дверей віко, посередині, на столі, труна, оббита синім плисом із срібними торочками. А в труні якийсь маленький жовтий чоловічок, дивиться одним розкритим скляним оком.

Почалася Заупокійна відправа. Прощання. Нарешті, я пізнав свого батька. Крик вирвався з моїх маленьких грудей. Дядько Шуліка нахилився, шепче мені: «Це не батько, це восковий чоловік...»

Привезли мене додому. Я уткнувся на постелі в подушку... Коли вернулися родичі з похорону, я сидів і дивився з другої кімнати. Дивними видавалися мені люди: батька нема, а вони їдять і п'ють горілку.

Обідали до ночі. Роз'їхалися не всі: дядьки Хведір Жук і Митрофан Кондра залишилися стерегти душу. Час від часу випивали по чарці і, мабуть, не встерегли — поснули. (З дядька Митрофана навіть олія потекла, як казав дядько Хведір Жук).

Через цілу ніч я не міг заснути. Над ранком заснув, прокинувся — день видався занадто темним, краще б я не прокидався!

Зі смертю батька ми тяжко збідніли.

«Що там нам раз на місяць привезти по парі мішечків борошна для сиріт», казали родичі, але обіцянка — цяцянка. Казав пан, кожух дам — слово його тепле.

Першу рану-образу моїй честі завдано мені тоді, коли дружина ісправника принесла купу дитячих уживаних речей. Я зрозумів, що ми зубожіли, мені навіть видалося, що ми старці.

На весні мама мусіла шукати дешевшого приміщення — знайшла кривобоку, похилу хату в глибині жидівського подвір'я, на якому стояв страшний, фантастичний топчак. День і ніч крутилося у топчаку рухливе колесо і стругоніли приводи. День і ніч у топчаку мучили на рухливому колесі нещасних сухоребрих коней.

Цікаво і страшно було заглянути всередину. Коли коняка падала під колесо, я закривав личко руками і біг до своєї кривобокої хатини, з вікон якої часто бачив, як ганяли на корді напівживих коней.

Усім серцем я полюбив мірошника Йосипа, що виконував тяжку працю жидівського наймита. Цілий день я бігав за ним або просиджував у топчаку коло нього.

У непривітній, кривобокої хатині я зазнав чимало горя, але я пізнав і радість життя у царстві фантазій і мрій.

У цій хатині я навчився самотужки читати, тут я безмірно полюбив книжку, я пізнав містерію найглибших переживань, я дізнався про безмірну жорстокість, неправду й несправедливість. Тут я вперше почув оповідання матері про моїх дідів. Тут, у цій хатині, треба шукати й початку мого мистецького шляху.

Галина ЧЕРІНЬ

ДІЙСНІСТЬ І МРІЇ

В мріях я гарна,
Струнка, як сарна.
Люстро намарне,
Наче за карне,
Вказує чітко
Те, що всім видко,
Всім — не мені!
Я у півсні . . .
В мріях я квітну!
З серця я витну
Пісню привітну,
Синь оксамитну.
Стріну до пари
Очі я карі.
Спека Сагари!
Що це за чари?!

Дійсність стрічає
Кавою, чаєм,
Прісним звичаєм,
Смутком, відчаєм . . .
Марні роботи,

Прикрі турботи
Мучають доти,
Аж стану проти!
Поки я хвилю
Розмахом вилю,
З перцем і сіллю
В очі свавілю!

Небо ясніє —
Й можу тоді я
З будньої дії
Вирватись в мрії!

Як може вирости
Думка без дії,
Мрія без дійсности,
Дійсність без мрії?!

Мрія — адажіо,
Лиш не зневаж її . . .
Дійсність виснажує,
Мрія —
наснажує.

С. М. МЕЧНИК

ПЛЯНОВИЙ, ПОСЛІДОВНИЙ НАСТУП ВОРОГА НА ПОЛІТИЧНУ ЕМІГРАЦІЮ

З того часу, як закінчилася друга світова війна, себто на протязі останніх двадцяти років, московські большевики вже втретє змінили свою тактику супроти політичної еміграції, що живе у вільному світі.

Від 1945-го до 1955-го року московські большевики у своїй пропаганді таврували всіх політичних емігрантів, як «зрадників», «слуг Гітлера», «за-проданців», «ворогів народу» тощо. Така була офіційна лінія КПСС і московсько-советського уряду. Разом із тим органи т. зв. Советської безпеки висилали в середовища емігрантів своїх агентів або вербували їх з-поміж самих емігрантів.

Наприкінці березня 1955 року в Східньому Берліні большевики створили т. зв. приватний «Комітет за возвращеніє на родину». Підготовка до цього творива тривала досить довго, ще перед його народженням. Агенти КГБ відвідували на Заході своїх співробітників і людей із просоветським на-ставленням. Вивчали умовини життя, працю, настрої і пляни еміграції. В 1954 році відкликали з еміграції свого агента Йосифа Крутія, що брав активну участь в українському еміграційному житті (був секретарем Української Соціалістичної Партії) та добре орієнтувався у деяких еміграційних справах. Одночасно дрібніші московсько-большевицькі агенти пильно працювали, збираючи адреси і відомості про українських політичних емігрантів.

Коли в Східньому Берліні постав уже згаданий «Комітет», підготована «машинерія» почала працювати. На сотні адрес українських і неукраїнських емігрантів вислано газетку «За возвращение на родину», а потім посипались різні брошурки і заклики цього «Комітету». Негайно припинилась лайка на всіх емігрантів; до них заговорили інакше — «дорогі співвітчизники». Сам «Комітет» назвали «приватним», що постав нібито з ініціативи «советських громадян», які колись і самі жили за кордоном. Очолив його ген. Михайлов.

«Комітет», мовляв, мав за завдання матеріально допомагати «дорогим співвітчизникам», які нібито живуть у злиднях за кордоном, а особливо — дати їм можливість повернутися на «родину». Щоб «пустити в рух» свою «лавочку» і заманити, як їм здавалось, наївних, зневірених емігрантів, большевики відкликали своїх деяких агентів, що жили між емігрантами, але з таких чи інших причин уже не могли виконувати своїх завдань. Так до «Комітету» почали зголошуватись перші «поворотці»: М. Соколов, В.

Василяки, підполк. М. Колосов, Б. Віноградов, Р. Копейчиков, Залеский, Овчинников, Ілінський, Омеляненко, Бесага, Барчук, Вербицький, Вергун та інші.

Але, на цьому й закінчився «успіх» людоловів із «Комітету». Тоді «Комітетові» вже офіційно прийшов із допомогою сам большевицький уряд. 13-го вересня 1955 року Булганін, під час перебування у Москві канцлера Аденауера, виступив в обороні «безправних советських громадян», які, мовляв, хочуть повернутися на «родину», але мають перешкоди з боку ворогів СССР. А кілька днів пізніше, 17 вересня 1955 року, Президія Верховної ради СССР видала «Указ» про «амністію радянських громадян», які співпрацювали з німцями в 1941-1945 роках.

Проте й це не допомогло большевикам. Акція за повернення на «родину» провалилася. Тоді московсько-большевицькі людолови зчинили крик, що — мовляв — «націоналістичні главари, бандерівські молодчики» поведи «скажений терор» і агітацію проти тих «чесних емігрантів», які бажають повернутися на батьківщину. Посявилися різні московсько-большевицькі анонімні листівки, брошурки і карикатури на визначніших українських політичних емігрантів. Ця московсько-большевицька акція мала за мету скомпромітувати політичний провід еміграції та всіх її діячів, підірвати довір'я еміграційних мас до своїх провідників.

Одночасно з тим група вломників, організована східньо-берлінськими «спецами», почала викрадати картотеки й списки українських емігрантів. Такі вломи вчинено до приміщень УНРади та інших національних груп, а навіть до німецьких урядових установ, де були списки емігрантів. Потім почався терор — підкидання бомб і висилання вибухових матеріалів національним установам, зокрема установам ЗЧ ОУН у Мюнхені. Врешті жертвами московсько-большевицьких терористичних актів упали проф. Л. Ребет і голова Проводу ОУН Степан Бандера.

Але всі ті московсько-большевицькі засоби — пропаганда, шантажі, терор і вбивства — не принесли Москві бажаних наслідків. Зокрема українська політична еміграція не повірила московським агентам і большевики знову почали підготовляти зміну своєї тактики.

Ще в грудні 1956 року до складу згаданого «Комітету» покликано Юрія Смолича, дуже активного на українському відтинку. Крім різних пасквілів, що їх він писав на українських емігрантів, він брав участь у переслухованні тих, що зголошувалися до «Комітету», студіював українську еміграційну пресу.

В серпні 1958 року ген. Михайлова, що був головою «Комітету», змінено і на його місце призначено ген. Вишневського. Але переконавшись, що «Комітет» не має жодного впливу на політичну еміграцію, Москва врешті припинила пропаганду і агітацію за повернення емігрантів на «родину». Натомість зміцнено пропаганду за нав'язування контактів з емігрантами і, навпаки, емігрантів із большевицькими установами, які безплатно можуть постачати українським емігрантам газети, книжки, грамофонні платівки тощо.

Так досвід другої «п'ятирічки» показав, що московсько-большевицькі людолови в боротьбі з еміграцією мусять знову змінити свої методи і тактику. Замість полювання на людину, почалось полювання на душі людей.

У січні 1961 року появилася газетка «Вісті з України», замість дотогочасної шматки «За повернення на батьківщину». Це вже був орган «Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном». З цього ж першого числа цієї кагебівської ганчірки, яку по-близнірськи названо «Вістями з України», можна було довідатися, що згадане «Товариство» засноване ще в жовтні 1960 року і має свій осідок у Києві, вул. Саксаганського 97.

Ініціаторами цього «Товариства» нібито були: композитор Л. Ревуцький, поет М. Рильський, Юрій Смолич (активний член Берлінського комітету), М. Тарнавський (псевдопоет), проф. І. Крип'якевич, артист Ф. Паторжинський, художниця Т. Жаспар, службовець В. Ривак («поворотець» із США) і протоієрей Борис Старк. На установчих зборах обрано і «правління» цього «Товариства» у складі 27 осіб.

Склад цього правління дуже різноманітний: Гнатюк Дмитро (заслужений артист УРСР), Долинюк Євгенія (ланкова колгоспу з Тернопільщини), Дорошенко Катерина (кандидат філологічних наук, дир. музею ім. Т. Шевченка в Києві), Жаспар Таїса (художниця, член Спілки художників України), Коваленко Михайло («герой соціалістичної праці» з Черкаської області), Козак Сергій (композитор, артист УРСР), Колеса Микола (композитор, дир. Львівської консерваторії), Коломійченко Михайло (професор, член міжнародної асоціації хірургів), Крип'якевич Іван (академік, дир. Науководослідного інституту суспільних наук), Левіщенко Михайло (журналіст), Майборода Георгій (композитор, діяч, мистець), Махота Петро («герой соціалістичної праці», сталевар), Мельничук Юрій (горезвісний московський пахолок, редактор «Жовтня», вже помер), Мілодан Гліб (журналіст), Олійник Степан (поет, член СПУ), Паторжинський Федір (артист), Ревуцький Левко (композитор, академік), Ривак Василь (відкликаний агент, службовець), Рильський Максим (поет, академік, помер), Рудницький Михайло (професор), Свида Василь (діяч мистецтва), Смолич Юрій (заступник голови СПУ), Старк Борис («божа людина», протоієрей Херсонського собору), Тарнавський Микола («поворотець», псевдопоет), Фединець Олександр (кандидат медичних наук), Франко Зіновій (кандидат філологічних наук), Шкрумеляк Юрій (поет).

Отже, як бачимо, добір членів «правління» такий, щоб приховати від емігрантів фактичне керівництво цього «Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном» — кагебівських ватажків. А головою «Товариства» обрано вже відомого і заслуженого перед Москвою Юрія Смолича, члена «Комітету за возвращення на родину». «Товариство» має всі потрібні пропагандивні засоби — радіо, пресу, телебачення і т. п. Мета його діяльності нібито цілком культурна: нав'язувати контакти з українцями за кордоном, влаштовувати для них фестивалі українських кінофільмів, гастролі советських театрів, художніх ансамблів, постачати українській

еміграції пресу і літературу, давати для неї лекції і доповіді про «Радянську Україну» і т. п.

Насправді ж мета діяльності згаданого «Товариства» зовсім інакша, політична. На його установчих зборах Юрій Смолич так обґрунтував потребу цього «культурного товариства»:

«...Дуже багато людей, обплутаних колись тенетами націоналістів, отруєних свого часу отрутою націоналізму, зуміли побачити світ широкими очима, зрозуміти облудність, підступність і антинародність націоналістичних ідей, збагнули Каїнову роль самих націоналістів і рішуче порвали з націоналізмом...»

І ось для тих «людей» засновано «Товариство» з ясно політичною метою.

Від січня 1961-го до 1963-го року «Товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном» обмежувало свою діяльність видаванням газетки «Вісті з України», різних брошурок-пасквілів, які не мали нічого спільного з культурою і мистецтвом. Це брудні пасквілі відкликаних агентів КГБ, таких як Бесага, Ліпгольц, Вергун та інші, або фальшивки від імени кол. членів ОУН, що дісталися у руки большевиків. Крім цього, «Товариство» займалося «обработкою» туристів з Канади та інших заокеанських країн, що давно живуть на чужині й хотіли побачити Україну. Головним «обработчиком» туристів виявився М. Лебіщенко, що офіційно виступав, як журналіст.

Після «обработки» української еміграції, Москва ступила крок далі. 15-го липня 1963 року появилось таке повідомлення ТАСС-у:

«В Москві засновано Советський Комітет для культурних зв'язків із співвітчизниками за кордоном. Він створений на прохання вихідців з ССРСР, які проживають тепер у різних країнах. У своїх листах з-за кордону українці, білоруси, латиші, естонці, литовці й вірмени просять допомогти їм закріпити зв'язки з батьківщиною. Комітет поставив собі за мету нав'язати і розвивати зв'язки із співвітчизниками, що проживають за кордоном, захищають мир і дружбу між народами. Комітет буде відзиватися і на прохання тих, що знаходяться у тенетах антисовєтської пропаганди і намагаються зрозуміти процеси розвитку совєтської держави».

Цей «Комітет» створений ніби з громадських товариств і, згідно з повідомленням «Голосу родіни» (ч. 47, липень, 1963), складається з таких «товариств»: «Всесоюзна центральна рада професійних спілок», «Союз совєтських товариств дружби й культурних зв'язків з закордонними країнами», «Советський комітет охорони миру», «Советський комітет воєнних ветеранів», «Комітет совєтських жінок», «Комітет молодечих організацій», Спілки: письменників, журналістів, художників, композиторів, робітників кіноматографії, архітекторів, «Слов'янський комітет СРСР», «Союз спортивних товариств», «Союз товариств Червоного хреста і Півмісяця ССРСР», «Московський державний університет ім. Ломоносова».

В цьому повідомленні зазначено, що — крім згаданих товариств — у склад «Советського комітету для культурних зв'язків із співвітчизниками за кордоном» входять ще й інші большевицькі організації і установи.

Можна догадуватися, що ті інші «советські організації і установи» є фактично контрольними органами цього «Комітету», як безпосередні окремі відділи ЦК КПСС і КГБ.

Отже, як бачимо, фасада «Комітету» ніби «громадська», а за цією фасадною приховані зовсім інший зміст і зовсім інша мета. З цього можна зробити такі висновки:

1) Москва остаточно мусіла визнати, що еміграція поневолених нею народів є для неї такою загрозою, що вона вже не може далі промовчувати, ігнорувати її, не інтересуватися її діяльністю.

2) ЦК КПСС і органи КГБ, на основі здобутого досвіду, запланували далекоидущий наступ на антикомуністичну еміграцію.

3) Східньо-Берлінський «Комітет за повернення на батьківщину» не виправдав себе і його ліквідацію чи дальше існування промовчується, натомість розгорнено широку акцію на т. зв. культурному фронті, з намаганням поширити свої впливи на аполітичні сектори еміграції.

В жовтні 1963 року орган «Советського Комітету для зв'язків із співвітчизниками» (ч. 62) повідомив, що 25 жовтня 1963 року в Москві відбувся перший пленум «Комітету». На пленумі одноголосно схвалено статут і обрано правління «Комітету». На голову обрано В. М. Маляєва, на секретаря — А. П. Вересова, а на редактора радіопередавань — П. В. Голубева.

До складу цього «Комітету» ще ввійшли: Московська патріархія і Республіканські товариства. Від України — голова «Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном» Ю. Смолич, від Білорусії — Г. Р. Ширма, від Литви — В. А. Карваліс, від Латвії — Л. В. Ріманс, від Естонії — Є. А. Янімагі, від Грузії — проф. Хачуа, від Узбекистану — академік Карінізов.

Всі т. зв. Республіканські товариства «для культурних зв'язків» із своїми земляками за кордоном стали підпорядковані «Советському Комітетові для культурних зв'язків із співвітчизниками за кордоном», з осідком у Москві.

На зборах цього «Комітету» в Москві Ю. Смолич заявив, що «репатріація советських громадян» вже закінчена. Але він, як член Берлінського «Комітету», навіть не згадав, що сталося з «Комітетом за повернення на батьківщину». Натомість відверто сказав, що теперішній московський «Комітет» особливу увагу звертає на Канаду, де є досить велика кількість української еміграції. Українці, казав він, мають вплив на англосакські та франко-романські верстви місцевого населення.

Отже, тепер ставлення Москви до еміграції ніби змінилося. Про неї вже згадують, пишуть, як про «співвітчизників». Еміграцією інтересуються щораз більше і намагаються нав'язувати з нею контакти. Загальномосковсько-большевицька пропаганда твердить, що емігранти з СРСР є «советськими громадянами», сприяють мирові та дружнім взаєминам між «народами СРСР» і народами західного світу. Проти «Советського Союзу» виступають, мовляв, тільки групки «запроданців», «зрадників народу», «фашистів».

»Товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном« з осідком у Києві засноване скоріше, ніж московський »Комітет для культурних зв'язків із співвітчизниками за кордоном«, але перед створенням цього московського »Комітету« воно не мало відваги висилати своїх »представників культури« за кордон для нав'язування контактів з українською еміграцією. »Культурний обмін« з українцями за кордоном розпочався щойно в останній час із доручення і благословення московського »Комітету«. Тепер у кожному московсько-большевицькому посольстві в західних країнах, де живуть емігранти, є представник московського »Комітету«, який керує »культурними зв'язками«.

Так усю антиемігрантську диверсійно-розкладову роботу перебрав на себе московський »Комітет«, яким керують досвідчені чекісти, приховані під маскою »мистців«, »артистів«, »культурних діячів« тощо. З допомогою мистецтва, танцювальних і хорових груп намагаються влізти в душу емігранта. Так звані Республіканські товариства для »культурних зв'язків« із земляками за кордоном є лише маріонетками, знаряддям у руках досвідчених душоловів із московського »Комітету«.

Московсько-большевицька пропаганда за повернення на батьківщину припинилася, натомість пропонується нав'язувати контакти із советськими »республіканськими« установами і культурними діячами, пропонується літературу, шкільні підручники тощо.

І треба визнати, що московський »Комітет« за короткий час своєї диверсійно-розкладової роботи має більші успіхи, ніж Східньо-Берлінський »Комітет«. Уже тепер в нашій еміграційній пресі розгорілася дискусія, а то й полеміка, спричинена саме »культурним обміном«. Прихильники т. зв. культурних контактів з Україною, одні несвідомо, а інші, мабуть, свідомо, зчинили між українською еміграцією замішання і розклад. Шкода тільки тих наших наївних людей, яких ні історія, ні досвід нічого не навчили і вони й досі не вміють розрізнити дійсних прагнень і змагань народу на рідних землях від диверсії ворога, який з допомогою українських діячів культури, чи хоч би й проти їх волі, намагається розсварити й розкласти українську антимосковську й антикомуністичну еміграцію.

Ось тому ми розповіли коротко, як і чому творилися різні т. зв. Республіканські Товариства для »культурних зв'язків« із земляками за кордоном, і як »злилися« вони в одному московському казані, в т. зв. »Советському комітеті для культурних зв'язків із співвітчизниками за кордоном«. Мета цього »Комітету« досить ясна, щоб мати сумніви до чого провадить т. зв. »культурний обмін« з висланниками, хай і недобровільними, з Москви чи з Києва, між якими є не один агент типу Бесаги, Крутія та інших московських запродавців.

Проф. Володимир ШАЯН

ЧИ ПОТУРАТИ ЯНИЧАРСТВУ ?

Явище яничарства — відоме в історії світу. Відоме воно і в історії України, палить нас соромом і викликає огиду.

В історії України скрізь і все там, де було вороже ярмо, існували також і «свої» яничари, що допомагали ворогам панувати в Україні й запрягати український народ у ярмо окупанта.

Найжорстокішу розправу і боротьбу з яничарами провів саме Тарас Шевченко. Проголошуючи українську національно-визвольну революцію, він дивився відкритими очима й на те, що *«гірше ляха свої діти матір розпинають»*. Він бачив, як із могили Богдана встає дух *«нового Гонта»*, а рівночасно з ним встає, як прокляття історії, і той другий, що *«буде катом помагати»*.

*«Сю ніч будуть в Україні
Родитись близнята.
Один буде, як той Гонта,
Катів катувати;
Другий буде...
Катам помагати, —
(«Великий Лях»)*

Жахливі, трагічні тони в поемах Шевченка в пізнішому віці були наслідком того, що він ясно бачив розміри не лише фізичного, а й духового яничарства. Чи треба нагадувати його трагічну візію:

*«Погибнеш, згинеш, Україно...
... Сама розіпнешся...»
«Сини твої тебе уб'ють
Оперені, а злозачаті...»
«... їх безчестіє і зрада
І криводушіє — огнем,
Кривавим, пламенним мечем
Нарізані на людських душах...»*

Треба б написати цілу більшу працю, щоб поставити перед очі й показати сучасникам (і тим із *«Сучасности»*, — прим. складача) усі духові терпіння Шевченка, коли він зустрічався з тим безмірним рабством з одного боку, а другого — з яничарством і зрадою. Саме в цих явищах він бачив корінь лиха в Україні.

Безмежну погорду і яскраву зненависть має Шевченко для зрадників і яничарів. Для них Шевченко-чоловіколюбєць заповідає найжорстокіші кари. Боротьба з ними мусить початися ще довго перед тим, поки почнеться національна революція. Щодо приспаних чи несвідомих рабів, то Шевченко

хоче обоюдним ножом свого слова розрізати їхні серця, вицідити з них сукровату кров раба і налити туди козацької крові, чистої, святої.

Хто не знає такого Шевченка, безпощадного ворога національної зради і яничарства, той не знає Шевченка взагалі. Даремно тримав «Кобзаря» у руках.

Таку саму безпощадну боротьбу з яничарством почали вести й Тарасівці, що на могилі Шевченка записягли перетворити його віще слово у визвольний чин.

Герой української національної революції потребує найвищої мужности і відваги не тільки в обличчі зудару з ворогом, а й в обличчі зудару з безмірним опортунізмом, угодовством, пристосовництвом і яничарством.

А яничарство — це гірше ніж зрада.

Зрада — одноразовий акт, як наслідок заломання, трусливості чи слабкості характеру. Яничар прийняв повністю віру чи ідеологію ворога за свою власну. Він ненавидить колишніх своїх братів по крові. Він зовсім потурчився і своїм мечем воюватиме проти свого народу навіть і без ворожого примусу.

«На підставі якого права з наших дітей готують по школах заклятих ворогів і ненависників нашого народу?»

«Яким правом московський уряд здерті з нас гроші витрачає на користь московської нації, плекаючи й підтримуючи її науку, літературу, промисловість і т. д.?»

«І, нарешті, і найголовніше, чи має право царський уряд взагалі видавати для нас закони, універсали та адміністративні засади?»

Так питалися Тарасівці й РУП-івці, коли складали програму революційного українського націоналізму під скрегіт зубів і безпощадну лайку цілого опортуністично-зрадницького фронту. І їх же лаяли «самостійниками», «сепаратистами», «шовіністами», «простаками» та іншими епітетами, що сипались із запінених уст яничарів, які відчували для себе загрозу в силі назріваючої революції.

Історія проголошення української самостійности, історія боротьби за наше поняття суверенности нації — це рівночасно історія боротьби з націонал-опортунізмом та дуже часто з дією зрадників і яничарів.

Зростання революційних настроїв після заломання першої фази національної революції в 1918-1921 роках, а далі зростання і організований розвиток українських революційно-націоналістичних сил у 20-их і 30-их роках — були можливі тільки завдяки гострій, безпощадній критиці помилок минулого і, рівночасно, завдяки гострій і безпощадній боротьбі з опортунізмом та зрадою в усіх формах.

Так було, зрештою, в історії усіх національно-визвольних рухів. Наприклад, без гострого засудження французького уряду у Вітті, без проголошення членів цього уряду національними зрадниками, було б неможливим zorganizувати французький рух спротиву, а вслід за тим було б неможливо і визволити Францію.

Таких прикладів з визвольних і революційних змагань народів можна подати дуже багато.

Подібно як і царська влада, але ще більш послідовно, в нечуваних в історії розмірах, взялися московські большевики вирощувати і виховувати цілі покоління своїх яничарів. Було б нерозумно і незгідно з правдою стверджувати, що московським большевикам це зовсім не вдалося.

Коли ще наприкінці двадцятих років можна було говорити про угодовство чи опортунізм, то після жахливих погромів українства з початком тридцятих років доводиться говорити майже виключно про яничарство у класичній формі вислугування ворогові саме в дусі яничарського перевертництва.

Для кожного з майбутніх істориків було б зовсім незрозуміле панування чужинців над Україною без виразного ствердження факту існування яничарства.

За фасадою яничарського вислужництва відбувалися масові погроми українства, нечувані розмірами акції виголоджування, поневолювання і рабства на «нашій не своїй землі» та на всіх просторах заслання й мучеництва членів української нації. За цією фасадою зокрема відбувалися погроми українських учених і письменників, української науки і культури, були проведені широко заплановані русифікація і нищення українства як нації.

«Над нами висить чорний стяг, а на ньому написано: Смерть політична, смерть культурна для української нації».

Так писав М. Міхновський у 1900-му році. І кожне слово його бойового маніфесту «Самостійна Україна» є важливе й дійсне сьогодні, коли замість слів «царський уряд» поставити слова «московсько-большевицька влада» в Україні, разом з її яничарами.

Сьогодні русифікація України тим грізніша і шкідливіша, що її закриває фасада «діячів культури». Та сама фасада приховує і всі інші злочини Москви та втокмачує в голову заломанцям, що так і треба «буржуазним націоналістам», які чомусь ще існують ось уже 47 років після «переможної пролетарської революції».

Чи ж мусимо пригадувати всю безмірність тих чорних діл Москви проти українського народу? На це треба томів видань. І все те, що написане, і все те, що ще буде написане й подане світові до відома про криваві ьчинки Сталіна, Хрущова та всієї кремлівської банди злочинців, все те — тільки маленька частина тих злочинів, що про них знатиме людство після визволення поневолених Москвою народів.

Саме тому існування еміграції, яка політично діє і добре зорганізована, dokonує чудес, коли своїми слабими й розпорощеними силами спиняє і демаскує забріханість гробокопателів Європи, саме тому еміграція така небезпечна для Москви. Не один із читачів цієї статті був учасником великих маніфестацій в Англії чи за океаном, коли приїжджав Хрущов. Транспаренти «Кат України» та безліч інших напевно не допомогли йому для доброї репутації. Його трактували з поблажливою іронією, хоч дозволяли йому забріхуватися, коли йшло про «бізнес».

Впродовж довгих років, систематично і з впертістю, що гідна кращої справи, намагаються московські сатрапи знищити або хоч розкласти це

ідейно-моральне ядро спротиву, яким є, без сумніву, українська еміграція як цілість. Історія цієї боротьби така ж довга, як і наша боротьба з Москвою.

Час від часу чуємо про виїзд московських агентів на «родину», коли вони вже розконспірувалися або вислужилися. А на їх місце насаджують інших. Нема таких прикмет слабости людського характеру чи людської вдачі, яких не намагалися б використати для себе наші смертельні вороги. Навіть алкоголіки чи напівбожевільні добрі для них, щоб поширювати розклад в українській еміграційній спільноті. Було тих московських агентів досить у кожному русі й кожній партії. Було б наївно думати, що їх уже немає. Ще й досі час від часу виїжджає якийсь Крутій, Вербицький чи Барчук. Час від часу московські бандити когось тероризують, убивають і знову планують атентати на українських провідних діячів.

Вже навіть це показує, якою важливою і якою загрозливою є для Москви ролі і діяльність еміграції. Не зважаючи на складні умовини свого життя і діяльності, вона виявляє велику енергію, активність і жертвовність. Зокрема буйно розвивається на еміграції українська духовна культура, здушена й призначена ворогом на загибель у поневоленій Україні.

Великі здобутки наших письменників, учених і мислителів у вільному світі виявляться аж в історії, подібно як це було з польською еміграцією за часів Міцкевича і Словацького, що створила своєю філософією безсмертні цінності, якими живе і житиме цілі століття польська нація. Сама лише бібліографія української поезії на чужині охоплює кілька соток томів поезій. Не маємо навіть часу на підсумки, не маємо часу оглядатися назад, бо перед нами творчість і напруга боротьби.

Так, мають чого боятися московські сатрапи. Не вони нам, а ми їм викопасмо глибоку могилу, як преогидним злочинцям, що покриті вічною ганьбою.

Але в цій запеклій боротьбі з українською нацією, з її частиною у вільному світі, себто українською еміграцією, московські сатрапи видумують усе нові й нові засоби. Ось тепер вони висилають на еміграцію цілу ґвардію заприсяжених і випробуваних своїх яничарів. Дозволили їм навіть слухати «чемної і культурної критики», відповідати на запитання «з підлоги». В чому навіть потакувати. Бо головне для них — це здобути між вільною українською еміграцією мандат, що вони, мовляв, висланці українського народу, його представники, «люблять» Україну, щоправда, не «націоналістично-буржуазну», а яничарську «Радянську Україну». Вони мають нас переконати, що — мовляв — такою яничарською, радянською, є вся Україна, мають зломити нашу віру в Україну правдиву, живу, революційну.

Потім, з черги, вони так само будуть заломлювати на колгоспних і заводських мітингах надії справжніх патріотів в Україні, мовляв, дивіться, навіть еміграція визнала нас, шанує і приймає як «патріотів», — тож покиньте всякі надії, які ви покладали на працю вашої еміграції.

Мета московських сатрапів ясна. Вона, зокрема, була ясною під час святкування Шевченківського ювілею у 1964 році. Я дав свій скромний вклад у цю пропам'ятну кампанію за правдивого й великого Шевченка у

моїх статтях п. з. «Глум над Шевченком». Для підтвердження моїх попередніх аргументів можна зробити ще таке зауваження:

Уявім собі, що після історичної промови ген. Айзенгауера в час відкриття пам'ятника Т. Шевченкові у Вашингтоні, після його слів, що від стіп цього пам'ятника почнеться історичний похід у бій за визволення поневолених народів, виступає товариш Бажан і заявляє, що Україна «вільна», не потребує ніякого «визволення», отже те, що сказав ген. Айзенгауер — «провокація американського імперіялізму». Що ж тоді робити з таким яничаром? Не випадає бити в лице перед пам'ятником Шевченкові. Хіба вести «дискусію» у формі скромних запитань чи заперечень, бо він, мовляв, невіглас, несвідомий, не знає, що діється у світі, ніколи не бачив Заходу. Отже, дискутувати з ним і переконувати його про... Т. Шевченка, але «культурно», щоб продемонструвати нашу «національну єдність»... А може, й затанцювати перед ним гопака, як танцював Хрущов перед Сталіним?

«Однодумці ОУНЗ» з-під стягу «Українського самостійника» противників таких «дискусій», що осоромлюють і принижують національну гідність, називають «простаками», «політично короткозорими людьми», без жодної «політичної думки» тощо. Ціле січнєве число (1965) цього «Укр. самостійника» присвячене такій лайці. Що ж, в тім випадку я також належу до тих «короткозорих простаків», дарма що ще в 1949 році я докладно передбачив і писав про загарбання Тибету.

«Однодумці ОУНЗ» навіть захвалюють таку наочну анархію, як запрошення студентами представників московсько-большевицької влади на «дискусію». Це, на їх думку, цілком «нормальне явище». Отже, для них «нормальною» є кожна розхристана анархія, нормальним є те, що в нормальному світі зовсім ненормальне. Запрошувати якогось міністра чужої держави чи державної установи, організувати контакти з представниками чужих держав — це, в нормальному суспільстві, прерогативи уряду або відповідних уповноважених установ чи осіб. Можливо, що «однодумці ОУНЗ» вважають себе за «уряд» і їм, очевидно, вільно це робити.

До якого морального упадку можуть довести згадані «нормальні явища» показує нам «філософія» оборонців «культурних зв'язків». Ось у цьому «Укр. самостійнику» читаємо таке:

«Ох, ті «чужі гроші». І той «український інтерес»! Чужі гроші не дають людям спати, а «українського інтересу», на жаль, і так ніхто не хоче купити. А до речі, хіба за чужі гроші не можна працювати для української справи?»

Так «філософує» п. І. Еліяшевський на сторінках «Укр. самостійника». Ну й договорився. «Українського інтересу», на жаль, ніхто не хоче купити, а можна б робити «українську справу» за чужі гроші! Шкода, що автор не подав, за чії чужі гроші?

Таке пишеться у зв'язку з дискусією про «культурні зв'язки», а зокрема у відповідь на доповідь ред. І. Кедрина, в якій він назвав ці зв'язки «сумним видовищем». Пан Еліяшевський запитав його: «А чи «Краківські вісті» це була українська робота й в українському інтересі?» — Он як, чемно, культурно, тільки натяком.

Сам п. Еліашевський, звичайно, навіть не сумнівається, чи потрібний такий «культурний обмін», він тільки жалує, що «українського інтересу» ніхто не хоче купити.

Коли йдеться про московських большевиків чи їх агентів, то це ствердження неправдиве. Вони все і всюди, в кожних умовах, готові добре заплатити за цей «український інтерес». Саме тому вони витрачають великі суми грошей на різні «комітети», імпрези, видавництва тощо, саме тому рисилають літаками для української еміграції цілі гвардії яничарів. Бо той «український інтерес» для них дуже небезпечний, коли він у руках українських патріотів, і дуже корисний, коли він у руках яничарів.

Правда теж, що кожна контррозвідка заінтересована тим, що діється в ССРСР, навіть тоді, коли це тільки персональні характеристики чи сплітки з совєтської літератури. Але — не мішайте, панове, агентурної роботи з визвольною політикою чи інтересами українського народу.

Ось у яке багно котиться дискусія про «культурні зв'язки». А таких «родзинків» у згаданому числі «Укр. самостійника» повно... Тож, дискутуймо дискутуймо, на втіху ворогові. Бож це його перше досягнення, це новий поділ українців у вільному світі. Він уже вплутав українців у таку принципіальну «дискусію».

«Однорумці з ОУНіз» даремно лають своїх неоднорумців, називають їх «простаками», бож найяскравішим простацтвом є думати, що записяжені яничари не знають, що роблять. Що вони, мовляв, не знають Заходу, не знають свободи, і це треба їм показати. Коли ж справді свобода для них стала «об'явленням» щойно тоді, коли вони побачили її на Заході, то чому ж ніхто з них не скористав із цієї свободи? Не тяжко вийти з того будинку, де відбувається дискусія про свободу.

Ні, вони добре знають ціну такої свободи, і їх зовсім не заманюють злидні, тяжкі умовини життя українських письменників і вчених, що важко працюють і видають свої твори за ті важко запрацьовані власні гроші. Вони знають, що Юрій Клен помер із голоду й виснаження. Але помер як вільна духом людина і залишив по собі великий, безсмертний пам'ятник героям московських концтаборів у «Попелі імперій». Такої волі вони не хочуть, бож, напр., Тичина живе в шістьох кімнатах, у золотій клітці, тоді коли звичайний громадянин т. зв. ССРСР, себто не яничар, має три квадратні метри або й менше житлового простору. Те саме можна сказати про Бажана, Ірину Вільде та інших «діячів культури».

І чи думаємо ми, що, напр., Ірина Вільде не мала повного образу про життя українців у Канаді? Що на запитання вона відповідала щиро?

Ось одне місце з її злославного листа до нашої еміграції. На закид, чому немає української науки, вона відповідає, що не було часу виховати українських учених. Ось воно як! За 47 років після «пролетарської революції» у «вільній» т. зв. Радянській Україні не було часу виховати українських учених! Тому в університетах панує майже всевладно московська мова, а українських наукових праць ще менше ніж українських учених. Ірина Вільде не знає, що вистачить вислати на п'ять років студентів, напр.,

до Англії і тут їх навчать усього, включно з санскритською філологією і «ліченням зір». Чому ж не навчив їх «старший брат», який — за словами Шевченка — може всього навчити:

*»Все покажем, — тільки дайте
Себе в руки взяти:
Як і тюрми будувати,
Кайдани кувати,
Як їх носити...«*

І показали, навчили... Тому Ірина Вільде нічого не знає про систематичне винищування українських учених, про масовий наїзд московських учених на добрі посади по всіх університетах в Україні... Її треба ще «усвідомлювати» скромненькими, «культурними» запитаннями, на які можна відповісти будь-якою побрехенькою. Зрештою, брехню тих «культурних діячів» уже не можна назвати брехнею, бо це було б «нечемно», «недипломатично», «по-простацьки». Треба ж культурно поводитися з яничарами, що допомагають Москві «взяти нас у руки», «на науку». На науку і москвізацію. Звичайно, черга на яничар запланована на кінець «природного процесу відмирання мов і націй», бож їм призначена функція показувати всім, що процес той відбувається «добровільно». Ось дивіться, їм навіть вільно сказати, що вони «люблять Україну», тільки не ту правдиву, національну Україну, а яничарську, «радянську». Їм навіть вільно цитувати Шевченка ось з таким коментарем: «Мазепа, Іван — був гетьманом в рр. 1687-1708. В жовтні 1708 року він зрадив Росію і Україну».

До такого морального упадку не примушувала українців навіть царська влада. Що Мазепа зрадив Москву — це відоме, за це його кожного року проклинали з царського наказу. Але, що він «зрадив» також Україну, — до такого знущання над гелотами не додумалися навіть царські історики.

»Всього навчимо, тільки дайте себе в руки взяти«.

Цей стан дуже докладно описали Тарасівці й РУП-івці ще в 1900-му році. Читаємо в їх маніфесті:

»Колишній український республіканець має менше прав, ніж нинішній найостанніший московський наймит. Уряд чужинців розпоряджається на території колишньої української республіки наче на свіжо завойованій країні! Висмоктує останні сили, висмикує кращих борців, здирає останній гріш із бідного народу. Чужинці-урядовці обсіли Україну і зневажають це населення, коштом якого живуть. Непокірними тубільцями невимовно погорджують, а небезпечних з-поміж них засилається на Сибір...«

»... Таким чином українська нація платить данину не тільки матеріальними добрами, а навіть її психіку та інтелект експлуатують на користь чужинців«.

»... «Вільний і рівний» українець відіграє ще гіршу роль, ніж колишній гелот... Бо в гелота не вимагали виносити інтелектуальної «данини», бо від гелота не вимагали любови й прихильности до своїх гнобителів...«

Ці слова написані й видрукувані 1900-го року в «Самостійній Україні» Міхновського (перше видання цього твору є в Британському музеї), і до цього бойового маніфесту українського націоналізму по 65 роках боротьби можемо

лише додати, що те саме винищування українського народу набрало тепер нечуваних розмірів, але одночасно зростають і спротив та боротьба за визволення.

В інтересі Москви є придушити або хоч пробувати втихомирити новий вибух підземного вулкану, в якому накупів безмежний гнів проти окупантів України.

Москві потрібні тепер не гелоти, а заприсяжені яничари, які мали б за завдання зломити цей спротив у його ядрі. Загально ж відомо, що ядром цього спротиву є український революційно-визвольний націоналізм.

Коли провалився велетенський ідол Сталіна, а за ним менший ідол Хрущова, заломилася разом із ними і всяка віра в московсько-комуністичні догми. Коли в Україні існує відвертий цинічний московський визиск, панує корупція сатрапів і ще сила КГБ, тоді кинулись рятувати імперію... зацитуванням, а для цього вживають гвардію своїх яничарів.

Дехто їм допомагає і буде допомагати.

Не рекомендуємо панам з «Укр. самостійника» прочитати «Самостійну Україну» Міхновського, щоб порівняти «сучасного самостійника» із самостійником Міхновського, бо вони повинні знати про це давно, коли ще й досі називають себе «однодумцями націоналістів».

Та річ не в них. Наша стаття написана для людей доброї волі, для української патріотичної громади, яка повинна і мусить дати рішучу відсіч усяким спробам внести замішання в наші національні ряди.

Діють яничари і діють агенти. Приймім цей факт холодно, спокійно й тверезо. Приймім це як факт боротьби, що ведеться уже впродовж століть між Україною і Москвою, і буде вестися аж до нашої остаточної перемоги. Будьмо міцні й непохитні супроти відвертих і прихованих дій ворога.

Агентурну роботу залишім агентам і відповідним агентурам. Самі візьмось ще міцніше за чин і боротьбу, бо тільки активна, творча праця і боротьба скріплює визвольний фронт тут і в краю.

Московським яничарам і наймитам скажім те, що думав і писав про них Шевченко:

*»Що їх безчестіє і зрада,
І криводушіє — огнем,
Кривавим, пламенним мечем
Нарізані на людських душах;
Що крикне кара невсипуща...
... Не втечете
І не сховастесь! Всюди
Вас найде правда-мста, а люди
Підстерезуть вас, на то теж
Уловлять, і судить не будуть...
... А кров'ю вашою, собаки
Собак напоять!..«*

(»Осії Глава XIV«)

Д-р Дмитро КУЛИКОВСЬКИЙ

СОЦІОЛОГІЧНА СТУДІЯ НА ОСНОВІ ОДНІЄЇ ПОВІСТІ

(«Три Покоління» — д-ра Ф. Мелешка*)

(4)

XII. ДУКИ, ГОЛОТА І УКРАЇНСЬКА ТРАГЕДІЯ

У цьому розділі хочемо уважніше зупинитися ще на одній властивості автора повісті «Трьох Поколінь», а саме — на його протидуківській запозятості та на тенденції в ідеалізуванні «бідноти», що їх автор проявив у своїй, аналізованій нами, повісті. І відразу треба сказати, що д-р Ф. Мелешко не є самітний із цією своєю властивістю. Вже з давніх-давен і до нинішнього дня нашої історії велика, і то дуже велика, частина українського загалу є багатющим джерелом цих настроїв і «переконань» і тому нині, в аналізованім випадку, нам видається, що автор «Трьох Поколінь» є просто її «мандатарієм».

У своїй повісті автор лише трохи відкрив (у добрій вірі, що робить добродійне діло) нам опону і показав масу тих українських людей, які дуків не люблять. Ох, і як же вони їх не люблять!.. І понеслася наша думка в сиву, давню давнину... І пригадалося, як то вже старенький Геродот (484-425 перед Хр.) засвідчив, що наші предки, мовляв, дуже не люблять влади над собою, — значить, не люблять дуків. І треба відразу для ясності підкреслити, що не люблять своєї влади, значить, — своїх дуків, бо не любити чужої влади над собою є річчю натуральною для зрілого народу і в такому разі про неї мудрий Геродот спеціально не говорив би!

На наше щастя, бо Бог для нас є таки милостивий, ми докладно не знаємо, які були наслідки цієї «любої» властивості наших предків для тих самих наших предків. Ми можемо лише туманно здогадуватися та відчувати, що для них це були великі злидні, але... це вже так дошкульно не болять, бо, як кажуть: «Коли око не бачить, то й серце не болять». Ми нині дуже дошкульно і боляче відчуваємо лише сучасні, теперішні наші злидні, але знову в своїй душевній простоті (а може й тому, що в opinіi наших ворогів ми дуже «хитрі»?) всю вину за них спихаємо на «воріженьків», — ось якраз так, як християни всіляких ґатунків всю вину за свої гріхи спихають на Сатанаїла. Воно мусіло б щось у лісі здохнути, аби в нас зродилася думка, що коріння наших теперішніх нещасть тягнуться до тих часів (а може ще й далі!), коли Геродот і без штанців ще не бігав у своїй Гелладі (чи в Карійськiм Галікарнасі).

І, немов би для підтвердження оцих наших розважань, думка наша зараз же після Геродота мусіла скочити кількасотлітнім кроком далі наперед і пригадалася нам так десь половина дев'ятого століття нашої ери. «Не люблячи своєї влади над собою», наші чубаті, але й безверхі, предки

*) Див. «Виз. Шлях», кн. IX за 1964 рік, стор. 919.

впродовж кількох попередніх століть, завдяки якраз отій своїй «блискучій» характеровій властивості, дійшли були до такого стану, коли побачили, що їм, властиво, вже йти далі нікуди: лишалося бо ще з докладною послідовністю з усіх своїх сил кинути один на одного і... загинути всім у братовбивчій міжусобиці.

На щастя, вони спромоглися тоді знайти альтернативу, хоч то була дивацька альтернатива. Тисячу літ пізніше Пророк України подав єдиноправдиву Заповідь: «Обніміте ж, брати мої, найменшого брата!» Отже, заповіджена внутрінаціональна, взаємна, братерська любов, а де існує така любов, там на її ґрунті органічно виростає і любов до своєї національної влади. І це є закон на найдальшу мету для нації. Та тоді наші предки його не знайшли; замість того, щоб створити внутрінаціональний спокій і мир та взяти себе в міцні карби національної любови, братерської послухності й суворої дисципліни, вони спромоглися післати посольство до чужинців-варягів аж у далекій Галлії з проською: «Прийдіть панувати над нами, бо земля наша велика й багата, але ладу в ній нема!» І це була, як угорі вже м'яко сказано, дивацька розв'язка дуже небезпечної тодішньої ситуації, бо, хоч відсувала небезпеку далі, вона не торкалася і не ліквідувала самої причини страшної небезпеки, — отже, була лише паліативом, себто — засобом на ближчу мету. І, дійсно, хвороба пропукла кілька століть пізніше знову. А з другого боку, ця паліатива не робила ніякої чести національній особистості наших предків; ця обставина вказує однозначно теж на високий ступень катастрофічності, в якій знайшлося національне суспільство, коли сталися нечинними всі фактори, окрім одного — інстинкту самозбереження.

Ми не маємо наміру докладно розвивати зараз цю тему, бо тут не місце для цього, проте принагідно все ж таки хочемо нею ще зайнятися. Тому, полишаючи справу і багато дуже цікавих у ній моментів на інший час, хочемо лише сказати, що два повищі історичні факти ми подали для того, щоб на їх тлі ясніше виникли обриси нашого українського протидуківства взагалі, і такого ж самісінького в «Трьох Поколіннях» зокрема.

Таким чином протидуківство є наш старий-старий, а може й первородний гріх, який відтоді, не будучи контрольованим, неухильно передається з роду в рід, усім наступним поколінням, усім нащадкам, і тяжить над нашим народом, як найтяжче прокляття. А ми цього не усвідомлюємо, навіть не помічаємо і незвичайно любуємося та захоплюємося такою нашою «милосвучною й народною» пісенькою:

*«Іде багач, іде дукач,
Насміхається:
«За що ж тая голотонька
Напивається?»*

*Один бере за чуприни,
Другий дуку б'є:
«Не йди, не йди, вражий сину,
Де голота п'є!»
(«Три Покол.», стор. 132)*

Отже, можуть сказати: «Аджеж це народна пісня, так бо народ говорить», значить — авторитет, бож *»Vox populi — Vox Dei«*. Та ми з цілою рішучістю кажемо: — Ні!

Поперше, маємо відвагу, бо бачимо для цього всі розумні підстави, сказати, що коли сам народ, себто повноцінна національно-соціологічна цілість, бувши бездержавним і поневоленим, любується в ненависті до

одного чи кількох своїх підставових складників (бо «дуки» — провідна верства народу) і пропагує активне нищення їх, — цей народ хворий і не є відповідальний за свою поведінку; тому і голос його в таких моментах не є вже голосом Божим, ба, цілком навпаки: — його голос є гарячковим маренням, а він сам конче потребує опіки над собою та лікування.

Подруге, в нашій випадку немає навіть ґрунту розглядати справу в такій площині, бо зло тут ще не вспіло так далеко поширитися, — аджеж, на підставі самої цитованої пісні, протидуки́вство в ній проявляє не народ, як цілість, а лише «голота».

Що ж таке голота?

Відповідь на це питання будемо мати, коли добре проаналізуємо саме поняття народу. Для цього розглянемо націю чи народ у двох аспектах: у біологічно-статичнім і в соціально-кінетичнім. У першій, народ — це біологічно-соціальна сполука, якої ґрунтом є національний первінь, себто, єдинокровні, родовоплемінні складники. Випадкова чи плянова домішка чужокровного елемента в бігу історичного процесу, якщо вона відбувається в невеликих розмірах, не зашкодить процесові сполуки, але в більших розмірах може від'ємно відбиватися, як на процесі сполуки, так і на її якості.

В другій аспект, народ є соціальним агрегатом, що складається з господарських, професійних, політичних, класових, релігійних, освітніх, культурницьких і багатьох інших складників, що є в постійній і метоставній взаємочинній русі. В структурі агрегату одні з них вкладаються у форми нашарування, а інші їх ґлобально проступають, а проте всі вони, будучи в своїх межах організованими, відтак остаточно підпорядковуються загальному національному проводові та загальній меті. Отже, нормально беручи справу, бачимо, що вже сама національна структура, що виявляється в згаданих обидвох аспектах, імперативно диктує народові потребу побудови своєї власної національної держави. Відсутність останньої означає для народу його поневолення іншим державним народом, звичайно сусідським, а це, в свою чергу, означає перебрання поневолювачем усіх провідницьких і організаторських функцій від поневоленого народу, з допомогою яких він використовує для себе всі духові й матеріальні добра останнього. Якраз в цьому полягає панування окупанта над поневоленим народом, який, таким чином, перетворюється з самсобіпана на об'єкт експлуатації окупантом.

Кожний складник нації чи, як ми кажемо ще, соціального агрегату, виконує нормально свою функцію. Однак в цьому соціальному процесі, як, зрештою, і в кожному іншому, а особливо в механічному процесі, в бігу часу, з найрізноманітніших причин, поодинокі індивіди (окремі частини) вимикаються з карбів загального процесу і складу свого агрегату, стають, як колись у нас казали, люзними людьми, або, як нині кажемо, зайвими чи неужиточними (сюди можна зарахувати, спочатку умовно, і безробітних). Не знайшовши собі, і знову з найрізноманітніших причин, активно-продуктивного місця в інших складниках національного агрегату, ці люди потім стають дійсно зайвими для суспільства осібниками.

Коли уявимо собі народ у постаті нормальної піраміди, то в ній, як правило, місце дуків, себто провідних чинників народу, є взагалі вгорі

піраміди, а частково вгорі кожного поодинокого складника. Інтеграл цього і є нація чи народ. Таким чином, отже, було б помилкою думати, що згадані «люзні люди» рекрутуються лише з найнижчої, а значить і з найбіднішої верстви національного суспільства. Такий є звичайний обивательський погляд на цю категорію людей; він загально поширений серед кожного суспільства. Насправді ж народ, як соціальний агрегат, узагалі та в усіх своїх складниках зокрема, в бігу свого соціально-розв'язального процесу чи, як звичайно кажемо, життя, з природи своєї продукує всі свої складники, себто — і провідну верству (отих «дуків»), і підлеглу їй загальну масу, і всі прошарки між ними та в їх середині, і, нарешті, як *malum necessarium*, у формі побічного продукту (відпаду) з усіх своїх продукційних шарів і прошарків тих т. зв. «люзних людей». Що це так, клясичний приклад дає той факт, що у нас, в Україні, в часи великокнязівської державности, навіть найвища провідницька верства, князівська, з причини, головним чином, нераціональної організації провідницько-державницької функції, продукувала теж своїх «люзних людей», які тоді, як відомо, звалися ізгоями.

Ось так поставши в кожному поодинокім складнику національного суспільства, ці «люзні люди» спочатку там, нібито повноправно, й перебувають. Певна частина їх (а деколи може трапитися, що й вся кількість) знову включиться у соціально-творчий процес свого або й іншого складника і тим самим проблема люзности для них зникає. Однак тут виникає питання: А що ж діється з тими «люзними людьми», які не можуть або й не хочуть знову статися позитивними членами суспільства?

В дотеперішнім оточенні вони залишатися не можуть, бо їм там уже бракує місця. І ось тоді всі ці здешаровані (чи здекласовані) «люзні люди», будучи, сказати б так, «оголені» з усіх своїх дотеперішніх складникових якостей (прав, майна, тощо), силою організаційної системи відповідного соціального складника витискаються з нього і, пересіяні машинерією суспільної піраміди через внутрішні сита, опиняються аж на самім дні піраміди. Без постійної праці, без постійних запрацьованих чесно прибутків, у багатьох випадках і без постійних мешкань (це ті найгірші випадки), визуті з моральних кодексів дотеперішніх своїх соціальних середовищ, — ці дотепер лише «люзні люди» ось так скочуються на самий діл соціальної будови, створюючи, властиво, людський відпад, що його в Україні з давніх-давен прийнято називати *голою*.

Тепер, після повищих теоретичних стверджень, можемо продовжувати розгляд протидуківської проблематики в «Трьох Поколіннях». І, натурально, починаємо його аналізом зацитованої вже пісні. Отже, — «Іде багач, іде дукач»⁸ і, побачивши як бідні люди, кровно з ним споріднені, пропивають

⁸ Слово «дукач» в українській мові означає людину, яка має багато дукатів, себто — грошей. Слово ж «дукат» походження латинського, від слова «dux, ducis» = провідник (ця), граф, вождь, гетьман, князь, цісар. Гроші, що звалися дукатами, випускала держава і вони мали на однім своїм боці вирізьблену голову голови держави, себто — дуки, а на другім боці — державний герб. Як бачимо, в пісні проявилася не тільки гра слів «дукач-багач», а й протидуківська інтенція.

свій останній гріш, у справедливим розгріченні та й правом старшого і ліпшого витикає їм їх нерозум та самознищення. А може, це зауваження, що навіть більш правдоподібне, подавалося і в більш чемних формах. Одначе, ті люди, будши вже напідпитку і самі себе називаючи голотою, щоб мати якусь приклучку до своєї наступної поведінки, вкладають це прозивання в уста «дукача»⁹ і кваліфікують його, як «насміхання» з них. Наступає реакція: — «дуку б'ють...» Це пригадує нам «соціалістично-райські порядки» в московсько-большевицьким шкільництві перших десятиліть його існування, коли в школах верховодили не вчителі, а розбещені «советською владою» урвители-школярі. Про дальші аналогії голоти з московською компартією ми ще нижче поговоримо.

Тут слід звернути увагу на той первінь, який характеризував взаємовідносини між провідною верствою («дуками») і «голотою» в українським суспільстві того часу. Нема сумніву, що тим первнем була *ненависть* голоти до дуків, — *ненависть*, сплджена *зяздрістю*. Причину цієї зяздрісти, а тим самим і ненависти, пісня подає — багатство одних («дукачів») і бідність інших («голоти»). Але не даймося змити: пісня бо створена голотою і «дипломатично» замасковує ще інші причини, які там безумовно існували та й існують. Та про це мова буде далі.

Зупинімось покищо на багатстві «дуків» і на бідності «голоти». Виходимо зі своєї презумпції, що кожний народ є безпосереднім Божим твором. Звідсіля із досконалою ясністю впливає, що і все те, що зв'язане з сутністю народу, як такого, себто — призначення (місія), місце на землі (чи «під сонцем»), внутрішні сили й спроможності, зовнішні обставини й умовини, середники для його існування, а головне: ціла внутрішня структура і те, що ми називаємо соціальною механікою, законами якої керується все життя народу, — все це дане кожному народові Богом-Сотворителем, як віно, як необхідна апровізація для його існування вже в момент його створення і вирушення в похід, у свою мандрівку віків.

Хоч, без сумніву, наша презумпція найдалійдуча, ми, однак, нікого не силуємо признавати її і навіть не агітуємо за неї. Кожному вільно триматися свого погляду на цю справу, але ми певні в однім, а саме в тім, що який би той кожний інший погляд не був, то ніхто з власників його сутністю не може втекти від правди, хоч би він був як «твердо переконаний», що Бога нема і що все створила природа. Навіть у найгіршій випадку, коли б він був найбільшим дурнем і твердив, що «післані ним у далекі космічні простори космонавти Бога не знайшли», то за кожних обставин правда завжди залишається сама собою — правдою і то єдиною правдою.

А ця дійсна та єдина правда є: що Сотворитель (зрештою, на назві не залежить) усього видимого й невидимого таки існує, що кожне людське суспільство, як Його креатура, — (коли навіть полишимо на боці всі інші аспекти справи, дуже цікаві з соціологічного боку, які, однак, нашої теми безпосередньо не дотикаються, від родини, як найменшої клітини його,

⁹) Це підтверджується тією обставиною, що й саму пісню склали не дуки, а голота.

почавши і йдучи по черзі рід, плем'я та всілякі інші громади-складники суспільства і народом та його державою кінчивши), — складається з двох факторів: із проводу та послухної йому маси, така бо воля й закон Креатора або соціологічний закон наймудрішої доцільності! Без цього жодне суспільство існувати не може.

В органічній природі, а особливо в дуже важливій для нас людській природі, згадана щойно соціологічна закономірність починає діяти і оформлюватися вже в родині, яка є найпростішою клітиною людського суспільства. І ось уже в родині бачимо, що провід належить батькові й матері над своїми дітьми. Для дітей кожної родини свої рідні батьки є найкращими, наймудрішими, найдужчими та найбагатшими. Таким чином, як бачимо, амплітуда чинности законів у нормальнім родиннім соціальному процесі є майже всеохоплююча.

Батьки є не тільки родителями своїх дітей, а і їх кормителями. Без батьків родина загине і, якщо не завжди фізіологічно, то зате завжди формально, як соціальне явище. Ось це і є той ґрунт чи база, на яких виростає і абсолютно стверджується, як самий поділ родини на провід і масу, так і провідницька функція та авторитет батьків для дітей і слухняність останніх першим у родині. Міць цих феноменів незмірно зростає в родині ще й наслідком тієї обставини, що чинність соціальної закономірности тут дублюють і біологічні закони кровної споріднености між батьками й дітьми, яка проявляється у формі взаємної любови між ними.

Шлях розвитку людської спільноти йшов споконвіку (йде тепер і йтиме доти, поки житиме людина) від родини, як із свого праджерела, або як із первісної й основної своєї клітини, через рід (сукупність поширених родин), відтак через плем'я (сукупність родів) і, нарешті, вивершується у народі, як у сукупності племен одного, розуміється, кровного походження. І на всіх цих розвоєвих етапах невідхильно функціонує соціальний закон поділу згаданих біологічно-соціальних утворів на провід та послухну йому масу.

Знаменним є при цьому те, що разом із згаданим поділом переносяться на всі етапи соціального розвоєвого процесу теж усі характеристичні властивості, якими діюча тут закономірність відзначає як провід, так і масу. Отже, і на цих усіх етапах провід є наймудріший, найкращий, найдужчий та найбагатший. Маса ж мусить завжди слухняно йти за своїм проводом.

Мусимо тут, бодай для схематичної повноти, згадати ще й про те, що розвоєвий процес на цім своїм шляху приносить, річ натуральна, і певне послаблення в людей почуття кровної споріднености і то тим значніше, чим він, процес, більш віддаляється від основної своєї клітини — родини. Конкретно кажучи, слабше почуття любови між людьми взагалі і між масою та проводом зокрема. Треба сказати, що взагалі на шляху від родини до народу-нації слабне в членів розвоєвої соціальної спільноти *елемент чуттєвості*, що мало б, беручи теоретично, реалізуватися у послабленні напруги в усіх взаємовідносинах між проводом і масою. І це мало б статися катастрофічним дефектом.

Однак, в практиці, за нормальних обставин, це явище не має місця, бо одночасно з прогресуючим послабленням у членів спільноти елементу

чуттєвості, ця сама мудра соціальна закономірність прогресивно й пропорційно посилює в людей чинність розумової функції. Зникає почуття, але виникає розсудок, розважання та свідомість необхідності екзистенції спільноти, а в ній конечної потреби функціонування проводу та слухняної м'яси. Таким чином, отже, і тут установлюється знову потрібна соціальна рівновага.

Коротко кажучи, в описуванім соціальнім процесі поступово настає момент зродження народу-нації, свідомої самої себе, своїх інтересів та своєї мети-місії, — *себто, зроджується свідома нація, яка створює свою власну і ні від кого незалежну державу та з цим моментом стає суб'єктом міжнародного права.*

Щоб після цієї, хоч і теоретичної екскурсії, але конче потрібної для доброго розуміння щирця справи, знову наблизитися до аналізованого соціального явища «голоти» в повісті «Три Покоління» д-ра Ф. Мелешка, уявімо собі, розуміється, лише гіпотетично, що маса соціального явища, наприклад, родини, народу-нації або якоїбудь іншої людської організації, перестане вважати свій провід усебічно найкращим, — то що тоді може статися?¹⁰ При цім логічно припускаємо, що згадана маса теж матиме всі добрі підстави для такого свого застосування. Яка тоді реакція може наступити в такій масі?

Відповідь на ці питання може бути різна і з багатьома нюансами, в залежності теж від багатьох причин, наприклад: від роду аналізованого соціального феномену, його внутрішнього характеру, його структури, тощо. При цім усім не можна спускати з уваги і цю обставину, що тут йдеться про провід у найширшій значенні цього слова, наприклад, у родині йдеться про батьків, себто про батька і матір, у державі йдеться не тільки про владу, а й про ті соціальні верстви чи класи, на які влада, головним чином, спирається і еманациєю яких вона є, і які вкупі з владою в очах маси виступають, як провід.

Ми, на жаль, не можемо тут удаватися в докладний розгляд усіх можливостей. Тому скажемо лише те, що коли б зазначений нами (для припускального уявлення) стосунок між масою та її проводом наступив, тоді це означало б, що провід в очах своєї маси згубив усю моральну вагу, а тому і години його фізичного існування були б теж докладно пороховані.

¹⁰) Такі явища, як рід, плем'я, що виростають із родини, можна нині спостерігати тільки серед первісних людських скупчень. Цивілізовані, отже вже зформовані, народи цих явищ тепер очевидячки не демонструють. Однак це не означає, що процес розвитку з родини, роду й племені навіть серед цивілізованих людських агрегатів тепер зовсім не відбувається. Він відбувається, лише сліди за ним затираються. Уявімо собі родину, як джерело, з якого вода випливає потічком (рід) до річки (плем'я), яка вливається до моря (нарід-нація). Тут бачимо соціальний процес класично зображеним у всіх своїх етапах. Але уявімо собі, що море наповниться і залле ріку, потік і джерело. Тоді ми вже не побачимо попереднього процесу. Чи він відбувається? Аджеж вода з джерела і далі випливає, значить, і процес відбувається, лише в глибині і в подекуди інших формах — глибинний процес.

Проте не помиляймося тут, думаючи, що йдеться лише про долю проводу в найтіснішій розумінні цього слова. Деколи воно може й так бути, але деколи такий конфлікт між проводом і масою може закінчитися дуже трагічно не тільки для проводу в найширшій розумінні цього слова, а й сукупно з проводом і для самої маси, а тим самим і для дотичної соціальної цілості. Наприклад, у родині, де проводом є батьки, якщо виникне такий конфлікт, страждає ціла родина, бо батьки (провід) у родині є незаступимі; в іншій будь-якій організації, якщо її членство не спроможеться в такому випадку вилонити з себе новий, авторитетний провід, замість старого, спроневіреного, і тим наново стабілізувати взаємовідносини в організації, конфлікт між проводом і масою, з правилами, кінчиться розпадом дотичної організації. В державі такий конфлікт може мати три наслідки: в найлегшому випадку він кінчиться зміною влади, що відбудеться конституційним порядком, а часто і зміною цілого режиму; в тяжкім випадку — шляхом кривавої революції винищується вся стара провідна верства з її владою, а тоді на місце їх приходить цілком нова гарнітура (Французька революція); в найтяжчім випадку конфлікту настає занепад держави і нарід попадає в неволю.

Таким чином бачимо, які наслідки можуть постати тоді, коли провід в очах своєї маси не посідає властивостей, що підносили б його понад пересіч загалу. І справді, що сказали б ми самі, коли б над нами став начальником найдурніший з нас? Ну, а що, нарешті, сказали б ми, коли б наш начальник, щоб здобути собі засоби для прожитку, ходив би по жебрах, отже — був би найбільш необхідний між нами? Є ясне, як сонце, що такого начальника ніхто з нас не признав би і не хотів би, бо начальник наш є наш пан і в усім є над нами. Або цей пан Провідник є, і тоді ми є, або його нема, і тоді зникаємо й ми!

При підвищій розгорненні, навіть дуже схематичнім, проблеми таких соціальних явищ, як нація, родина чи будь-яка інша корпорація, ми покористувалися гіперболічними, себто — максимально загостреними в протилежний бік прикладами проводу, коли б він був духово і матеріально найбільш упослідженим у своїм соціальному середовищі; і ми бачили які були б наслідки цього. Тому-то треба думати, що ці приклади так само досконало спроможні обґрунтувати і первісно-поставлене нами твердження про те, що кожний добрий провід людського організованого скупчення мусить посідати найкращі та найвищі кваліфікації, а в тім числі і відповідне багатство.

Цей останній приклад ми спеціально подали для того, щоб з його допомогою сконфронтувати позицію «голоти» в «Трьох Поколіннях» д-ра Ф. Мелешка з предвічними законами соціальної механіки, себто — сперту лише на заздрості ненависть голоти до дуків своєї національної спільноти. Вище ми вже розкрили поняття голоти, подавши причини її виникнення. Її оцінку, спосіб її животіння та, нарешті, її зайвість у нормальному соціальному процесі. Приймаючи до уваги це, як і всю повищу аналізу, бачимо таким чином, як із того встають перед нами цілком обґрунтовані два висновки і обидва нищівні для того об'єкту, супроти якого вони спрямовані.

Перший — це той висновок, що «голота», як зайвий чинник у соціальній механіці, не мала б взагалі що говорити, бо «говорення» в соціальному процесі означає і право того «говоруна» сягати до суспільних справ. Право ж, у свою чергу, за нормальних умовин, не може існувати для людини само по собі, без одночасного обтяження її і відповідними обов'язками. І тут якраз бачимо, що ні те, ні друге до «голоти» застосоване не може бути.

Другий висновок є правилом для всіх членів людської спільноти, незалежно від її форми та назви і впливає, як бачимо, з самої глибини соціальної закономірності. Він звучить: переваги провідної людини її особистими духовими, моральними та матеріальними, — отже, конкретно, і багатством, — властивостями над пересічними співгромадянами своєї суспільності не можуть бути причинами ворожнечі, невдоволення, забурення чи навіть заздрости проти неї з боку її співгромадян тому, що ці переваги є, властиво, підметними прикметами провідника, себто: — або їх людина має і тому може надаватися на провідника, або ж їх вона не посідає і тоді провідною людиною бути не може.

В результаті, — якщо це правило є міродатним для кожного активно-творчого члена людської спільноти, то тоді як сонце ясне і те, що звільнення від нього в жоднім разі не може бути привілеєм для «голоти», отже — чинника соціально-зайвого і, властиво, паразитарного. В кінці цього розділу ми ще раз, із метою цілковитого розв'язання проблеми «голоти», зупинимось над цим питанням, а поки це станеться хочемо обговорити як по-трактовано цей елемент у повісті «Три Покоління».

Отже, ще раз — дука, а ми маємо на увазі під цією назвою цілу провідну верству, є витвором національної природи¹¹. З цього титулу йому належить, як і батькам у родині, право й обов'язок керувати, контролювати, доглядати, встановлювати лад, справедливість, повчати і виявляти й інші добродійства для свого національного суспільства. Підкреслюю: це все треба розуміти засадничо, а не так, що воно могло б реалізуватися довільно, відповідно до обставин. Тому-то дука — це, в першу чергу, поняття морального порядку, це з-поміж маси *ліпша* людина і ця *ліпшість* кожен відчуває незалежно від того, чи це йому подобається або й ні. Властивості такої *ліпшої* людини є: патріотизм, чесність, справедливість, справжня, — то значить, безкорисна і за всіляких обставин, — чиста любов до свого національного суспільства, природний нахил служити його інтересам, посідання необхідних для цього знань, глибоке почуття відповідальності за свою чинність та, нарешті, безумовна вірність своєму суспільству.

(Закінчення буде)

¹¹ Природу взагалі, і національну зокрема, сотворив Бог, тому-то споконвіку людство детермінує походження одноособової монархічної влади-проводу впрост від Божества в формулі — «Ми з Божої Милости...» (плураліс маєстатіс) і ця засада має свою рацію і щодо багатоособової влади та цілої провідної верстви.

ХРОНІКА

З українського життя у діаспорі

* Митрополит Йосиф Сліпий — кардиналом. 26-го січня ц. р. Папа Павло VI іменував 27 нових кардиналів. Між ними є і Первоієрарх Української Католицької Церкви Кир Йосиф Сліпий, Митрополит Львівський. Це високе відзначення нашого Митрополита українська громадськість прийняла з великою радістю.

* Українські вчені на американських наукових з'їздах. Наприкінці грудня м. р. в Нью-Йорку відбулись з'їзди американських наукових установ — «Асоціації модерних мов Америки», «Т-ва американських славістів», «Американського назвознавчого товариства» та ін. На цих з'їздах брали участь і наші українські вчені з США і Канади, а саме: В. Жила, Я. Рудницький, О. Андрушків, Д. Січ, В. Стецюк, В. Лев, В. Шелест, В. Януш, Е. Жарський, В. Коцюба, Є. Федоренко, Р. Білокур, Гурський, М. Ополицький, Олена Василева, Марія Овчаренко, Наталія Пазюк, Богдан Романенчук.

* Фонд Української Культури в Аргентині. В Буенос-Айрес (Аргентина) Управа Союзу Українських Купців і Підприємців заснувала Фонд Української Культури, що має бути в диспозиції Української Центральної Репрезентації в Аргентині. Цей фонд призначений на допомогу діячам української культури на чужині й на скріплення протибольшевицького фронту. Досі ініціатори фонду вже склали понад 100 тисяч пезів. Треба згадати, що українські купці й промисловці в Аргентині фі-

нансують також українські радіопередавання «Вільна Україна» в аргентинському радіо.

* Українська мова у школах Альберти. В публічних школах Альберти (Канада) української мови, як шкільного предмету, навчається біля 600 учнів. Головою Т-ва Українських Учителів Альберти є п. Іван Гуцуляк. Проф. Яр Славутич працює тепер над новим підручником української мови п. з. «Бейзік Юкрєнієн».

* Літературний Конкурс (СФУЖО). Світова Федерація Українських Жіночих Організацій (СФУЖО) оголосила шостий з черги Літературний конкурс. Предметом Конкурсу є переклад доброго, високого рівня літературного твору з будь-якої чужої мови на українську. Побажано, щоб головними персонажами твору були жінки або сюжети з проблемами жіночого життя. На нагороду призначено по 100 доларів за два рівнорядні переклади. Реченець закінчення Конкурсу — 31 березня 1965 року.

* Журнал «Богослов'я». Після двадцятирічної перерви, в Римі появився новий том журналу «Богослов'я» — орган українських католиків, що виходив у Львові ще до війни. Крім чисто релігійних матеріалів і статей про мартирологію Української Греко-Католицької Церкви під комуністичним режимом, журнал містить і інші матеріали, що цікаві для ширшого кола культурних читачів.

* «Історія Українського Кооперативного Руху». З початком ц. р. появилось нове монументальне видання — 624-сторінкова, великого формату «Історія Українського Кооперативного Руху». Автором цієї праці є д-р Ілля Витанович, визначний

кооперативний діяч, педагог, історик і економіст, професор модерної історії в Українському Вільному Університеті. Книжка вийшла в Нью-Йорку в серії праць Історично-філософської секції НТШ.

ЗАЯВА ЛВУ В СПРАВІ СОВЕТСЬКИХ ВИСЛАННИКІВ

Отримавши з канцелярії Президії КУК у Вінніпезі «Становище КУК в справі контактів з Україною» (з датою 22. 1. 1965) за підписом Президії Комітету Українців Канади, — повідомляємо все членство ЛВУ і всю українську громаду, що:

1) Наш представник в Президії КУК на засіданні 22. 1. 1965 р. склав заяву непогодження з цим «Становищем».

2) Листом з 17. 12. 1964 р. до Президії КУК ми якнайгостріше й якнайрішучіше запротестували проти впровадження до приміщень Централі КУК будь-яких советських висланників. В цьому листі ми висловили становище ЛВУ до цієї справи:

«До Москви ми ставимся як до нашого ворога, а до її висланників ставимся як до висланників ворога. Висланники кийвської експозитури по волі чи по неволі виконують ворожі завдання. Україна стоїть у боротьбі з московським окупантом; з його висланниками і режимно-агентурними елементами не вдержуємо ані не підтримуємо жодних контактів, не беремо участі в їхніх публічних ані приватних імпрезах чи виступах. Нашим обов'язком і завданням є усвідомлювати щодо цього всю українську громаду в Канаді та інформувати канадський уряд і наших співгромадян».

Ми запропонували, *«щоб Президія КУК зайняла в пресі публічне становище до цієї справи у цьому дусі та щоб перестерегла всю українську громаду перед будь-якими контактами з будь-якими советськими висланниками».*

18. 12. 1964 р. на засіданні Президії КУК наші представники опротестували відвідини КУК советськими висланниками.

3) 25. 1. 1965 р. (ще перед отриманням «Становища КУК») ми ще раз пропонували, *«щоб Президія КУК зайняла засуджуюче становище до справи контактів з висланниками УССР».*

Супроти цього заявляємо:

1) Головна Управа ЛВУ не бере жодної відповідальності за «Становище КУК» і рішуче від нього відмежовується.

2) Тому, що «Становище КУК» появилось незважаючи на протест представника ЛВУ, вважаємо це порушенням Статуту КУК про узгодження рішень Президії.

3) Рішення Президії КУК у справі контактів вважаємо необов'язуєчим і неважним.

4) Пропозицію Президії КУК: «Контакти українців Канади з людьми і групами, які приїждять з України, повинні бути пляновані і координовані складовими організаціями КУК» («Становище КУК», Виснов-

ки, точка 4) — рішуче відкидаємо як нав'язування нашій організації контактів з висланниками комуністичної партії і уряду ССРСР — окупанта України, що поневолює український народ і загрожує Канаді.

5) Становище Президії КУК примушує нашу організацію переглянути своє відношення до КУК.

6) Пропонуємо Президії КУК повернути з хибного шляху контактів з висланниками окупаційного режиму.

7) Закликаємо все наше членство і всю українську громаду бути чуйними на всякі большевицькі підступи та всією своєю діяльністю скріплювати фронт боротьби за визволення України з-під московської окупації.

Торонто, 1. 2. 1965.

Літа Визволення України
Головна Управа

АРХІВ ПОЛКОВНИКА АНДРІЯ МЕЛЬНИКА

Смерть полковника Андрія Мельника викликала, як на Рідних Землях, так і серед українців у вільному світі, відчуття великої втрати тої непересічної людини, яка півстоліття стояла безупинно у важкому й нерівному змаганні за визволення українського народу.

Коли на Рідних Землях українська громадськість може виявляти свій сум і жаль тільки мовчазно, то українська спільнота у вільному світі, не зважаючи на свої групові чи конфесійні поділи, віддала останню пошану Покійному Панахидами, жалібними академіями, а українська національна преса бажала подати характеристику цієї непересічної людини та оцінку її боротьби й праці.

Щоб утривалити пам'ять полковника Андрія Мельника зародилась думка зібрати всі матеріали, документи, світліни і все це разом оформити в «Архіві Полковника Андрія Мельника». Тому звертаємося з гарячим проханням до всіх: Українських Січових Стрільців, Січових Стрільців, членів Штабу і членів

Дісвої Армії — старшин і козаків, — українських державних мужів і політичних діячів, членів Української Військової Організації, членів Організації Українських Націоналістів, державних мужів і Січовиків Карпатської України, одне слово, — до всіх українців і українок, які чи то разом з полк. Мельником боролись, чи співпрацювали, щоб вони списали свої спомини та щоб їх надсилали, як також документи, його накази, звіти, меморандуми, повідомлення, інформації, — все те, що повинно знайти своє місце в «Архіві Полквника Андрія Мельника».

Спомини і різні документи та світліни просимо надсилати на таку адресу:

“Les Archives”
c/o La Parole Ukrainienne,
3, rue du Sobot, Paris 6e, France.

Щиро дякуємо за ласкаву увагу та видайну поміч.

О. Бойків
Організатор «Архіву Полковника
А. Мельника»

В КАЛЕЙДОСКОПІ СВІТУ

КРАЇНА МОРО-НАБА

»...Батьки народили синів, і сини цих батьків народили синів, і сини цих синів народили синів, і так було двадцять разів. Стільки часу минуло відтоді, як існувала держава Дагомба, і не було їй рівної по величї та могутності...«

Це офіційна версія сучасної республіки Верхньої Вольти, що має і свого короля, який зветься «моронаба», себто — володар країни Моро і володар цілого світу.

Міністерство інформації Верхньої Вольти регулярно видає свій «історичний та економічний бюлетень». З нього можна зачерпнути багато цікавих відомостей про сучасне політичне й економічне становище країни, її історію, тощо. В одному з цих бюлетенів подано і легенду про історичне минуле країни. Тому, що ця легенда появилася в офіційному виданні, вона має характер майже офіційної версії. В кожному випадку вольтійці ставляться до неї цілком поважно.

В скороченні легенда виглядає так:

Деся на початку Х-го сторіччя на берегах ріки Вольти, а точніше — на півночі сучасної Гани, існувала держава Дагомба, якою вміло правив король Гамбага. В цього короля народилася дочка, яку назвали Нієннега, себто — «Змія». Але це ім'я зовсім не говорить про негативні риси характеру народженої принцеси, навпаки — воно підкреслює її аристократичне походження і красу, бо в африканців ще й тепер змія є предметом культу.

Коли принцеса Нієннега дозріла, вона славилася не тільки красою, а

й чудовою їздою верхи. Король Гамбага дуже любив свою дочку і намагався затримати її назавжди при собі. Тим часом у принцеси виникло цілком закономірне бажання вийти заміж. Засліплений любов'ю до дочки батько і чути про це не хотів. Характер у короля був твердий і дочці доводилося мовчати й потайки ковтати сльози.

Одного разу Нієннега не витримала. Пройжджаючи разом із батьком повз маїсове поле, вона вигукнула:

»Подивися, батьку, на цей маїс. Він давно достиг і почав уже обсіпатися, та про нього ніхто не дбає. Так само і твоя дочка!«

Але вигук принцеси не переконав короля, навпаки, він ще й нагримав на свою улюбленицю.

Тоді Нієннега вирішила діяти більш рішуче, а саме — втекти з батьківського дому. Осідлала свого скакуна і в супроводі невеликого почту подалася шукати свою долю. Не довго шукала, вже наступного дня кінь привіз красуню на берег річки, до самотньої хатини, в якій жив Ріяле, син одного з малійських князів — добрий мисливець, сильна, мужня і благородна людина, справжній казковий принц.

Зустрівшись у цій хатині, молодий принц і чарівна принцеса покохали одне одного, побралися і незабаром їм народився син. Охрестили його Ведроого, себто — Кінь, на честь розумного скакуна принцеси, що привіз її до хати принца. Ведроого успадкував по матері красу і любов

до верхової їзди, а по батькові — силу й мужність.

Примирився з дочкою і старий король Гамбага. Він так захопився внуком, що заповів йому свій трон.

Змужнівши, Ведроого почав наскоки на сусідні племена і незабаром під його владою опинилася чимала держава. Ведроого став «моро-наба», що означає одночасно і «король країни Моро», і «володар світу».

Так розповідає легенда, а далі починається вже історія менш романтична, але не менш цікава.

Перед смертю Ведроого розподілив свою державу між трьома синами: старший із них, Зунграна, одержав титул «моро-наба» і територію на заході, разом із столицею усього королівства Моро — Танкадого (це місто існує і сьогодні, положене на південь від Уагадугу). Внук Зунграна зробив кілька вдаливих походів і в результаті одного з них оволодів фортецею Уагадугу. Та лише 15-тилітній «моро-наба» — Зана — переніс сюди столицю держави.

«Моро-набу» шанували, як божка. Один з таких ритуалів зберігся і в наші часи. Зветься він — «фальшивий від'їзд». Кожного ранку, вислухавши звітів міністрів, король сходиться із трону і наказує сідлати свого найспритнішого коня. Коли коня підводять, «моро-наба» наближається і вдає, що хоче сісти на нього верхи. В ту ж мить у ноги йому кидається «камсаоро-наба» — охоронець королівського гарему. Вдаючи страшний розпач, він благає «моро-набу» відкликати свій виїзд до завтра. «Моро-наба» спалахує удаваним гнівом, та кінець-кінцем погоджується і коня забирають геть.

Цей своєрідний ритуал має цікаву історію. Один із королів («моро-наб»),

Оурга, мав у своєму гаремі жінку нечуваної краси. Якось вона попросила дозволу відвідати своїх батьків і не повернулася. Вранці король дізнався про це, спалахнув гнівом і вирішив особисто податися з експедицією на розшуки невірної. Але придворним удалося умовити короля не залишати своєї резиденції.

Цей звичай набув символічного змісту: він нагадує королеві, що його обов'язком, як голови держави, є завжди залишатися біля керма управління, що свої особисті інтереси він мусить підпорядкувати інтересам своєї держави.

Французи захопили державу Моро в 1896 році, але з «моро-набою» обійшлися чемно. Йому залишили право вершити суд і мати власну поліцію. До того ж узяли і самого короля та його двір на своє утримання.

У 1919 році французи об'єднали навколо Моро і сусідні землі, створивши таким способом свою колонію Верхню Вольту, яка — у свою чергу — увійшла до т. зв. Французької Західньої Африки.

Верхня Вольта стала самостійною 5-го серпня 1960 року. 34-ий «моро-наба», «володар Уагадугу і Ятенги» Конґрі, нащадок легендарного Ведроого, живе у своєму палаці в центрі столиці, щоранку виконує ритуал з осідланим конем і одержує державну пенсію.

Верхня Вольта — республіка, що має свого короля, але в конституції республіки нема і згадки про нього. Зате багато місця у ній займає перелік усіх прав і уповноважень, що їх має реальний голова держави — президент республіки. Він називається — Моріс Ямеого, або «Моро — Я», як кажуть не без прозорого натяку мешканці Верхньої Вольти.

МАЛЬОВНИЧІ ВЕРШИНИ ПІВДЕННОЇ ДАКОТИ

У Південній Дакоті розкинулись вершини, що їх названо Чорними горами. Вони й справді здаються чорними, бо шпилькові дерева, що вкривають їх схили, особливо сосни, мають темний колір і виразно контрастують із світлими гранітними скелями та спіненими каскадами гірських потоків.

Деякі потоки, що течуть із Чорних гір до ріки Міссурі, прорізали на своєму шляху так звані «мертві землі Південної Дакоти». Немов вимерлі середньовічні міста з вежами, замками, баштами і храмами височать дивовижні гранітні скелі. Це фантастична архітектура гір, що виникла наслідком вивітрювання і діяння вод. Наприкінці погожого дня, під багряним промінням сонця, що заходить за верхів'я гір — вони викликають особливе враження. Єдине шосе проходить лише по північно-східній частині цієї великої «місячної країни», в центрі якої тепер не залишилося нічого від колишньої дуже багатой фавни і флори, про яку свідчать органічні залишки і численні кістяки, що їх вивезли звідси до різних музеїв.

В тих мальовничих вершинах Південної Дакоти живе індієське населення. До 1870 року жодна біла людина не мала відваги наблизитися до цього Олімпу індіців, які впродовж віків уважали Чорні гори за недоторкану оселю своїх богів і духів. Але потім, коли поширилися чутки про золото в Південній Дакоті, жадоба перемогла страх і юрби бі-

лих шукачів золота виповнили Чорні гори. Індіців витиснули й винищили, а тих, що залишились — замкнули в резерваціях. Відкрились багаті копальні золота.

Появились тут і туристи. Для приваблення туристів створено штучне озеро, але озер у США є кілька десятків тисяч, тому треба було чогось ефектовнішого. І цим стали величезні погруддя чотирьох американських президентів, вирізьблені в скелі.

Автор цих монументів — художник і скульптор Г. Борглам — знайшов серед Чорних гір велетенську гранітну скелю Рашмор, високу на 1841 метр, цілком прямовисну знизу, з плоским, дуже широким верхом. І скульптор вирішив вирізьбити в цій скелі погруддя президентів. Ця незвичайна робота була розрахована на 20 років, але скульптор не дожив до її завершення і заповів закінчити її своєму синові.

В граніті вирізьблено погруддя президентів Джорджа Вашингтона, Томаса Джефферсона, Авраама Лінкольна і Теодора Рузвельта. Обличчя кожного з них мають до 21,3 мет. висоти, себто, майже такі самі високі, як єгипетський сфінкс.

Панорама чотирьох вирізьблених велетнів, що виринають із-за хмар або з туману, робить велике враження навіть на бувалих мандрівників. Тому щороку сюди прибувають мільйони моторизованих мандрівників.

ПОЖЕРТВИ НА ПРЕСОВИЙ ФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

Канада

Листа ч. 66 (Престон-Торонто). Жертвували: П. Голіяд — 5 дол.; по 2 дол. — Ю. Богдан, І. Голіяд, В. Мораль; П. Голіяд — 2.50 дол.; по 1 дол. — С. Заліщук, В. Кашуба, Л. Кутний, П. Нич, М. Шпирка, В. Цюрпіта, М. Гавуда, Г. Малащій.

Листа ч. 89 (Калгарі). Жертвували: по 1 дол. — Лак, Д. Коваль, І. Чеховський, С. Липський, О. Мороз, Д. Тисячкий, А. Тифорнюк, Кацішан, Д. Золотуха; решта дев'ять жертводавців по 50 центів.

Листа ч. 100 (Монтреал). Жертвував: Іван Канога — 10 дол.

Листа ч. 131 (Ванкувер). Жертвували: В. Лобай — 5 дол.; М. Чуйко — 2 дол.

Листа ч. 141 (Монтреал). Жертвували: по 5 дол. — В. Вальків, Я. Григорович; по 2 дол. — І. Чверимко, Ярмо, І. Цейко, В. Пасічняк, О. Судомляк; Я. Чолій — 1 дол.

Листа ч. 146 (Монтреал). Жертвував: І. Тупісь — 2 дол.

Листа ч. 184 (Торонто). Жертвував: Г. Плескун — 5 дол.

США

Листа ч. 195 (Нью-Гейвен). Жертвував: М. Гурський — 5 дол.

Листа ч. 277 (Пассайк). Жертвував: Й. Масліган — 3 дол.

Листа ч. 299 (Нью-Йорк). Жертвували: по 2 дол. — Д. Попадюк, О. Кулицький; І. Вергун — 1 дол.

Листа ч. 310 (Честер). Жертвували: по 2 дол. — В. Корчинський, І. Прочишин, О. Рилько, В. Пастушок, А. Забродський, Я. Захарків; по 1 дол. — М. Бетц, П. Мицак, Д. Кіт.

Листа ч. 376 (Нью-Йорк). Жертвував: І. Винник — 1 дол.

Листа ч. 399 (Савт Дакота). Жертвував: Я. Штендера — 5 дол.

Листа ч. 400 (Парма). Жертвував: П. Шубин — 1 дол.

Листа ч. 443 (Акрон). Жертвували: Я. Полога — 3 дол.; по 2 дол. — М. Проліско, М. Роман.

Австралія

Листа ч. 478 (Альбани). Жертвували: по 10 ш. — Н. Нечепір, О. Па-

щак, Л. Шебенюк, Я. Дашковський, С. Демчук, В. Рудницький.

Листа ч. 533 (Вейрі Медов). Жертвував: О. Гаврилів — 1 фунт.

Листа ч. 559 (Ньюпорт). Жертвували: по 1 фунт. — В. Михайлів, С. Барилка, Д. Рудик, Г. Рудик; по 10 шил. — О. Табака, Т. Коваль, К. Кметько.

Німеччина

Листа ч. 580 (М. Глядбах). Жертвували: Г. Салагуб — 20 марок; В. Кухтин — 5 марок.

Франція

Листа ч. 613 (Ст. Пол). Жертвували: В. Саган — 10 нф.; Д. Мимоход — 5 нф.; по 2 нф. — І. Левицький, М. Луцик, М. Микиєвич, О. Товстюк, М. Питляк, П. Лучишин; по 1 нф. — Катерина Струк, Ромнич Анна, Пазя Ходан, М. Мицишин.

Листа ч. 632 (Сошо). Жертвували: по 10 нф. — І. Генік, В. Сех, О. Волига, С. Войко, Ю. Філь; по 5 нф. — М. Адамів, І. Баран, Марченко, М. Гомінюк, Р. Степанюк, М. Верко, Солюквудз (грузин), М. Юник, Фірман, М. Нестерчук, О. Приймач; М. Грабовський — 4 нф.; по 3 нф. — М. Кацадан, О. Кліш; по 2 нф. — М. Кубляр, С. Колодрубець, П. Киць, С. Корба, І. Піско, О. Бугай, М. Темечко, С. Данилишин, О. Город.

Листа ч. 608 (Рубе-Круа). Жертвували: по 10 нфр. — І. Воронько, Страшовський, Гриців, Д. Вілик, М. Гасюк, В. Когут, І. Свідерський.

Бельгія

Листа ч. 655 (Шарлеруа). Жертвували: М. Герера — 100 б.ф.; по 50 б.ф. — Я. Сорока, О. Мілян, А. Білінський; П. Гатала — 40 б.ф.; по 20 б.ф. — І. Штипєр, Д. Іванух, М. Кулина, М. Давнюк, Т. Демид, М. Максимюк, Д. Демид, Р. Кудла; Ю. Димінський — 10 б.ф.

Велика Британія

Листа ч. 866 (Мансфілд). Жертвували: С. Огар — 5 ш.; по 2 ш. 6 п. — Ф. Струсік, Н. Н. (пріз. нечітке), А. Лабиняк, Н. Н. (пріз. нечітке), Д.

Фільоват, Б. Івасюк, Небелюк, По-
врозний.

Листа ч. 915 (Гуль). Жертвували:
Т. Комуницький — 10 ш.; по 5 ш. —
П. Бурлак, В. Дяк, В. Гренда, І. Са-
вушак, В. Бурбела, В. Гальма, Г. Фе-
дерчук, О. Куш, Т. Медвідь.

Листа ч. 1021 (Голборн). Жертву-
вали: І. Хорт — 1 фунт.; по 10 ш. —
М. Довган, С. Стельмахович, І. Мас-
люк, М. Грицюк, І. Казимирович.

Листа ч. 941 (Бері). Жертвували:
по 10 ш. — І. Даниляк, Т. Борщ,
Триш, М. К., М. Пристай, І. Сухар;
по 5 ш. — М. Фундела, І. Бордак,
М. Гусак, В. Дидина, М. Дулеба, І.
Лисаканич, В. Музика, М. Тужи-
ляк, І. Гайдук, М. Худоба; В. Вів-
чар — 4 ш. 6 п.; по 4 ш. — П. Ги-
рега, І. Протиняк; Турта — 3 ш.

Листа ч. 942 (Бері). Жертвували:
П. Гусак — 2 фунти; по 1 фун. —
В. Фірман, Т. Каригняк; по 10 ш. —
Т. Панасюк, М. Гайдукевич, О. Зага-
свич, В. Гаргай, В. Микитин, В. Ко-
ник, В. Круницький; Г. Ярош —
7 ш. 6 п.; І. Черевко — 6 ш.; по 5 ш.
— П. Гнанюк, Б. Габуда, М. Береза,
О. Левицький, Д. Качан, В. Лемко;
О. Кіт — 4 ш. 6 п.; по 4 ш. — О. Гай-
дук, П. Миськів, Т. Коцур; М. Жу-
ковський — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 943 (Бері). Жертвували:
по 1 фун. — П. Табачар, І. Камюк;
по 10 ш. — М. Гайдук, П. Гарбуз,
П. Демчук, Т. Борис; по 5 ш. — Я.
Демянчук, В. Макаревич, С. Горба-
чевський, С. Смерека, Я. Стечик;
по 2 ш. 6 п. — М. Войдяховський,
Г. Шавара, В. Курпіль, М. Котула.

Листа ч. 945 (Гейвуд). Жертвува-
ли: по 10 ш. — Д. Гавчак, А. Сидо-
рович, М. Юрків; по 5 ш. — В. Юр-
ків, А. Редьква, Ю. Куліш, М. Бре-
цко, І. Ватюк; О. Близнюк — 3 ш.

Листа ч. 1041 (Лідс). Жертвували:
по 10 ш. — Т. Еліяшевський, Труш-
невський, А. Колтун; по 5 ш. — М.
Назаркевич, В. Дзендзелюк, С. Ми-
китин, І. Костишин, Мотрук, Заход-
няк, М. Червак, Г. Кішко, М. Бере-
зюк, Л. Миськів, В. Кисіль, І. Ки-
дик, М. Чорній; П. Шкварок — 4 ш.;
по 3 ш. — Сухарина, Антішко; по
2 ш. 6 п. — Марко, Юзів, М. Гира.

Листа ч. 1042 (Фарслей). Жертву-
вали: по 10 ш. — Т. Кузик, В. Ц.,
П. Богущ, П. Кушпир, Г. Фарина;
по 5 ш. — І. Савюк, Д. М., С. Рож-
нів, О. Семянів, І. Воловецький, П.

Химчук, Т. Летій; А. Мандзій —
2 ш. 6 п.

Листа ч. 1043 (Лідс). Жертвували:
по 10 ш. — Е. Баран, М. Марко, М.
Левчук; по 5 ш. — М. Майна, М.
Мотрук, Мельничук, Романець, І.
Сенюк, М. Желінський.

Листа ч. 1044 (Лідс). Жертвували:
по 10 ш. — С. Микитин, Д. Злобі-
ний, В. Юзів, Г. Стандрет, М. Заяць,
С. Слободян, Вовк; С. Матусь —
6 ш.; по 5 ш. — М. Гумен, М. Пятка,
С. Юрчишин, Т. Воронюк, Ю. Гуль-
чевський, В. Курик, М. Стасюк,
Дзінька, Г. Антішко, В. Яремко, На-
гасць, Ю. Било, В. Ткачик; по 2 ш.
6 п. — Мельник, В. Вовк, В. Кішко,
В. Шевчук, Гумен.

Листа ч. 1045 (Лідс). Жертвували:
М. Васильків — 1 фунт; по 10 ш. —
Д. Матвійшин, Д. Типа, В. Кость, Й.
Заричняк, В. Юринець, П. Вовк, А.
Ревкнів, Й. Годований; по 5 ш. — І.
Філь, Ю. Черкалюк, В. Ревчук, В.
Марущак, С. Вжосик; В. Спетрук —
4 ш.; по 3 ш. — В. Слободян, М.
Стригун; М. Головачак — 2 ш.

Листа ч. 1046 (Селби). Жертвува-
ли: по 5 ш. — Т. Лобський, Т. Мо-
гилянський; по 2 ш. 6 п. — Д. Дум-
ський, Т. Мудрик, Т. С., Романів.

Листа ч. 1051 (Тодморден). Жерт-
вували: О. Гуменний — 10 ш.; В.
Ганзій — 7 ш.; по 5 ш. — С. Луцик,
М. Сташко, М. Андрухів, С. Балюк;
по 4 ш. — Синовський, В. Т., А.
Симчишин, І. Яворовий; по 2 ш. 6 п.
— Р. В., С. Юник, І. Данкевич, М.
Малець, П. Рибчак, О. Ваковський,
А. К., С. Ших, Ф. Паращак; по 2 ш.
— Черниш, І. Макогін, Р. Білецький.

Листа ч. 1053 (Тодморден). Жерт-
вували: *Товариський Клоб в Тод.* —
1 фун.; по 5 ш. — Г. Попович, М.
Мельник; М. А. — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 762 (Чізвік). Жертвували:
І. Падурський — 2 фунти; В. К. —
1 фунт; по 10 ш. — М. П., В. Де-
м'янчук.

Листа ч. 828 (Лестер). Жертвува-
ли: П. Ткачук — 10 ш.; по 5 ш. —
В. Нищота, М. Гаврилко, Орищук,
Т. Тевонюк, В. Луговий, В. Кокіль;
по 2 ш. 6 п. — І. Рак, Гарасимів; П.
Криса — 2 ш.

Всім Збірицям і Жертводавцям
— щиро дякуємо!